Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ HAREKET FİİLLERİNDE YALANCI EŞDEĞERLİKLER

Hazırlayan:
Sadiye ERTUĞ

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Özen YAYLAGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2007

Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ HAREKET FİİLLERİNDE YALANCI EŞDEĞERLİKLER

Hazırlayan:
Sadiye ERTUĞ

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Özen YAYLAGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2007

KABUL VE ONAY

_____tarafından hazırlanan "_____

_____

_____" başlıklı bu çalışma, __ /__ /__ tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından _____ _____ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__ /__ /__

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

24/ 07/ 2007

Sadiye Ertuğ

ÖNSÖZ

Yalancı eşdeğerlik, çeviribiliminin kapsamına giren, kaynak lehçe ile hedef lehçe arasındaki ses ve şekil benzerliğine rağmen anlamsal açıdan farklılığı ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle bir dilde yer alan yalancı eşdeğerlerin bilinmemesi çeviride ve buna bağlı olarak metin yorumlamada önemli bir sorun olabilmektedir.

Bu çalışmada Oğuz Grubu Türk Lehçeleri olarak ifade edilen Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan hareket fiillerindeki yalancı eşdeğerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de öncelikle karşılaştırma yöntemine başvurularak benzer ve farklı anlamlara sahip hareket fiilleri çıkarılmış, daha sonra ses ya da şekil benzerliğine rağmen kısmen ya da tamamen farklılaşan hareket fiilleri tasnif edilmiştir.

Hareket fiillerinin nasıl yalancı eşdeğer durumuna geldiği tespit edilirken metafor, metonomi, anlam değişmeleri, çok anlamlılık gibi terimlere de baş vurulmuş ve yeri geldikçe bu terimler hakkında bilgi de verilmiştir.

Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde yer alan hareket fiillerindeki yalancı eşdeğerliğin tespitinin, bu lehçelerden yapılacak sözcük ya da metin çevirilerinde doğacak problemin giderilmesinde faydalı olacağı düşünülebilir. Bu bağlamda ele alınan çalışmanın bu alanda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacağı ve de bu alandaki boşluğu kısmen de olsa dolduracağı söylenebilir.

Bu çalışmayı bana öneren ve de çalışmamın sonraki safhalarında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Özen YAYLAGÜL'e, teşvikleriyle çalışmalarıma yön veren değerli hocalarıma, arkadaşlarıma ve de aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

Sadiye ERTUĞ

SAMSUN 2007

ÖZ

[ERTUĞ, Sadiye]. [Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Eş değerlikler], [Yüksek Lisans Tezi], Samsun, [2007].

Bu çalışma ile Oğuz Grubu Türk Lehçeleri olarak kabul edilen Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerindeki hareket fiillerinde yer alan yalancı eşdeğerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu grupta yer alan lehçeler ses, tarihi kaynaklar gibi yönlerden birbirine yakınlık gösterseler de aynı ses veya şekil özelliklerine sahip hareket fiilleri yansıttığı anlamlar bakımından farklılık arz edebilir. Bu da bu lehçelerden yapılacak çevirilerde problemlere yol açabilir. İşte bu çalışmada, bu lehçelerde yalancı eşdeğer durumunda olan hareket fiilleri tespit edilerek, çeviri problemlerinin, anlam karışıklığının giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle de adı geçen dört lehçenin sözlüğü karşılaştırılarak hareket fiilleri tespit edilmiş, yansıttıkları anlamlara bakıldıktan sonra bu fiiller, kısmî ve yalancı eşdeğerler olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnif sırasında sözcüklerin metafor, metonomi, somutlaştırma gibi çeşitli anlam olaylarıyla farklı anlamlar kazandığı da ortaya koyulmuştur.
Böylece adı geçen dört lehçe sözlüğünde birbiriyle anlam bakımından örtüşen eş değerli hareket fiilleri olduğu gibi kısmen ve de tamamen farklılaşarak yalancı eş değerli durumuna gelen ve de dikkat edilmediği takdirde anlam karışıklığına yol açan hareket fiillerinin olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmanın bu dört lehçeden yapılacak çeviri çalışmalarında faydalı olacağını ve bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler
Oğuz Grubu Türk Lehçeleri, Yalancı eşdeğerlik, Hareket fiilleri, Çeviribilim, Çok anlamlılık.

ABSTRACT

[ERTUĞ, Sadiye]. [False Equivalences between Action Verbs in Oghuz Group Turkish Languages], [Master Thesis], Samsun, [2007].

Through this study, it has been tried to determine the false equivalences between action verbs in the dictionaries of Turkey, Azerbaijani, Turkmen and Gagauz Turkish, accepted as Oghuz Group Turkish Languages. Although the dialects which are present in this group seem to be similar to each other in aspects of sound and historic origins, some action verbs, having the same sound or form features, can demonstrate differences in terms of the meaning the convey. So, this can cause some problems in translations from these dialects. And in this study, it is aimed to eliminate translation problems and ambiguities in the meaning by determing the action verbs which are false equivalents in these dialects. For this reason, after the dictionaries of these four dialects have been compared to each other, action verbs have been determined and after their meanings have been examined, they have been classified as partial and false equivalences. During this classification, it has been noted that these words have gained different meanings through varios meaning matters such as metaphore, metanomy and concretization. Thus, it has been determined that in the dictionaries of four dialects previously mentioned, there are action verbs which turn into false equivalents by getting different partly or entirely and cause ambiguity in meaning if not paid attention as well as some equivalent action verbs which correspond with each other in terms of meaning.

To that affect, it is thought that this study will be useful in translation studies from these four dialects and shed light on the following studies in this area.

Key Words

Oghuz Group Turkic Languages, False Equivalence, Action Verbs, the Science of Translation, Polysemy.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i

ÖZ……ii

ABSTRACT……...iii

İÇİNDEKİLER……iv

KISALTMALAR……xiii

GİRİŞ……..1

1. Konu……..1

2. Amaç…….....2

3. Yöntem……..3

4. Kapsam ve Sınırlılıklar……....4

BÖLÜM 1 KURAMSAL ÇERÇEVE……..…5

1.1. Fiiller……...…….....5

1.1.1. Fiillerin Sınıflandırılması…….....7

1.1.2. Hareket Fiilleri……...10

1.2. Oğuz Türkçesi…...……..…….....……..12

1.3.Yalancı Eşdeğerlik...……..……15

1.3.1. Kısmî Yalancı Eşdeğerlik…....…....…….....16

1.3.2. Tam Yalancı Eşdeğerlik…...…....……..……16

BÖLÜM 2 OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ

"YALANCI EŞDEĞERLİK"LER……....18

2.1.Eşdeğerler……...…...……..18

anlatmak……..……..18

azaltmak……..……..19

çağırmak……..……..19

dilimlemek……..……...19

düşünmek……..……19

düzlemek……...…….……20

otlatmak……...……..20

öpmek……..……..21

paylaştırmak……..……...21

sormak……..……21

tamamlamak…..……...21

yumruklamak……..…….……22

2. 2. Yalancı Eşdeğerler……...….……..…….....22

2. 2. 1. Kısmî Yalancı Eşdeğerler……...……22

açmak……...……..23

akmak……..……..24

anlamak...……..25

asmak……..……...27

atmak……..……...28

ayırmak……...……...28

bağlamak……..……29

bakmak……..……30

basmak……...…….....31

batmak……...…….....32

bellemek……...……..34

biçmek…...…….....35

bitmek……..……..36

bollatmak……...…….....38

boşaltmak……..…….....38

boyamak……..……..40

bölmek……..……41

bulamak……..……...42

bulaşmak……..……43

burmak……..…….....44

çatlamak……..……..46

çekmek……..…….....46

çıkarmak……...……48

çıkmak……..……50

çırpmak……...……...52

dalamak……..……...53

dalaşmak……...……54

dayamak……..……..55

dayanmak……..……56

demek……...……..57

dikmek……..…….....58

diriltmek…..……..60

dolaşmak……...……60

doldurmak……...……..61

düşmek……...…….....62

ekmek……...……..65

ellemek..…….…….....66

gezmek……...……67

ikilemek……...…….....67

kesmek……...……68

kilitlemek……..…….....69

nallamak……..……..70

noktalamak……...……71

okumak……..……71

oturmak……..……...73

oynamak……..……..74

ölçmek……...……75

ölmek……..……...75

ötmek……..……...76

parçalamak…...……77

patlamak……...……78

rendelemek……...…….....79

sabunlamak……...……80

saçmak……...…….....80

sağmak……...…….....81

sarmak……...…….....82

satmak……83

seçmek……84

sermek……84

sızmak...…….....86

silkmek...…….....87

sinmek……...…….88

sokmak……...…….....89

sormak……...……90

sökmek……...…….....91

sönmek……...…….93

söylemek……...……..94

süpürmek……...……95

sürmek……...……95

sürtmek…...…….....97

süzmek……...……98

tanımak……...……100

temizlemek…….....101

tutmak……...……...102

tutuşmak…….....104

tükürmek…….....105

uçmak…...…….....106

ulaşmak…….....107

unutmak...…….....108

uzanmak……..……..... 108

uzatmak…..…….....109

yakmak……..….....110

yalamak..…….....112

yamamak……..……...113

yanmak……..…….....113

yaratmak..……...115

yatmak……..…….....115

yatırmak……..…….....117

yaymak…….....119

yayılmak……..…….....120

yazmak……...…….....120

yıkmak……...…….....121

yıkılmak……...…….....122

yolmak...…….…….....123

yontmak……...…….....124

zorlamak……...…….....125

2.2.2. Tam Yalancı Eşdeğerler…...……..……126

anmak……..…….....126

becermek……..…….....127

beslemek……..…….....128

çalmak……...…….....129

çalışmak……..…….....130

çatmak……..…….....131

dinmek..…….....133

dokunmak……...…….....134

düzeltmek……..…….....135

etmek...…….....136

getirmek…...…….....137

itmek…..…….....138

ödemek……...…….…….....139

salmak……...…….…….....140

sallamak…….....142

sapmak…….....143

saplamak…….....144

saymak…….....145

serpmek……...…….....147

susmak……..…….....148

tutuşturmak…….....148

ulamak…….....149

üzmek……..…….....150

yapmak…….....151

yoklamak…….....153

Şema I. Tam Yalancı Eşdeğerler Şeması…….....….....156

SONUÇ…….....162

Şema II. Hareket Fiilleri Eşdeğerlik-Yalancı Eşdeğerlik Şeması…..166

KAYNAKÇA…….....167

ÖZGEÇMİŞ……...…….173

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
Ans.	Ansiklopedi
ATS	Azeri Türkçesi Sözlüğü
bk.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DLT	Divanü Lûgat-it Türk
DS	Derleme Sözlüğü
Far.	Farsça
GTS	Gagauz Türkçesi Sözlüğü
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TKM S.	Türkmen Türkçesi Sözlüğü
TS	Türkçe Sözlük
vb.	Ve benzeri
S.	Sayı

GİRİŞ

1. Konu

Oğuz Grubu Türk Lehçeleri olarak ifade edilen Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan hareket fillerindeki yalancı eşdeğerlikler bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Türk lehçelerinin bilim adamlarınca yapılmış farklı sınıflandırmaları bulunmakla birlikte genel olarak bilim adamları Oğuz Grubu Türk Lehçeleri olarak adlandırılan grupta Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesine yer vermiştir. Bu nedenle, bu çalışmada Oğuz (Batı) Grubu olarak kabul edilen Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz lehçeleri kaynak alınmış; bu dört lehçedeki hareket fillerinde yer alan yalancı eşdeğerlikler tez konusu olarak belirlenmiştir. Bu noktada ele alınan konunun hareket fiilleri, Oğuz grubu ve yalancı eşdeğerlik şeklinde üç uzantısının olduğu görülmektedir. Konu bu dört lehçedeki hareket fiillerinin anlamsal açıdan incelenmesi olduğu için anlambilimle ilişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Doğan Aksan, her ne kadar anlamın tanımı üzerinde uzlaşılamasa da birçok bilginin anlambilimi, dilin anlam yönünü inceleyen bilim olarak tanımlamakta olduğunu söyler (2006: 20).

Hareket fiillerinin anlam bakımdan incelenmesi ve bu inceleme sonucu ortaya çıkan durum bizi yalancı eşdeğerlik kavramına götürür. Bu tezde yalancı eş değerlik kavramıyla kastedilen şey, yazılış ve söyleniş bakımından benzerlik gösterdiği halde anlam bakımından kısmen ya da tamamen farklılık arz eden sözcüklerdir. Hareket fiillerinin anlamsal açıdan nasıl böyle bir değişime uğradığı, hangi anlam olaylarının bu değişime neden olduğu bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çünkü sözcüklerin kimi zaman toplumdaki değişmelere bağlı olarak yeni bilgilenmelerin dile yansıması sonucu anlamları değişebilir. Bunun yanı sıra deyim aktarmaları (metafor), ad aktarması (metonomi), somutlaştırma gibi anlam olayları da sözcüklerin anlamlarının değişmesine neden olabilir. Bu durumda başlangıçta eşdeğer olan sözcükler yalancı eşdeğer durumuna gelebilir.

2. Amaç

Yalancı eşdeğerlik konusunda Türkiye'de şimdiye kadar kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok makale düzeyinde çeşitli dergilerde yayımlanan yazılardan ibarettir.[1] Bu da yalancı eşdeğerliğin üzerinde araştırılması gereken bir konu olduğunu göstermektedir. Çünkü yalancı eşdeğerlik, özellikle akraba dillerde kelime çevirisinde ortaya çıkabilecek bir problemdir. Aynı seslerden oluşan sözcükler, anlamalarına bakılmazsa insanları yanıltabilir. Gerek sözlük kullanımında gerekse metin aktarmalarında sözcüklerin kullanım alanlarının örtüşüp örtüşmediğine bakılmaması anlatılmak isteneni tam olarak yansıtmayabilir. Diller, homojen yapılar değillerdir. Asırlar boyunca çeşitli ilişkiler sırasında diğer dillerden kelime ödünçleyebildikleri gibi, kendi içlerinde de değişiklik gösterebilir. Bu noktada bu çalışmanın çeviribilimle de ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü "Çeviribilim, çeviri sorunlarını ele alan, bir çeviri kuramı aracılığıyla olguları değerlendirmeye, sorunlara çözüm getirmeye çalışan, dilbiliminin yanı sıra göstergebilim, edim bilim, yorum bilim vb. dalların katkılarından da yararlanan karma nitelikli ve oluşum içinde bulunan dal" olarak tanımlanmaktadır" (Vardar 2002: 60).

Oğuz grubu, Türkiye Türkçesinin de içinde bulunduğu, lehçelerin birbirine yakın olduğu bir gruptur. Buna rağmen bu grup içerisinde bile birbiriyle tam ya da kısmen örtüşmeyen sözcükler mevcuttur. Sözcüklerin düz anlamları örtüşse bile yan anlamları farklılaşabilmektedir. Bu nedenle de Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesini kaynak alarak yapılan bu çalışma, yalancı eşdeğer durumunda olan sözcükleri tespit ederek, insanların çeviri hatasına düşmesini engellemeyi, çeviride yaşanan anlam problemlerini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışmamızın bu alandaki boşluğu kısmen de olsa doldurabileceği, bundan sonraki çalışmalara ışık tutacağı söylenebilir.

---

[1] Ahmet Karadoğan, Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eşdeğerliği ve Yalancı Eşdeğer Sorunu, V.Uluslaraarası Türk Dili Kurultayı, s.1591–1602, Ankara 2004.
Asker Resulov, Akraba Diller ve Yalancı Eşdeğer Sorunu, Türk Dili Dergisi, S.24, Ağustos 1995.
Mustafa Uğurlu, Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği, S.29 Bahar 2004.

3.Yöntem

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki hareket fiillerinde yalancı eşdeğerlikler tespit edilirken Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesine ait sözlüklerden yararlanılmıştır. Hareket fiillerini tespit etmek için adı geçen lehçe sözlükleri öncelikle tek tek taranmış, her lehçede geçen hareket fiilleri tespit edilmiştir. Daha sonra adı geçen dört lehçe sözlüğünde de ortaklaşan hareket fiilleri sıralanmıştır. Tespit edilen hareket fiillerinin anlamsal açıdan incelenmesine geçilmiş, ortaklaşan ve de farklılaşan anlamlar çıkarılmıştır. Çalışma konusu, yalancı eşdeğerlik olduğu için dört lehçe sözlüğünde yazılışları benzeşen, anlamsal açıdan farklılaşan hareket fiilleri tespit edilmiş; türemiş fiillerin kök ve ekleri de hemen sözcüğün ardından parantez içerisinde gösterilmiştir. Hareket fiilleri anlamsal açıdan incelenip karşılaştırılırken Divanü Lûgat-it Türk'e başvurulmuş, fiillerin burada nasıl ve ne şekilde geçtiğine bakılmıştır. Adı geçen dört lehçe sözlüğünde bugün fiilin ne şekilde, nasıl yer aldığı karşılaştırılarak gösterilmiştir. Fillerin ilk ve somut anlamlarından yola çıkılarak çekirdek anlam belirlenmiş, daha sonraki anlamların nasıl oluştuğu konusunda incelemeye geçilmiştir.

Tezin ana gövdesini oluştururken tespit edilen hareket fiillerinin sınıflandırılmasında bazı güçlüklerle karşılaşılmıştır. Öncelikle hareket fiilleri, bildirdikleri anlama göre fizikî bir hareketi bildiren fiiller ve duygusal tepki fiilleri diye sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bazı fiillerin mecaz anlamda kullanılan şekillerinin aynı zamanda duygusal tepki de ifade ettiği görülünce bu sınıflandırmadan vaz geçilmiştir. Bunun üzerine hareket fiilleri benzeşen ya da kısmî veya tamamen farklılaşan anlamlarına göre sınıflandırılmıştır. Böylece Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde aynı ya da benzer anlamları karşılayan fiiller *eşdeğerler,* kısmî olarak farklılaşanlar *kısmî yalancı eşdeğerler*, tamamen anlamları farklılaşan ise *tam yalancı eşdeğerler* başlıkları altında toplanmış ve incelenmiştir.

4. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tez konusu seçilirken üzerinde çalışılacak lehçe grubu olarak sadece Oğuz grubu tercih edilmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri Oğuz grubu lehçelerinin birbiriyle bazı noktalarda örtüşmesidir. Örneğin Türkiye Türkçesi, bu grubun içinde yer alan Azerice ile yakın akraba olan bir lehçedir.

Bir ikinci sebep ise çalışma süresinin kısıtlılığı olmuştur. Daha geniş bir lehçe grubu üzerinde çalışma yapmak için daha uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Oysa anlambilim, dilbilimin en karışık ve de üzerinde düşünülmesi, yorum yapılması gereken alanlarından biridir. Bu çalışma, anlam olaylarıyla yakından ilişkili olduğu için konu alanı Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi lehçeleri ile sınırlandırılmak durumunda kalınmıştır.

Konunun adı geçen dört lehçe sözlüğü ile sınırlandırılmasının diğer bir sebebi ise kaynak sıkıntısı olmuştur. Yeterli içerikte ve de iyi şekilde hazırlanmış lehçe sözlüğü bulma açısından zorlukla karşılaşılmıştır. Örneğin, kimi dilciler tarafından aynı grupta gösterilen Horasan ve Güney Kırım Türkçesinin çalışmaya elverişli sözlükleri elde edilememiştir. Bu da çalışmanın Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçeleriyle sınırlandırılmasına neden olmuştur. Yine bu tezde kullanılan Gagauz Türkçesi Sözlüğü de çok iyi şekilde hazırlanmamış olmasına rağmen Türkiye'de hazırlanmış tek Gagauz Türkçesi Sözlüğüdür. İnceleme yaparken sözlüklerde birçok hatayla karşılaşılmış; sözlüklerin çok yeterli olmadığı görülmüştür. Bu da Türk lehçelerinin sözlük çalışmalarına ağırlık vermek gerektiğini bir kez daha göstermiştir.

BÖLÜM 1 KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde "Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fillerinde Yalancı Eşdeğerlikler" olarak belirlenen çalışma doğrultusunda genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ilk boyutunu fiiller oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle "fiiller" başlığı altında fiil tanımları üzerinde durulmuş, daha sonra "fiillerin sınıflandırılması" başlığı altında çeşitli fiil tasnifleri ortaya konmuştur. Bundan sonra ise çalışmanın temelini oluşturan hareket fiillerine geçilmiştir. Bu doğrultuda "hareket fiilleri" başlığı altında hareket fiilleri hakkında hazırlayıcı bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın diğer boyutunu Oğuz Grubu Türk Lehçeleri teşkil etmektedir. Bunun için "Oğuz Türkçesi" başlığı altında Oğuz Grubunu oluşturan lehçelerin hangileri olduğu konusunda görüşler ortaya konmuş, tasnif çalışmaları üzerinde durulmuştur.
Son olarak ise "yalancı eşdeğerlik" başlığı altında "yalancı eşdeğerlik" terimi hakkında bilgi verilmiştir. Yalancı eşdeğerler kısmî ve tam yalancı eşdeğerler şeklinde ikiye ayrılmış, bu başlıklar altında "kısmî ve tam yalancı eşdeğerlik" hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

1.1. Fiiller

Fiil hakkında yapılan tanımlara bakılacak olursa, ortaklaşan ifadelerin olduğu görülmektedir. Ergin ve Korkmaz fillerin, hareketleri karşılayan kelimeler olduğu, hareketlerin ise nesnelerin zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; oluşları, kılışları, duruşları; hülasa her türlü faaliyetleri (Ergin 1993: 266; Korkmaz 2003: 527) olduğu noktasında hem fikirdirler. Kükey de aynı şekilde eylemlerin evrendeki tüm hareketleri karşılayan kelimeler olduğunu söyler (2007: 3).

Gencan'ın fiilin, eylem bildiren; yani varlıkların yaptıkları işleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan kelimelerdir (1978: 141) şeklindeki tanımı da Ergin ve de Korkmaz'ın ifadeleriyle örtüşmektedir.

Bilgegil'in fiil için gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya – eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler (1984: 260) şeklindeki tanımının daha genel bir tanım olduğu görülmektedir.

Bunun dışında bazı dilcilerin ise fiil hakkında daha sınırlandırılmış tanımlarını görmek olasıdır. Örneğin Banguoğlu, fiili bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelime (1990: 408) şeklinde tanımlarken fiilin zaman ve şahıs bildiren özelliğinden bahsetmemiştir. Aynı şekilde Dilaçar da fiili sadece, bir süreç yani bir eylem, bir oluş ya da bir durum anlatan sözcüktür (1977: 99) şeklinde ifade etmektedir.

Bunun yanında fiili yansıttığı anlamdan çok görünüş itibariyle dile getiren tanımlar da mümkündür: "Eylem, zaman, kişi (tekil II.), kip (emir) kavramlarını birden anlatan kelimelere fiil denir" (Emre 1945: 45) tanımında olduğu gibi.

Deny ise, daha çok fiilin nasıl oluştuğu, morfolojisi üzerinde durmuş, isimden kökler zıddına kullanılan fiil köklerinden bahsetmiş ve şöyle bir şema göstermiştir: "*kök+ (tek veya çok türeme ekleri) + (tek veya çok sonuçluk ekler)"* (1941: 341).

Aksan, fiilin hem karşıladığı anlam hem de görünüş özelliğine değinmiş ve de fiili devinme, oluş, hareket, durum gösteren öğe olarak, kişi, sayı, cins, kip ve zaman kavramlarını içerdiğini söylemiştir (1983: 69).

Ediskun'un ise fiili, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime ve kişiye bağlayarak anlatan kelimelerdir (1998: 170) şeklinde tanımlarken fiilin içeriğini işle kısıtladığı görülmektedir.

Yukarıdaki tanımlar göstermektedir ki fiil konusunda görüş bildirenlerin birleştikleri ortak nokta "fiillerin hareket, iş ve oluş bildiren kelimeler"olduğudur.

Bu durumda fiillerin hareketleri karşılayan kelimeler olduğu, bu kelimelerin de varlıklara ait oluş, kılış ve de durumları zaman ve kişiye bağlayarak anlattıkları söylenebilir.

1.1.1. Fiillerin Sınıflandırılması

Türk dili üzerinde çalışanlar, fiilleri bildirdikleri özelliklere göre yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı gibi çeşitli bakımlardan sınıflandırmışlardır.

Muharrem Ergin, fiil kök veya gövdelerini karşıladığı hareketler yönünden *geçişli fiiller* ve *geçişsiz fiiller* olarak ikiye ayırmıştır. Geçişli fiillerde hareketin yönünün dışa doğru olduğunu ve geçişli fiillerin bir yapma ifade ettiklerini söylerken; geçişsiz fiillerde hareketin yönünün içe doğru olduğunu ve de geçişsiz fiillerin bir olma ifade ettiğini söylemektedir (1993: 267).

Zeynep Korkmaz fiilleri *içerikleri bakımından* şu şekilde sınıflandırmıştır:

> *a.Oluş bildiren fiiller*: Cümlede yüklemin gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillerdir. Yani bunlar geçişsiz fillerdir. Morarmak, güzelleşmek, paslanmak vb.
> *b.Bir kılış ya da kılınış bildiren fiiller*: Cümlede yüklemin gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla nesne gerektiren fiillerdir. adımla-, as-, besle… gibi.
> *c.Durum ve tasvir bildiren fiiller*: Herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler: alış-, az-…gibi (2003: 528–532).

Bu durumda Zeynep Korkmaz'ın tasnifinin Muharrem Ergin'in tespitiyle özellikle geçişlilik ve geçişsizlik noktasında uygunlaştığı görülmektedir.

Arnazarov ise Türkmen ve Türkiye Türkçesinin ortak fiillerinin oluşturduğu leksika-semantik gruplarını şu şekilde gruplamıştır:

> *1.Hareket fiilleri*: gelmek, gitmek, yöremek/ yürümek, barmak/ varmak, girmek, çıkmak, akmak, uçmak, gaçmak/ kaçmak, gezmek, asmak, urmak/ vurmak, düşmek, ovmak, kovmak vb.
> *2.İş fiilleri*: işlemek, okamak/ okumak, dokamak/ dokumak, bezemek, yazmak, vb.
> *3.Görüş fiilleri*: görmek, bakmak, seretmek/ seyretmek, göz atmak, göz dikmek vb.
> *4.Nutuk fiilleri*: diymek/ demek, sözlemek/ söylemek, soramak/ sormak

> *5.Duyuş ve düşünme fiilleri*: duymak, sızmak/ sezmek, añmak/ anmak vb.
> *6.Durum veya değişme filleri*: doğmak, ölmek, vepat/ vefat etmek, hassalanmak/ hastalanmak vb.
> *7.Sesleniş fiilleri*: havlamak, kişnemek/ kişnemek, bağırmak (2004: 193- 194).

Arnazarov'un yaptığı bu tasnifin daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. Çünkü Arnazarov, zihnî etkinliğin çeşitli aşamalarını oluşturan mental fiilleri ayrı ayrı başlıklar altında incelemiştir.

Emre ise fiillerin eylem, duruş, oluş kavramlarından yalnızca birisini anlatmasının mümkün olmadığını, çünkü bir fiilin bir şekliyle oluş veya eylem bildirirken başka bir şekliyle durum anlatmasının mümkün olduğunu söylemiştir (1945: 45). Bu yüzden de kesin bir tasnife gitmemiştir.

Banguoğlu ise ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre fiilleri *kılış fiilleri* almak, taşımak, kazmak *durum fiilleri* yatmak, susmak, beklemek *oluş fiilleri* doymak, uzamak, kararmak şeklinde sınıflamıştır (1990: 408).

Kükey de Banguoğlu gibi fiilleri, anlamsal açıdan *iş, oluş* ve de *durum* bildiren fiiller olarak tasnif etmiş, bir eylemin ancak bu anlamlardan birini belirtebileceğini söylemiştir (2007: 4). Bu noktada Ahmet Cevat Emre ile farklılaşmıştır.

Türk Grameri'nin Sorunları adlı kitapta Hacıeminoğlu'nun fiilleri muhtevalarına göre:

1. *Hareket bildiren fiiller*: yürümek, vurmak gibi.

2. *İş bildiren fiiller*: öğretmek, işitmek gibi.

3. *Oluş bildiren fiiller*: büyümek, sararmak gibi.

4. *Tavır bildiren fiiller*: beğenmek, sevmek gibi.

biçiminde sınıflandırdığı görülmektedir (1999: 56).

Sınıflamaların bazısında eylem sözcüğüyle hareketin kastedildiği görülmektedir. Örneğin Aksan fiil sözcüğüyle eylemi anlatmış ve de eylemleri devinme, oluş, kılınış, durum gösteren öğeler olarak tanımlamış ve buna göre de şöyle bir tasnif yapmıştır:

a.Kimi eylemlerde gerçekten bir *'eylem'*in söz konusu olduğu görülür: taşımak, yazmak, içmek, bağırmak… gibi.

b.Kimi eylemler bir *oluş* bildirirler: sararmak, büyümek, buruşmak, gevşemek… gibi.

c.*Durum* gösteren eylemler de vardır: uyumak, durmak, bulunmak... gibi (1983: 69–70).

Bilgegil ise eylemlerin hareket suretiyle oluştuğunu söylerken fiilleri temelde *kılış, oluş* fiilleri olarak tasnif ederken bazı eylemlerin ise hem kılış hem de oluş anlamı taşıdığını, hangisinin kastedildiğinin bir varlık ya da niteliğe isnadından sonra anlaşılabileceğini söylemektedir (1984:260).

Türkmencenin Grameri adlı eserde fiillerin anlam bakımından *hareket anlatan fiiller, iş, çalışma anlatan fiiller, nutuk anlatan fiiller, durum anlatan fiiller, gözlem anlatan fiiller, ses anlatan fiiller, fikir anlatan fiiller, işitme ve his anlayan fiiller, nezaket anlatan fiiller, eksiklik anlatan fiiller* şeklinde ayrıntılı bir tasnifin yapıldığı görülmektedir (1998: 45–48).

Bütün bu sınıflandırmalar bize fiiller hakkında kesin bir sınıflamanın olmadığını, ortaklaşan ve farklılaşan yönleriyle birlikte fiillerin çok çeşitli tasniflerinin yapıldığını göstermektedir. Kiminin kılış fiili dediğine kimi hareket fiili demiştir. Aslında bir fiilin hareket bildirirken aynı zamanda iş ya da oluş da bildirebileceği düşünüldüğünde kesin olarak bir tasnife gitmenin güç olduğu söylenebilir. Örneğin *kesmek* fiili hem hareket hem de iş bildirmektedir.

Bu yüzden, bu çalışmada çok çeşitli şekilde tasnifi yapılan fiillerin sadece bir bölümünü teşkil eden, içerisinde bir hareket unsuru barındıran fiiller ele

alınmıştır. Bu filler, Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ortaklaşan hareket fiilleridir.

1.1.2.Hareket Fiilleri

Fillerin genel anlamda hareketleri karşılayan kelimeler (Ergin 1993: 266) olduğu noktasında ortak bir görüş mümkünken hareket fiili konusunda tam bir açıklık yoktur. Çünkü bazı dilcilerin hareket sözcüğünden kastettiği gelmek, gitmek, akmak, uçmak gibi fiziki bir hareketken, bazıları eylem sözcüğüyle hareket fiillerini kastetmiştir. Örneğin Ahmet Cevat Emre fiillerin eylem, durum, oluş kavramlarını anlattıklarını söylemekte, *çocuk bahçede oynuyor,* cümlesini eylem bildiren fiile örnek olarak vermektedir (1945: 45).

Muharrem Ergin, fiil kök veya gövdelerinin karşıladığı hareketlerin iki çeşit olduğunu, bunlardan bir kısmında hareketin yönünün dışarıya doğru olduğunu, bu tarz hareketleri karşılayan fiillerin geçişli fiiller olduğunu, geçişli fiillerin de bir yapma ifade ettiğini söyler (1993: 267).

Hareket fiilleri, çeşitli dilciler tarafından kılış fiili olarak tanımlanmıştır. Örneğin, Zeynep Korkmaz, kılış fiillerinin cümlede yüklemin gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla *nesne* gerektiren fiiller olduğunu söyler ki bu bağlamda fikirlerinin Muharrem Ergin'le örtüştüğü görülmektedir (2003: 532).

Tahsin Banguoğlu da almak, taşımak, kazmak gibi bir hareketi bildiren fiilleri *kılış fiili* olarak tanımlamış, bu fiillerin söz içinde bir varlık üzerinde etkisi olduğu için *geçişli fiiller olduğunu* söylemiştir (1990: 408).

Muhittin Bilgin de *kılış eylemlerinin* bir eylemi anlattığını, öznenin istemiyle bir nesne üzerinde gerçekleştiklerini, o nesnenin etkilendiğini gösterdiklerini, bu yüzden de geçişli eylemler olduklarını söyler (2002: 366).

Arnazarov'un hareket fiiliyle sadece gelmek, gitmek, yöremek/ yürümek, barmak/ varmak, girmek, çıkmak, akmak, uçmak, gaçmak/ kaçmak, gezmek, asmak, urmak/ vurmak, düşmek, ovmak, kovmak gibi fiziksel bir hareketi anlatan fiilleri

kastettiği görülmektedir (2004:193–194). Zihnî bir etkinliği bildiren fiiller bu gruba dâhil edilmemiştir (bk. s.7)

Aslında kılış, oluş ya da durum fiilleri şeklinde kabaca tasnifi yapılan fiillerin hepsinde bir hareketin olduğu düşünülürse tasnif konusunda bu çeşit farklılıkların olmasının doğal olduğu söylenebilir.

Bazı çalışmalarda ise, bir fiil fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse "hareket fiili" diye adlandırılmış; *oynamak* fiilinin fiziksel, *düşünmek* fiilinin mental, *i-* fiilinin olma fiili olduğu belirtilmiştir (Yaylagül 2005: 20).

Bu durumda sadece fiziksel bir hareket bildiren fillerin değil, zihnî bir hareket bildiren fiillerin de hareket fiili olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü "*koşmak, yürümek, tırmanmak* gibi hareket fiilleri fiziksel bir hareketi gösterirken, *hayal etmek, düşünmek, ummak, inanmak, beğenmek, istemek, anlamak, bilmek, karar vermek, düşünüp taşınmak, plânlamak, şaşırmak* gibi fiiller mental bir hareketi gösterir" (Yaylagül 2005: 4).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında fiil, eylem ve de hareket sözcüklerinin kullanımında bir karışıklık olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Muharrem Ergin ve de Zeynep Korkmaz'ın fiil konusundaki tanımları ve de tasniflerinden yola çıkılarak hareket fiilleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında sadece *koşmak, yürümek, akmak* gibi fiziki hareket bildiren hareket fiillerinin değil; *düşünmek, anlamak, tanımak* gibi zihnî bir süreci bildiren mental fiiller de hareket fiili olarak değerlendirilmiştir. Çünkü zihin düşünürken ya da anlarken de hareket halindedir. Bu durumda hareket fiilleri:

a.fiziksel hareket bildiren fiiller

b.mental hareket bildiren fiiller şeklinde sınıflandırılabilir.

1.2. Oğuz Türkçesi

Oğuz Türkçesi, Türk yazı dilinin en büyük gelişme sahalarından biri olarak kabul edilmektedir. Faruk Sümer'in, Batı Türkçesinin Oğuzların kullandığı dil olduğunu, XI. yüzyıldan itibaren kendilerine Türkmen de denilen Oğuzların Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olduklarını belirttiği dile getirilmektedir (1997: 1). Yine Zeynep Korkmaz'ın, Oğuz Türkçesinin doğrudan doğruya kendi lehçe özelliklerine dayalı özgür bir yazı dili olarak XIII. yüzyılda kurulduğunu, bu nedenle Oğuzcanın XIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayan tarihsel gelişiminin kolaylıkla izlenebildiğini söylediği vurgulanmaktadır (1997: 1).

Batı Türkçesinin oluşumu ile ilgili olarak Ahmet Bican Ercilasun şu görüşleri ileri sürer:

> XIII. Yüzyılda Cengiz'in ortaya çıkması, onun ve çocuklarının Türkistan'da kalmış olan aşağı yukarı bütün Oğuz Türklerini Azerbaycan ve Anadolu'ya sürmesi, bu ülkeleri artık geri dönülmez şekilde Türk vatanı haline getirmiştir. Böylece Türk yazı dilinin kullanıldığı Türkistan sahasından çok uzakta, yeni bir coğrafyada ve yeni siyasi kuruluşlar içinde büyük bir Türk kitlesi teşekkül etmiş oldu. Bu kitle, XIII. yüzyılda yeni bir edebi dil meydana getirir. Orta Asya Türk edebi dilini kullanmamalarının sebebi ise, Azerbaycan ve Anadolu'da bu dille hitap edecekleri bir kitle bulunmamasıdır. Ancak, hem bildikleri bu edebi dil geleneğinden faydalandılar hem de bu kitlenin ağzını kullandılar. Ayrıca sözlü şiir ve edebiyat geleneğine dayandılar. Selçuklu devletinin yıkılmasıyla, beylikler kuruldu ve bu beylikler sanatçı ve bilginleri etraflarında topladılar. XIII. yüzyılda Türkçe içinde yeni bir yazı dilinin ortaya çıkması böyle oldu (1990: 5–6).

Muharrem Ergin ise, Batı Türkçesinin içinde saha bakımından zamanla iki daire meydana geldiğini, bunlardan birinin Azeri ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuzcası, diğerinin Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuzcası olduğunu, ikisi arasında küçük saha farklılıkları dışında bir ayrılık olmadığını ifade etmiştir (1993: 14).

Türk dilinin genel değerlendirmesi yapılırken değişik özellikleri ele alınarak (ses, etnik yapı, coğrafya, dil tarihi, tarihi gelişmeler) gruplandırmaları yapıldığı gibi, Oğuz Türkçesi için de değişik şekillerde sınıflandırmalar yapılmıştır:

Türkolojinin ve özellikle Türk diyalektolojisinin kurucusu olarak tanınan W. Radloff, coğrafî durumla birlikte fonetik hususiyetleri de göz önünde bulundurarak Türk şivelerini dört gruba ayırmıştır. Cenup şiveleri olarak adlandırdığı IV. grubu ise kendi içerisinde:

1. Türkmen şivesi, 2. Azeri şivesi, 3. Kafkas şiveleri, 4. Anadolu şiveleri (Hüdavendigar, Karaman), 5. Kırım, Karayim, 6. Osmanlı şivesi şeklinde göstermiştir (İslam Ans. 1988: 458).

Türk dilini fonetik ve de morfolojik özellikler bakımından inceledikten sonra Türk diyalektlerini altı ana gruba ayıran Samoyloviç, bugün Oğuz grubu diye adlandırılan lehçeyi, *VI. Ol- grubu (Türkmen veya Güneybatı grubu)* olarak değerlendirmiş ve gruba *Türkmen, Azeri, Türk (Anadolu)* ve *Gagauz diyalektlerini* dâhil etmiştir (Türk Ans. 1974: 76).

Baskakov ise, Türk diyalektlerini jenealojik açıdan ele aldığı tasnifinde *Garbi Hun Kolu* içerisinde Bulgar, Oğuz, Kıpçak ve Karluk Türkçelerini alır ve Oğuz grubunu da üçe ayırır: *Oğuz-Türkmen bölümü, Oğuz-Bulgar bölümü* ve *Oğuz-Selçuk bölümü.* Birinci bölüme bugünkü Türkmence ve Kuzey Kafkasya'daki Truhmenceyi, ikinci bölüme eski dillerden Peçenek ve Uz'u bugünkülerden Gagauzcayı, üçüncü bölüme ise, Eski Anadolu Türkçesi ile Türkmen Türkçesini alır (Türk Ans. 1974: 76).

Baskakov'dan sonra Türk Dilleri Reşit Rahmeti Arat tarafından tasnif edilmiştir. Arat kendisine kadarki bütün tasnif denemelerini gözden geçirdikten sonra *y/s, r/z ve l/ş, d/t//z/y, taġ/taw/daġ, -lı/lık ve t-/d-* ölçütlerine göre Türk dillerinin hem tek zamanlı hem de çok zamanlı tasniflerini vermiştir (1989: 154).

Türk 'şive'(diyalekt) gruplarını "coğrafi yönlere göre" beş grupta toplamıştır:

> 1.Güneybatı grubu (Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve İran Azerbaycanı, Türkmen ve Kırım),
> 2. Kuzeybatı grubu (İdil havzası, Sibirya, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kırım, Batı Türkistan, Doğu Türkistan'ın Bir kısmı, Altayların bir kısmı, Afganistan'daki şiveler),
> 3. Güneydoğu grubu (Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'ın bir kısmı),
> 4. Orta grup (Hive mıntıkasının bir kısmı),

5. Kuzeydoğu grubu (Altayların bir kısmı) (Türk Ans. 1974: 77).

Karl Heinrich Menges, ise Türk diyalektlerini ses ve söz bilgisinden yola çıkarak 12 gruptan oluşan 6 bölümde toplamıştır. Orta Asya veya Güneybatı Asya diyalektleri başlığının *II. Maddesi* olarak *Güneybatı veya Oğuz grubunu* şöyle göstermiştir:

> Eski diller: 1. Eski Anadolu (Selçuklu) ve Eski Osmanlı diyalektleri; modern diller: 2. Batı: 0smanlı diyalekti (Rumeli, Anadolu, Güney Kırım diyalekt ve ağızları ile birlikte); Gagauz diyalekti; Azeri diyalekti (İran diyalektleri ve Kaşkayî diyalekti ile birlikte); 3. Doğu: Türkmen diyalekti.

Zsuzsa Kakuk, bir yandan tarihi gelişmelerini ve iç bağlantılarını, bir yandan da coğrafi durumlarını göz önüne alarak Türk diyalektlerini altı gruba ayırmış, birinci sırada gösterdiği Oğuz dilleri (Güneybatı grubu)ni: *Osmanlı Türkçesi, Azerî, Türkmence, Gagauzca* olarak göstermiştir (Türk Ans. 1974: 79).

Zeynep Korkmaz vd. Türk Dili lehçe sınıflamasında:

1. Oğuz Türkmen grubu veya Güney-Batı Türkçesi

2. Kıpçak Grubu veya Kuzey-Doğu Türkçesi

3. Doğu Türkçesi veya Kuzey- Doğu Türkçesi

şeklinde üç ana grup oluşturduğunu, her bir grup içerisinde yer alan lehçelerin birbirlerinin çok yakın dalları olduğunu söylemekte, bu çalışmada ele alınan lehçeleri ise *Oğuz Türkmen veya Güney-Batı Türkçesi* içerisinde göstermektedir (2001: 42).

Modern Türk dil ve lehçelerini fonetik ölçütleri göre 12 gruba ayıran Talat Tekin ise *XII. dağlı grubuna*: Türkmence, Horasani, Özbekçenin Harezm-Oğuz diyalektleri Azeri, Kaşkay-Aynallu, Kerkük, Erbil diyalektleri ile birlikte Türkçe (Gagauzca ile birlikte)yi dâhil etmiştir (1989: 163).

İslam Ansiklopedisinde Oğuz grubu *Güney-Batı Türkçesi* olarak dört başlık altında toplanmıştır: Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Horasan Türkçesi ve Türkmence (1988: 470).

Türk diyalektleri çeşitli dilciler tarafından değişik özelliklerine göre farklı şekilde sınıflandırılmış olsa da genel anlamda çağdaş yazı dili olarak Oğuz (Batı) grubunun içerisine Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada da Oğuz grubu Türk lehçeleri olarak *Türkiye, Azeri, Türkmen* ve de *Gagauz* lehçesi ele alınmış ve bu lehçe sözlükleri kullanılmıştır.

1.3. Yalancı Eşdeğerlik

Yalancı eşdeğerliğin ne olduğunu belirtmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla eşdeğerlik ya da eşdeğer yapılar hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülebilir. Bu bağlamda eşdeğerlik "kaynak alandaki bir sözcük ile hedef alandaki bir sözcüğün anlamsal olarak tamamen ya da kabul edilebilir bir şekilde örtüşmesi" olarak tanımlanabilir.

Eşdeğerlik üzerinde çalışan Mustafa Uğurlu, eşdeğerlikle kastedilenin tam eşdeğerlikle birlikte, kabul edilebilir eşdeğerlik olduğunu söylemektedir. Çünkü kaynak alandaki bir kelimenin ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden, hedef alanda bir eşdeğeriyle tamamen örtüşebileceği gibi, kabul edilebilir şekilde bir benzerliğin de olabileceğini belirtmektedir (2004: 31).

Yalancı eşdeğerlik konusunda çalışanlardan Resulov, genel çeviri kuramında "yalancı eşdeğerler" adı altında tanımlanan kelimelere Türkçede "sahte karşılıklar" veya "sözde denkteşler" de denebileceğini belirtmiştir. Eşdeğer (İng. Equivalent) sözcüğünün, Türkçeye Arapçadan gelen "muadil" kelimesinin karşılığı olduğunu "değer yönünden birbirine eşit, denk olan" demek olduğunu belirtmiş; yalancı eşdeğerlerin ise, sözde eşdeğer olup, gerçekte eşdeğer olmayan kelimeler olduğunu söylemiştir (1995: 916).

Bu durumda çeviribiliminde "yalancı eşdeğer" terimi ile kaynak-dildeki bir kelimeyle amaç dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olması durumunun ifade edildiği söylenebilir.

Bu açıklamadan sonra yalancı eşdeğer yapılar, kullanım alanlarının örtüşüp örtüşmeme durumuna göre "*kısmî yalancı eşdeğerlik*" ve "*tam yalancı eşdeğerlik"* olmak üzere iki kısma ayrılabilir.

1.3.1. Kısmî Yalancı Eşdeğerlik

Karadoğan, kısmî yalancı eşdeğerliği: "Kaynak lehçe ve hedef lehçe arasında kullanım alanları kısmî oranda örtüşen yani kullanımları bazı durumlarda aynı, bazı durumlarda farklı yapılar, kısmî yalancı eşdeğerdir" (2004: 1597–98) biçiminde tanımlamaktadır.

Mustafa Uğurlu ise, kısmî yalancı eşdeğerlik durumunu, kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanının, hedef lehçede bir değil, ancak birden fazla kelimenin kavram alanını tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtebildiği durum olarak belirtmiştir (2004: 33).

Karadoğan'ın "kısmî yalancı eşdeğerlik" kavramıyla açıkladığı bu durum için, Uğurlu "bire çok eşdeğerlik" terimini kullanırken, Resulov "göreceli yalancı eşdeğerler" terimini kullanmıştır.
Bu çalışmada, sözcüğün anlamları kimi durumlarda örtüşürken kimi durumlarda farklılık gösterdiği için "kısmî yalancı eşdeğerlik" terimi kullanılmıştır.

1.3.2. Tam Yalancı Eşdeğerlik

Ahmet Karadoğan, tam yalancı eşdeğer yapıların, kaynak lehçe ve hedef lehçe arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen, fakat kullanım alanı veya görevi bakımından hiç örtüşmeyen yapılar olduğunu söylemektedir. Aynı kaynaktan gelmeyen sesteş (homonym) kelimelerin de buraya dâhil edilebileceğini belirtir (2004: 1599- 1600).

"Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede hiçbir kelimenin kavram alanını kabul edilebilir bir şekilde örtmeyebilir. Bu durumda "bire hiç" eşdeğerlik söz konusudur"(Uğurlu 2004: 34).

Karadoğan'ın "tam yalancı eşdeğerlik" terimiyle açıkladığı bu durum için Uğurlu "bire hiç eşdeğerlik" terimini kullanırken Resulov "salt yalancı eşdeğerler" terimini kullanmıştır.

Bu çalışmada, sözcüğün adı geçen lehçelerden en az birindeki ilk anlamı, diğer lehçelerdeki ilk anlamından tamamen farklılık gösterdiği için "tam yalancı eşdeğerlik" terimi kullanılmıştır.

Yalancı eşdeğer yapılardan önce, dört lehçe sözlüğünde de birbiriyle tamamıyla veya yakın anlamda örtüşen *eşdeğer* yapıdaki sözcükler tespit edilmiştir. Daha sonra *kısmî yalancı eşdeğer yapılar*, en son ise *tam yalancı eşdeğer* yapılar incelenmiştir. İncelenen sözcükler *eşdeğerler, kısmî yalancı eşdeğerler* ve de *tam yalancı eşdeğerler* olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

BÖLÜM 2 OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ "YALANCI EŞDEĞERLİK"LER

Birinci Bölümde fiiller, hareket filleri, Oğuz Türkçesi, yalancı eşdeğerlik kavramları hakkında kuramsal bilgiler verilmişti. Bu bölümde ise, birinci bölümde verilen kuramsal bilgiler ışığı altında incelemeler yapılmıştır. Öncelikle Oğuz Grubu Türk Lehçeleri içerisinde yer alan Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde birbiriyle tam ya da yakın anlamda örtüşen hareket fiilleri "eşdeğerler" başlığı altında toplanmış ve incelenmiştir. Daha sonra ise adı geçen dört lehçe sözlüğünde kısmen ya da tamamen farklılık gösteren hareket fiilleri "yalancı eşdeğerler" başlığı altında toplanmıştır. Yalancı eşdeğerler, anlam alanlarının örtüşüp örtüşmemesine göre de kendi içersinde ikiye ayrılmıştır. İlk olarak adı geçen lehçe sözlüklerinde kimi durumda örtüşen kimi durumda farklılaşanlar "kısmî yalancı eşdeğerler" başlığı altında incelenirken, en az bir lehçede ilk anlamından itibaren farklılık gösteren hareket fiilleri "tam yalancı eşdeğerler" başlığı altında toplanmıştır. Tam yalancı eşdeğerler ayrıca şema olarak bu bölümün sonunda gösterilmiştir.

2.1. Eşdeğerler

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki hareket fiilleri incelenirken kimi fiillerin anlamsal açıdan örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada anlamsal açıdan örtüşen bu fiiller, eşdeğerler başlığı altında toplanmış ve incelenmiştir.

anlatmak (an+la-t-) sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerindeki ilk anlamı *anlatmak, ifade etmek* şeklinde ortaktır: "Gece sabaha kadar düşündüğü şeyleri babasına da anlatmak isterdi."-P. Safa (TS I 1998: 114).

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir konu üzerinde açıklamada bulunmak, bilgi vermek, izah etmek" olarak belirlenebilir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *inandırmak, belirtmek* şeklindeki 2. anlamının ve de *söylemek, nakletmek* şeklindeki 3. anlamının çekirdek anlamıyla benzeştiği görülmektedir. Çünkü sözcüğün her iki anlamında da "bir konu üzerinde bilgi verme anlamı"

mevcuttur. Bu durumda sözcüğün dört lehçede de aynı anlamların ifadesi için kullanılan eşdeğer sözcük olduğu görülmektedir. Sözcük bu dört lehçede de düşünme eylemi sonucunda ortaya çıkan davranışı gösteren açıklama fiilidir. "Açıklama fiilleri, mental etkinlik sürecinin son halkasını oluşturur" (Yaylagül 2005: 27). Bu nedenle de *anlatmak* fiili düşünme eylemi ile başlayan zihinsel hareketin çıktısıdır denilebilir. *Anlatmak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

azaltmak (az+al-t-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *az denecek bir miktara indirmek veya eskisinden az bir duruma getirmek* şeklinde ortaktır: "İlk işleri kullandıkları renkleri azaltmak oluyor" (TS I 1998: 182).
Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de farklı bir anlam yansıtmamasından dolayı eş değer sözcük olduğu söylenebilir. Azaltmak sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

çağırmak (çağ+ır-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk ve tek anlamı *bir başkası vasıtasıyla seslemek, çağırmak*: "Kır saçlı postacı, boyacıyı çağırtmış, keten ayakkabılarını boyatıyor" (TS I 1998: 422) şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de aynı anlamı yansıtması nedeniyle eşdeğer sözcük olduğu söylenebilir. *Çağırmak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamıştır.

dilimlemek (dil-im+le-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk ve tek anlamı *dilimlere ayırmak, dilim dilim etmek* şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de aynı anlama gelecek şekilde kullanılması eşdeğer sözcük olduğunu göstermektedir. *Dilimlemek* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamıştır.

düşünmek (düş-ün-) sözcüğü, mental bir durum bildiren hareket fiilidir. Çünkü düşünmek fiziksel bir hareketi değil; zihinde gerçekleşen, uslamlamayı anlatmaktadır. Sözcüğün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer

alan ilk anlamı *bir sonuca varmak amacı ile bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak, düşünce üretmek, zihnî yetiler oluşturmak, muhakeme etmek* şeklinde ortaktır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı da *anlamak, kavramaktır* şeklinde zihinde gerçekleşen etkinliği bildirmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *karar vermek, niyetinde bulunmak* şeklindeki anlamının da çekirdek anlamıyla ilişkili bir yan anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir şeye karar vermek için ilk önce düşünmek gerekir. Bu durumda sözcüğün örtüşen anlamalarından dolayı eşdeğer bir sözcük olduğunu söylemek olasıdır.

Düşünmek sözcüğü, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir. DLT'de bu anlamı veren fiil *sakınmaktır.* Sakınmak sözcüğü *sakınmak; sanmak, düşünmek* anlamlarını karşılamaktadır. Bu durumda sözcüğün anlamında kayma olduğu görülmektedir. Çünkü Türkiye Türkçesinde sakınmak sözcüğünün anlamı *herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmektir.*

düzlemek (düz+le-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerine yer alan ilk ve tek anlamı *düz hale getirmek, çukur ve diklerini düzeltmek* şeklinde ortaktır: *meydanı d.-* "tarlayı düzlemek" (TKM S. 1995: 187). Divanü Lûgat-it Türk'te yer almayan bu sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde aynı kavramı karşılamasından dolayı eşdeğer olduğu söylenebilir.

otlatmak (ot+la-t-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk ve tek anlamı *hayvanı otlatmaya götürmek, otlamasını sağlamak*: *goyunlar o.-p yörler* "koyunlar otluyor" (TKM S. 1995: 493) şeklinde ortak anlam ifade etmesinden dolayı eşdeğer olduğu görülmektedir. *Otlatmak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır. DLT'de *at otladı:* "at otladı" anlamında kullanılan *Otla-* fiiline rastlanmaktadır (I 1999: 285–2).

öpmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamı *sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudakları bir şeye değdirmek*: "Prenses karşıdan gelip yanağımı öptü"- A. Gündüz (TS II 1998: 1734) şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de aynı anlamı ifade etmesi eşdeğer olduğunu göstermektedir. Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te *ol meni öpdi:* "o, beni öptü" (I 1999: 163–16) olarak geçtiği, dolayısıyla da anlamında bir değişme olmadığı görülmektedir.

paylaştırmak (pay+la-ş-tır-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamı *birden çok kimse arasında bölüştürmek, herkese kendi hakkını vermek* şeklinde ortaktır. Sözcüğün, dört lehçenin sözlüğünde de farklı bir anlam yansıtmadığı için eşdeğer olduğu görülmektedir. Paylaştırmak sözcüğüne, Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamıştır.

sormak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamı *birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek:*: "Hastanenin nöbetçi doktoru yok mu? diye soruyorum." -R. N. Güntekin (TS II 1998: 2012) şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de bu ortak kullanımının zihinde tasarlanan bir düşünceyi ifade etmeyi anlatan açıklama fiili olduğu söylenebilir. Bu durumda *sormak* sözcücüğünün bir dizi zihnî etkinliğin son aşaması olan mental bir fiil olduğu görülmektedir.

Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te de *er söz sordı* "adam haber sordu" (III 1999: 181–23) şeklinde anlamının olduğu ve de sözcüğün bu anlamının dört lehçe sözlüğündeki anlamla uygunlaştığı görülmektedir.
Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı altında yer alan *emmek, sorumak* anlamının diğer lehçe sözlüklerinde ve Divanü Lûgat-it Türk'te aynı anlamda yer aldığı dolayısıyla da eşadlı olduğu açıktır.

tamamlamak (tam+am+la-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *eksiksiz, tam hale getirmek, bütünlemek* şeklinde ortaktır: "Sen hele yarın şu sendekileri ver, üstünü bankadan alır

tamamlarız.” -A. İlhan şeklinde ortaktır. Yine sözcüğün bitirmek, sona erdirmek şeklindeki ikinci anlamında da ortaklığın olduğu görülmektedir *gürrüñi t.-:* “sözü bitirmek” (TKM S. 1995: 615). Sözcüğün sona erdirmek şeklindeki ikinci anlamının metaforik bir anlam olduğu, buradaki sona erdirilmenin somutlaştırma yoluyla elde edilmiş yeni bir anlam olduğu ve dört lehçe sözlüğünde de uygunlaştığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün hem birinci hem de ikinci anlamlarının benzerliği t*amamlamak* sözcüğünün eşdeğer olduğunu göstermektedir. *Tamamlamak* sözcüğü Divanü Lûgat-it Türk’te yer almamaktadır.

yumruklamak (yum-(u)r-u+k+la-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamı *yumrukla vurmak, dayak atmak* şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de aynı anlamı ifade etmesinden dolayı eşdeğer olduğu söylenebilir. *Yumruklamak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk’te rastlanmamaktadır.

2.2. Yalancı Eşdeğerler

Bu tezde yalancı eşdeğer sözcüğüyle adı geçen dört lehçede *ses veya biçim bakımından benzeştikleri halde anlamları ya da kullanım alanları az oranda örtüşen ya da hiç örtüşmeyen hareket fiilleri* kastedilmektedir.
Bu doğrultuda çalışmada yalancı eşdeğer yapılar, anlamları ve de kullanım alanlarının örtüşüp örtüşmemesine göre iki kısımda tasnif edilmiştir.

2.2.1. Kısmî Yalancı Eşdeğerler

Bu çalışmada kısmî yalancı eşdeğer sözcüğüyle kastedilen Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde kısmî olarak benzeşen; yani kullanımları bazen örtüşen bazen ise farklılaşan sözcüklerdir. Bu nedenle kısmî yalancı eşdeğerler başlığı altında incelenen hareket fiillerinin adı geçen lehçelerde farklılaşan anlamları üzerinde durulmuş ve ne şekilde kısmî yalancı eşdeğer haline geldiği incelenmiştir.

açmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak*: "Kapıyı açmak" şeklindedir. Sözcüğün bu anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde *açık hale getirmek (kapı, pencere vs.)* şeklinde ikinci sırada yer almaktadır. Sözcüğün Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *kapalı bir şeyin kapağını kaldırmak, bir şeyin üstündeki örtüyü kaldırmak olarak* geçmektedir. Sözcüğün Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüğünde ilk sırada yer alan bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer almaktadır. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise daha genel anlam kazandığı görülmektedir. Şöyle ki: eylem, hem toplantıyı açmak, hem gazete çıkarmak hem de sandığı açmak anlamlarını tek bir anlamda ifade etmektedir. Sözcüğün bu şekilde anlamlarını ifade eden durumunu anlam genişlemesiyle kazandığı söylenilebilir. Çünkü: "Anlam genişlemesinde bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününü anlatır duruma gelir" (Aksan 2006: 91).

Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te açmak; aramak; fethetmek anlamlarında kullanılmıştır: *kapug açdı* "kapıyı açtı" (I 1999: 163–27).

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir nesneyi kapalı durumdan kurtarmak" olarak belirlenebilir.

Eylemin *açığa vurmak, ifşa etmek* anlamının Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde farklı anlamları yansıttığı görülmektedir. İfşa etmek Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *birinin sırrını açığa vurmak* gibi bir durumu ifade ederken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde *üzerini açmak, ifşa etmek, açığa çıkarmak (cinayet, iş vs)* şeklinde "bir olayı ortaya çıkarmak" anlamını yansıtmaktadır. Türkmen Türkçesi Sözlüğünde sözcük, mental bir sürecin son aşamasını ifade ederken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde bir olayı ortaya çıkarma anlamını ifade etmektedir.

Eylemin bu anlamlarını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü *açmak* eyleminin bildirdiği hareket artık nesne üzerinde değil durum üzerinde gerçekleşmektedir. Bu da eylemin somuttan soyuta doğru geçen yeni bir anlam kazanmasına neden olmuştur. Sözcüğün bu anlamına diğer iki lehçe sözlüğünde rastlanmamaktadır. Sözcüğün bu anlamları için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde diğer üç lehçeye nazaran gerçek anlamdan yola çıkarak kazanılmış çok sayıda anlamının olduğu görülmektedir: *Rengi koyuluğunu azaltmak:* "Bu boyayı biraz daha açmalı" şeklindeki 14. anlamının, *yakışmak, güzel göstermek*: "Bu renk odayı açtı" şeklindeki 15. anlamının ve de *ferahlık vermek*: "Burası beni açmadı, başka yere gidelim" şeklindeki 16. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü bu anlamların hiçbirisinde kapıyı açma anlamında olduğu gibi fiziksel bir etkinlik söz konusu değildir. Sözcüğün kaynak alandaki kullanımının hedef alanda değiştiği görülmektedir.

Yine sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *halletmek, yoluna koymak* şeklindeki 19. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlam olduğu görülmektedir. Çünkü eylem soyut kavram üzerinde şemalanarak fiziksel anlamından uzaklaşmıştır. Sözcüğün diğer lehçe sözlüklerinde yer almayan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

akmak sözcüğünün dört lehçenin sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *(sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler için) bir yerden başka bir yere doğru gitmek* şeklindedir.
Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan anlamı *suw akd*ı: "su aktı" (I 1999: 168–8) şeklindedir ki sözcüğün dört lehçe sözlüğündeki ilk anlamının DLT'de yer alan anlamla uygunlaştığı görülmektedir.

Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde bu şekildeki ilk anlamının dışında *yaşlarım akeer*: "yaşlarım akıyor" (1991: 7) şeklinde bir anlamı daha vardır. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk anlam içinde verilen bu anlamını metonomi yoluyla kazandığı söylenebilir. Çünkü: "Ad aktarması (metonymy), bir işaretçiyi onunla doğrudan ilişkili veya onunla yakın ilişkili bir diğerini anlatmak için kullanma sürecine dayanır" (Yaylagül 2004: 3182).
İnsan ağlarken gözünden yaşlar akar bu durumda Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ağlamak kavramını ifade eden *yaşlarım akeer* ifadesinin bir ad aktarması olduğu, eylemin bu anlamını ad aktarması yoluyla kazandığı görülmektedir. Sözcüğün

Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk anlam kapsamında verilen bu anlamının kısmî yalancı eşdeğerlik oluşturduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde (*kumaş için) yıpranıp iplikleri erimeye başlamak:* "…çarşafın kumaşı da yer yer akmış, buruşmuştu."- R. H. Karay şeklindeki 7. anlamında sıvılara ait bir fiziksel bir hareketin, nesne üzerinde gerçekleştiği ve de sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Çünkü burada kumaşın ipliklerinin birbirinden ayrılması ile sıvı maddelerin bir yerden başka bir yöne doğru akma hareketi arasında benzerlik kurulmuştur. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(zaman için) çabuk geçmek* şeklindeki 8. anlamının *karışmak, katılmak*: "Ebediyete akıp giden her on senede…"-Atatürk şeklindeki 10. anlamının *sürüp gitmek*: "Nedim divanında bir kaside vardır, müjgan üstüne, hicran üstüne, umman üstüne kafiyeleri ve redifleriyle akar."-Y. K. Beyatlı şeklindeki 11. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. "Metafor, bir sözcüğün fiziksel bir anlama sahipken bir de psikolojik anlam kazanması biçiminde oluşur" (Yaylagül 2005: 3181). Sözcüğün bu üç anlamında da sıvı cisimlere ait akma hareketinin soyut kavramlar üzerine şemalandığı ve sözcüğün soyut anlamları ifade eder hale geldiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 9. sırada yer alan *gözleri süzülmek.// bayılan veya ölüm halindeki bir insanın gözleri hakkında* şeklindeki mecaz anlamının da metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü akma hareketi, göz organı üzerine şemalanmış ve sözcük, gözlerin süzülmesi anlamını kazanmıştır. Sözcüğün diğer lehçe sözlüklerinde yer almayan bu anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğunu söylemek olasıdır.

anlamak (an+la-) sözcüğü, "zihin" anlamındaki isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek oluşmuştur.

Anlamak eyleminin *bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi*

edinmek şeklindeki anlamı üç lehçe sözlüğünde de birinci anlam olarak yer almaktadır ki sözcüğün bu anlamı Divanü Lûgat-it Türk'teki *ol sözüg aŋladı*: "o, sözü anladı" (I 1999:290–8) anlamıyla da örtüşmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *anşır-* şeklinde başka bir fiille de karşılandığı görülmektedir. *Anşır-* eyleminin ikinci anlamı olarak verilen *işitmek* ve üçüncü anlamı olarak gösterilen *fark etmek, seçmek* anlamları diğer üç lehçenin sözlüğünde görülmemektedir. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ikinci anlamı olarak verilen işitmek anlamı için şöyle denilebilir: Söylenen bir sözün anlaşılabilmesi için ilk önce o sözün işitilmesi gerekir. İşitmek anlamanın ilk aşamasıdır. İnsan, işittikten sonra anlar ve anladığı şeyi fark eder, seçer. Bu şekildeki mantıksal bir çıkarım sözcüğün farklı anlama kavuşmasını sağlamış olabilir.

Eylemin "kavramak, idrak etmek, akıl erdirmek" mi "yoksa bir şey üzerinde bilgisi bulunmak" mı ya da "işitmek, duymak" anlamında mı olduğu ancak bağlamdan anlaşılabilir. "Çünkü sözcükler, kullanıldıkları bağlama göre farklı görünüşlere sahiptir" (Yaylagül 2004: 3181).
Anlamak eylemi, zihinle ilgili bir süreci yansıttığı için mental bir hareket bildirmektedir. "Duyma eylemleri yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla çağrılmasını anlatan fiiller, anı ve uslamlama fiilleri olarak değerlendirilir" (Yaylagül 2005: 1–19). Bu nedenle anlamak fiilinin uslamlama fiili olduğu söylenebilir. Özne burada pasif durumda, kendi içine dalmıştır, öznenin gerçekleştirdiği hareket dışardan gözlenememektedir.

Eylemin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(olumsuz veya soru biçiminde) iyilik görmek, yararlanmak* şeklindeki 6. anlamı ile *argo sahip olmayı istemek, dileğinin yerine getirilmesini istemek* şeklindeki 7. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük iyilik görmek ve de istemek gibi iki farklı kavram üzerinde şemalanmış ve sözcüğün soyut iki anlamı oluşmuştur. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamların kısmî eşdeğerliğin oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

asmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi yüksek bir yere iliştirip sarkıtmak*: "Lambayı tam pencerenin karşısına astı"-S. F. Abasıyanık (TS I 1998: 146) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *asmak* anlamıyla geçmektedir *ol et asdı*: "o, et astı" (II 1999: 173- 17).
Eylemin DLT'deki bu kullanımının dört lehçe sözlüğünde de birinci anlam olarak geçen ortak bir kullanım olduğu görülmektedir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *gitmek zorunda olunan bir yere özürsüz gitmemek veya görevi olan bir işi özürsüz yapmamak* şeklindeki anlamına diğer üç lehçe sözlüğünde rastlanmamaktadır. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. "…güzel havada mektebi asamamış bir ilkokul öğrencisi somurtkanlığı ile kafileye katıldım" -H. Taner (I 1998: 146). Örnekte de görüldüğü gibi asmak eylemi artık nesne üzerinde gerçekleşen bir hareket değil, insana ait bir davranıştır. Sözcüğün bu anlamı asmak sözcüğünün yansıttığı fiziki hareketin soyut kavram üzerinde şemalanmasıyla oluşmuştur. Sözcüğün bu şeklideki farklı anlamından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğunu söylemek olasıdır.

Asmak eyleminin Azeri Türkçesi Sözlüğünde bir şeyi yüksek bir yere iliştirip sarkıtmak kavramı dışında *yemek vs. pişirmek için kazan vs.yi ocak veya yakılan ateşin üzerine koymak* şeklinde ikinci madde başı altında yer alan bir anlamı daha mevcuttur. Oysa burada yemek pişirilen kazan yukarıdan aşağıya doğru yanan ateşin üzerine sarkıtıldığı için yine asma eylemiyle ilişkili olduğu dolayısıyla eşadlılıktan söz etmenin doğru olmayacağı söylenebilir. Çünkü: "Gösterileni ayrı, göstereni aynı olan sözcüklerin özelliğine eşadlılık ya da eşseslilik denir" (Kıran; Eziler: 2002: 243). Burada da *asmak* eyleminin iki farklı kavramı yansıtmaktan çok, birbiriyle ilişkili olduğu bu yüzden çok anlamlı olduğu söylenebilir. Sözcüğün bu anlamında aslında Türklere ait yemek kültürünün izlerini görmek mümkündür. Çünkü eskiden tüp, fırın gibi araçlar olmadığı için, yemekler evin içinde ocak denilen bir köşede yanan ateşin üzerine asılan kazanlarda pişirilirdi.

Dolayısıyla burada kültürün dile yansımasının sözcüğe yeni bir anlam kattığı görülmektedir. Dil, kültürün taşıyıcısı olarak sözcüğün anlamını muhafaza etmesini sağlamıştır.

atmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan *bir cismi bir yöne doğru fırlatmak: suya taş atmak* şeklinde ortak olan anlamı, Divanü Lûgat-it Türk'te *er ok attı:* "adam, ok attı" (I 1999: 170–10) şeklinde yer alan anlamla da örtüşmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *sözle sataşmak:* "Kadınlara laf attılar" şeklindeki 14. anlamının, *argo bilmeden, kestirerek söylemek:* "Bilgi yarışmasında attı, ama tutturamadı" şeklindeki 22. anlamının, *argo yalan veya abartmalı söz söylemek: "* Gene atmaya başladı" şeklindeki 23. anlamının, *argo* olarak kullanılan *söylemek:* "Gazel attı" şeklindeki 30. anlamının, *haykırmak, bağırmak:* "Nara atmak" şeklindeki 32. anlamının ve de *etkisi kaybolmak, alışmak, bırakmak:* "Hele trenin yorgunluğunu at bir üzerinden"- T. Dursun şeklindeki 34. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü bu anlamların hiçbirisinde sözcüğün ilk anlamı olan *bir cismi bir yöne fırlatmakta* olduğu gibi fiziksel bir hareket söz konusu değildir. Burada soyut durumlar atmak eyleminden yararlanılarak somutlaştırılmıştır.

Sözcüğün *nara atmak* şeklindeki 32. anlamının metonomiyle ilgili olduğu da söylenebilir. Çünkü "Bu anlam olayı, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir" (Aksan 2006: 69). Burada da nara atmakla kastedilen bir insanın bağırmasıdır. Çünkü nara atmak bağırarak yapılır. Sözcüğün Türkçe Sözlükteki farklılaşan anlamlarının kısmî yalancı eşdeğerliğin ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir.

ayırmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bütün halde olan bir şeyi parçalamak veya bir*

kısmını almak şeklinde ortakken *ayırmak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

Sözcüğün yalnızca Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan farklı *davranmak, fark gözetmek:* "Çocuklarımın hepsini aynı derecede severim, onları hiç birbirinden ayırır mıyım?" (I 1998: 175) şeklindeki 8. anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü nesneler üzerinde gerçekleşen hareket bir durum ifade eder duruma gelmiş ve sözcük somut anlamının yanında soyut bir anlam daha kazanmıştır.

Ayırmak sözcüğünün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *mat. çıkarmak yigrimiden bäşi a.: "*yirmiden beşi çıkarmak" şeklindeki 4. anlamının matematiğe ait terimsel bir anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün Türkiye ve Türkmen Türkçesinde yer alan farklı kullanımlarının kısmî yalancı eşdeğerliğe sebep olduğu söylenebilir.

bağlamak (bağ+la-) sözcüğü, *bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel gibi düğümlenebilir nesne* şeklindeki *isim* köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bağ veya başka bir araçla tutturmak* şeklinde ortaktır.
Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te *ol otuŋ bagladı:* "o, odun bağladı" şeklinde yer almaktadır (III 1999: 292–7). Sözcüğün DLT'de yer alan anlamının dört lehçe sözlüğündeki anlamla uygulaştığı görülmektedir.
Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan u*yulması zorunlu olmak:* "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır" şeklindeki 9. anlamının, *başka bir işle uğraşamaz durumda olmak:* "Bu iş beni çok bağladı" şeklindeki 10 anlamının, *bütün ilgisini bir yerde yoğunlaştırmak: "*Kızım, ne yapsak da seni bu eve bağlayabilsek acaba?" –R. N. Güntekin (I 1998: 196) şeklinde 12. sırada yer alan mecaz anlamının metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Bağlamak öncelikle el ile yapılan bir harekettir. Sözcüğün Türkiye

Türkçesi Sözlüğündeki her üç anlamında da somut olarak değil, soyut durumda bir bağlama hareketi söz konusudur. Bu durumda sözcükte somuttan soyuta anlam transferinin gerçekleştiğini söylemek olasıdır. Mağrifet Kemal Uzunoğlu, metaforun anlambilimcilerle iki fikir arasındaki kavramsal haritalama olduğu, bir kavramın başka bir kavramla ifade edilmesi şeklinde tanımlandığını söylemektedir (2006: 2).

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *isnat etmek, ilgi kurmak, üzerine yıkmak (suç)* şeklindeki 10 anlamının, *ortadan kaldırmak, tasfiye etmek, iptal etmek, yasaklamak (resmen)* şeklindeki 15. sırada yer alan mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü hareket somut varlık üzerinde değil, soyut nesneler üzerinde gerçekleşmiş ve sözcük psikolojik anlamlar kazanmıştır.
Sözcüğün Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde bu şekilde yer alan farklı anlamlarının sözcüğün kısmî yalancı eşdeğer olmasına neden olduğu söylenebilir.

bakmak sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bakışı bir şey üzerine çevirmek*: "Konuşurken gözlerini kaldırıp insanın yüzüne bile bakmazdı"- Ö. Seyfettin şeklinde ortaktır. Sözcüğün anlamının DLT'de *ol maŋa bakdı*: "o, bana baktı" (II 1999: 16–14) şeklindeki ilk anlamla da örtüştüğü görülmektedir.

Bakmak eyleminin mental bir etkinliğin gerçekleşmesinin ilk aşaması olan duyu fiillerinden olduğu görülmektedir. Çünkü bakmak göz duyu organıyla gerçekleşen fiziksel bir eylemdir. Sözcüğün DLT'de *tabi olmak: bakmas budun sewüksüz* "millet, sevgisiz, yüzü ekşi, sıkı kişiye bakmaz" (II 1999: 250–2) şeklindeki anlamının sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bağlı olmak, tabi olmak* şeklinde yer aldığı görülmekteyken Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *anlamak, farkına varmak* şeklinde 14. anlamı mevcuttur. Burada, *bakmak* eyleminin artık sadece zihinle gerçekleştiği, öznenin ise pasif olduğu bir hareketi ifade ettiği açıktır.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde diğer lehçe sözlüklerinde yer almayan *aldırmak* şeklindeki anlamına rastlanmaktadır: *Bana aldırma* (1991: 28). Eylemin bu anlamının metafor yoluyla birinci anlamdan doğduğu söylenebilir. Çünkü: "Deyim aktarması, bir sözcüğün tasarlama yoluyla orijinal alanından farklı bir alanda kullanılmasıdır" (Yaylagül 2004: 3181).

Sözcük burada bakışı bir şey üzerine çevirmek anlamından sıyrılarak, aldırmak şeklinde yeni bir anlama bürünmüştür. Eylemin böylece somuttan soyuta doğru bir sıçrayış gösterdiği görülmektedir.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamı için çıkarımsal anlam da denebilir. Çünkü bakış, bir şey üzerine çevrildiğinde zaten o şeyin farkına varılmış olunur. Ve insan, farkına vardığı şeylere aldırır.

Bakmak eyleminin diğer lehçe sözlüklerinde yokken Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan, farklı anlamları mevcuttur. Örneğin *renklerde benzemek andırmak*: "Bu kumaşın rengi yeşile bakıyor." *Başka bir şeyle ilgilenmeyip elindeki veya önündeki işle uğraşır olmak:* "Yemeği yemene bak!" (I 1998: 206). Eylemin bu anlamlarının metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Eylem metafor yoluyla ilk ve gerçek anlamından uzaklaşarak farklı anlama bürünmüştür. Burada bakışı bir şey üzerine çevirmek şeklinde fiziksel hareket söz konusu değildir. Ayrıca sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının, sözcüğün çok anlamlı hale gelmesine neden olduğu da söylenebilir. "Çok anlamlılık, bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olmasına denir" (Aksan 2006: 70).

basmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde a*ğırlığını verecek biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak* olarak geçen anlamı Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde de birinci anlam olarak geçmektedir. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise *ayak basmamış yer* şeklinde geçmektedir. Eylem diğer üç lehçe sözlüğünde bir hareketi karşılarken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde basma eyleminden türemiş isim olduğu görülmektedir. Bu durumda sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde "ayak basmamış yer" şeklindeki ilk anlamının *basmak* fiiliyle ilişkisi düşünüldüğünde sözcüğün çekirdek anlamı

"Bir varlığın ağırlığını verecek şekilde üstten bastırması" şeklinde belirlenebilir. Sözcüğün çekirdek anlamının Divanü Lûgat-it Türk'te *basmak, üzerine çökmek, yıkmak* şeklinde yer alan anlamlarıyla da örtüştüğü görülmektedir: *anı burt basdı* "onu karabasan (kâbus) bastı" (II 1999: 10–12).
Bu durumda eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde geçen *ayak basmamış yer* anlamının çıkarım yoluyla gelişmiş çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir.

Basmak eyleminin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir kimse için kullanılan bir yaşa girmek* şeklindeki 10. anlamının, *bir şeyin etkisinde kalıp eziklik, üzüntü ve ağırlık duymak* şeklindeki 14. mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün her iki anlamında da fiziksel olarak basmak hareketi değil, soyut anlamda basma hareketi söz konusudur. Sözcüğün "Yüreğinin acısını duyuyordu. Sıkıntı basmış, terlemeye başlamıştı. İzin istedi" –Y. Z. Bahadınlı örneğinde de görülen 14. anlamının yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu da söylenebilir. Çünkü eziklik, üzüntü, ağırlık duymak psikolojik olarak aşağı doğru inişi göstermektedir. Bu da "Mutlu olan yukarıda; kederli olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) ifadesiyle de örtüşmüş ve sözcüğe yeni anlam kazandırmıştır denebilir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde konuşma dilinde geçtiği belirtilen *kendini övmek, methetmek* şeklindeki 16. anlamında fiziksel olarak basma hareketinin değil, psikolojik olarak basma hareketinin olduğu görülmektedir. Çünkü bir insan, iyi sözlerle kendini överse nesne üzerinde gerçekleştirilen basma hareketinin yönünü değiştirmiş olur ve mecaz olarak kendisini iyi sözlere basmış olur. Bunun da sözcüğün yeni anlam kazanmasına neden olduğu söylenebilir.
Bu durumda sözcüğün Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde farklılaşan anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğunu söylemek olasıdır.

batmak sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen bir *sıvının üstünde iken içine gömülmek* şeklindeki anlamı, diğer üç lehçenin sözlüğünde de birinci anlam olarak geçmektedir.

Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Bir nesnenin, zemini de geçecek biçimde aşağıya doğru hareket etmesi, görünmez olması" şeklinde belirlenebilir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının Divanü Lûgat-it Türk'te *batmak, gözden kaybolmak*, *kuruğjın suwka battı*: "kurşun suya battı" (II 1999: 294–1) şeklindeki anlamıyla benzeştiği görülmektedir.

Eylemin sadece Türkiye Türkçesi sözlüğünde 4. *kirlenmek:* "Üstüm başım battı" 6. *dokunmak incitmek:* "Onun her sözü bana batar" 7. *(tedirgin etmemesi gereken şeyler için) tedirgin etmek:* "Bazı kimselere para batar, sarf edecek yer ararlar" 8. *hoşa gitmeyen bir duruma uğramak* 10. *daha kötü bir duruma uğramaktı* şeklinde anlamları mevcuttur (I 1998: 246).

Eylemin 7, 8, 10. anlamlarını deyim aktarması yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamlarında psikolojik olarak batma söz konusudur ki bu da sözcüğe somut anlamı yanında soyut anlamlar kazandırmıştır. Fakat sözcüğün 4. sırada yer alan *(kirlenmek)* anlamını Yaylagül, anlam bilimiyle uğraşanların yönlendirmeyle ilgili deyim aktarması yoluyla açıklayabileceklerini, çünkü "yaşam bir yolculuktur" metaforunun yol modeline göre doğru, temiz, yukarı doğru giden bir yola karşılık; eğri, kirli, aşağı doğru giden bir başka yol daha olduğunu belirtir. Bu ikinci yolun özeliklerinden olan aşağı doğru yönün, *batmak* fiiliyle uygunlaştığını, yolun diğer özelliği olan kirliliğin ise 4. anlamı açıklayabileceğini söyler (2004: 3179).

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ikinci anlamı olarak verilen *dalmak, dalıp gitmek, gama b.-:* "aşırı derecede kederlenmek", *pikire b.-:* "düşünceye dalmak" şeklindeki mecaz anlamını somutlaştırma yoluyla kazandığını söylenebilir. Çünkü "Somutlaştırmada temel olan soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesidir" (Aksan 2006: 66). Buna göre eylemin insanın bir düşünceye dalıp gitmesi, kederlenmesi şeklindeki mecaz anlamının *batmak* eyleminin somut özelliğinden yola çıkarak kazanılmış psikolojik bir anlam olduğu söylenebilir.

Sözcüğün Türkiye ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde farklı yollarla kazanılmış bu anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

bellemek (bel+le-) sözcüğü, bel isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek oluşmuştur. Eylem, Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde *öğrenip akılda tutmak* anlamının yanında *bel denilen araçla toprağı kazmak* anlamlarıyla yer almaktadır. Bu durumda eşadlılıktan söz etmek mümkündür.
Doğan Aksan eşadlılığı, bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi olarak ifade eder (2006: 72). Sözcüğe Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır. Yalnız, *anı belinde tut:* "onu belinden tut" şeklinde *bel* isim köküne rastlanmaktadır.

Eylemin Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamının ise *işaret koymak, işaretlemek, kaydetmek* şeklinde olduğu görülmektedir. Oysa eylem, Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde zihnî bir durumu ifade etmektedir: "Biz de dersi ister istemez bellemeye başladık" -M.Ş. Esendal (TS I 1998: 264). Sözcüğün bu anlamının bellekle ilgili bir hareketi ifade eden uslamlama fiili olduğu söylenebilir. Çünkü bellek, bilgilerin gerekli olduğunda kullanılmak üzere depolandığı yerdir. Gagauz ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde ise bu anlamın somutlaştığı görülmektedir: *Benneme faydalarını* "faydalarını kaydetmek, not etmek" (GTS 1991: 33). Çıkarımsal olarak da önce bir şey akılda tutulur, yani akla yerleştirilir sonra kaydedilir. Böylece akılda tutma, anlamaya başlama ile ortaya çıkan zihnî süreç; kaydetmek, not etmek gibi fiziksel hareketle son bulmuş olur.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde diğer lehçe sözlüklerinin hiçbirinde yer almayan *belirlemek ve kutlamak* şeklinde 3. anlamı söz konusudur. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan üçüncü anlamının da somut durumları yansıttığı görülmektedir. Bu da eylemin belki de gerçekte ilk anlamının somut bir anlam olduğunu Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde yer alan anlamlarının somut anlamdan yola çıkarak elde edilmiş soyut anlamlar olduğu söylenebilir. Bu durumda sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan bu anlamından dolayı kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

biçmek sözcüğünün, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde de ilk anlamı *biçmek, kesmek* şeklinde verilmiştir. Buradaki biçmek *köynek b.*- "gömlek biçmek" anlamındadır. Oysa eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *tahılı, otu orak, tırpan, biçer vs. ile kesmek* şeklindedir. Sözcüğün bu şekildeki anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer almaktadır. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise *belli bir biçim vererek kesmek* şeklinde geçmektedir.

Biçmek eyleminin bu ilk anlamına bakıldığında Divanü Lûgat-it-Türk'teki *kesmek, biçmek*, *er et bıçdı* "adam et kesti" (I 1999: 4- 22) şeklindeki daha genel kullanımının diğer lehçelerin sözlüklerinde daraldığı görülmektedir. Şöyle ki: Eylem, Türkmen Türkçesi sözlüğünde sadece kumaş türü nesneleri kesmek için kullanılırken Azeri Türkçesi Sözlüğünde bitkileri kesici bir aletle kesmek için kullanılmıştır. Oysa eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki birinci anlamı sadece belli bir biçim vererek kesmektir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir varlığa kesici bir aletle biçim vermek" şeklinde belirlenebilir.

Biçmek eyleminin Gagauz Türkçesinin Sözlüğünde ise *ne ekersin onu biçersin* şeklinde tek anlamı mevcuttur. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının mecazlı bir anlam olduğu görülmektedir. Eylemin nesneler üzerinde gerçekleştirilen hareketinin metafor yoluyla insan tutumunu anlatmak için kullanıldığı görülmektedir. *Biçmek* eylemi burada nasıl bir davranış sergilersen karşılığında öyle bir davranış görürsün anlamını ifade ediyor. Yani eylem fiziksel bir anlama sahipken metafor yoluyla psikolojik bir anlama bürünmüştür. Eylemin Gagauz Türkçesi Lehçesinde metafor yoluyla kazandığı bu kullanımına aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür. Sözcüğün bu ilk anlamındaki farklılıktan dolayı kısmî yalancı eşdeğerlikten söz etmek mümkündür.

Biçmek eyleminin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan *yaylım ateşiyle öldürmek* şeklindeki mecaz anlamı, Azeri Türkçesi Sözlüğünde de 4. sırada *toplu halde öldürmek katliam yapmak* anlamında geçmektedir. Eylemin bu şekilde geçen mecazlı anlamının metafor yoluyla kazanıldığı görülmektedir. "Modern metafor görüşü, insanın kavramsal siteminde mevcut olan zihnî modellerin iki

alan (kaynak alan ve hedef alan) arasındaki haritalanması olarak analiz edilmektedir" (Yunusoğlu 2003: 2).

Buna göre *biçmek* eylemi insan dışındaki varlıklar kesmek, biçmek için kullanılırken (kumaş, ot vs.) metaforik bir ifadeyle insanları öldürmek, katliam yapmak anlamlarında kullanılmıştır. Eylemin insan dışındaki varlıklar üzerindeki hareketinin insanlar üzerine şemalandığı ve böylece metaforlaşarak yeni bir anlam kazandığı söylenebilir. Başka insanlara zarar verme, onları öldürme insanı doğru yoldan uzaklaştırdığı için sözcüğün bu anlamında törel sapmanın olduğu da söylenebilir. Eylemin bu şekildeki anlamına diğer Türk lehçelerinin sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(değer, paha, fiyat koymak)* şeklinde 5. sırada yer alan mecaz anlamının da metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir.

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada geçen *iğdiş etmek: goçı b.* "koçu iğdiş etmek" şeklindeki ilginç kullanımına diğer lehçelerin sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının deyim aktarması yoluyla birinci anlamından hareketle ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü nesneler için kullanılan eylem burada hayvanlar için kullanılır duruma gelmiştir. Böylece biçmek eylemi Türkmen Türkçesinde farklı bir anlam kazanmıştır. "Çünkü insanların yeni kavramlar yaratmadaki amacı ait olduğu kültür ve ideolojisini açığa vurmadaki temel araçtır" (Yunusoğlu 2003: 11). Burada da Türkmen kültüründe hayvancılığa dayalı hayatın sözcüğe kattığı farklı anlam görülmektedir. Sözcüğün bu şekilde farklılaşan anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

bitmek sözcüğünün, Türkiye Türkçesinde birinci sıradaki anlamı *tükenmek* olarak geçmektedir. "Dün akşam param bitmişti" -S.F.Abasıyanık (I 1998: 316). Eylemin bu şekildeki birinci anlamı dört lehçenin sözlüğünde de ortaktır. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde üçüncü sırada geçen *çok yorulmak, güçsüz kalmak, çok zayıflamak* şeklindeki anlamının sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde 2 sırada geçtiği görülmektedir. Diğer iki lehçenin sözlüğünde bu anlama rastlanmamaktadır. Eylemin bu ikinci anlamını metafor yoluyla kazandığı

kolaylıkla söylenebilir. Çünkü burada nesneler ya da durumlar üzerinde gerçekleşen *bitmek* eyleminin insana ait fizyolojik durumun ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda somutlaştırmadan söz edilebilir. Çünkü "Somutlaştırmada temel olan, soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesidir" (Aksan 2006: 66). *Bitmek* eyleminin somutlaştırma sonucu *yorulmak, güçsüz kalmak, çok zayıflamak* anlamlarını kazandığını ve çok anlamlı hale geldiği söylenebilir. *Bitmek* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3. ve Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan, sadece *yara için kullanılan iyileşmek, bitişmek* şeklindeki anlamına Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde rastlanmamaktadır. *Bitmek* eylemi, nesnelerin ya da durumların tükenmesi, sona ermesi için kullanılırken burada yaranın bitmesi, yani yok olması, sona ermesi, bir daha çıkmaması anlamında kullanılmıştır. Sona eren şey, zaten bitmiş sayılacağı için eylemin Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde geçen bu anlamının da metaforik bir ifade olduğu söylenebilir.

Bitmek eyleminin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *tıkanmak, (bebek) yürümeye, konuşmaya başlamak ve memnun olmak* şeklindeki anlamlarına ise diğer lehçelerin sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamı için de metafordan bahsedilebilir. Çünkü sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki 3. anlamı *yerden bitmek, büyümektir*. Bitkiler üzerinde gerçekleşen hareketin bebeğin konuşmaya ya da yürümeye başlaması için kullanılır hale gelerek metaforlaştığı söylenebilir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamı için kısmî yalancı eşdeğerlikten söz edilebilir.

Bitmek eyleminin ayrıca Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde ayrı madde başları altında verilen eşadlı sözcükler olduğu görülmektedir. Şöyle ki: *eylem bitki, tüy, saç gibi şeyler için çıkıp yetişmek* anlamına da gelmektedir. Eylemin Türkiye Türkçesinde bu anlamından hareketle argo olarak kullanılan *beklenmedik zamanda ortaya çıkmak* şeklinde bir yan anlamının olduğu

görülmektedir. Eylemin bu anlamının da yine metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü nesnelere özgü bir hareketi ifade eden eylem, insan davranışını ifade ediyor hale gelmiştir. Eylemin böylece fiziksellikten sıyrılarak psikolojik bir anlama bürünürken sözcüğün de kısmî yalancı eşdeğer olmasına neden olduğu söylenebilir.

bollatmak (bol+la-t-) sözcüğü, "İçine girecek şeyin boyutlarından daha büyük veya geniş olan" (TS I 1998: 324) isim köküne isimden fiil yapma eki +lA-, daha sonra da ise filden fiil yapma eki –t- getirilerek meydana gelmiştir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bol duruma getirmek, genişletmek* şeklindeyken, sözcüğün Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı ç*oğaltmak, arttırmak, miktarını daha da arttırmak* şeklindedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise s*erbest bırakmak* şeklinde geçmektedir. Sözcüğe Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde geçen bu anlamının bir soyutlamayı ifade ettiği söylenebilir. Bol duruma getirilmiş şey zaten serbest bırakılmıştır. Bu yüzden eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan birinci anlamından tamamen kopuk olmadığı, aralarında anlamsal bir benzerliğin olduğu söylenebilir. Fakat sözcüğün bir canlıyı serbest bırakmak şeklindeki kullanımının diğer lehçe sözlüklerinde yer almamasının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *genişletmek* şeklindeki anlamı ise Türkiye Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer almaktadır.

boşaltmak (boş+a-l-t-) sözcüğü, "İçinde, üstünde hiç kimse veya hiçbir şey bulunmayan" isim köküne isimden fiil yapma eki +A-, fiilden fiil yapma eki –l- ve tekrar fiilde fiil yapma eki –t- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *bir şeyin içindekileri çıkarıp boş hale getirmek* şeklinde ortaktır.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *özgürlük vermek, özgür bırakmak (örn. bir tutukluyu)* şeklinde 2. anlamı mevcuttur. Sözcüğün farklılaşan bu anlamında nesne üzerinde gerçekleşen hareketin yönünün insan üzerine kaydığını, sözcüğün metafor yoluyla yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Böylece sözcüğün kaynak alandaki kullanım ile hedef alandaki kullanımın farklılaştığı söylenebilir. Mesela, bir sınıf boşaltıldığında o sınıftaki öğrenciler de serbest kalmış olur. Böylece serbest bir çağrışım yapmış olunur.

Yine sözcüğün, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *ipini ya da bağını çözmek* şeklinde farklı 3. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının gerçek anlamından yola çıkarak oluşmuş bir yan anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir şeyin ipi ya da bağı çözüldüğünde o şey, boş duruma getirilmiş olur. Eylem, bir eşyanın ya da ortamın içini boşaltmak anlamındayken, çözmek şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında eylemin bu anlamı için çıkarımsal bir anlamdır da denebilir.

Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *boşat-* şeklinde geçmekte ve de *boşaltmak; çözmek, çözülmek, bırakılmak, kadın boşatmak* gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Eylemin Türkiye Türkçesi 4. ve Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise 7. sırada *derdini dökmek, açıp, söyleyip demek* şeklindeki mecazlı kullanımına diğer lehçelerin sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Burada eylemin fiziksel bir anlama sahipken, bir de psikolojik bir anlam kazandığı görülmektedir. Çünkü eylem, bir şeyin içindekileri boşaltıp, boş hale getirmek gibi bir anlamdan içini dökmek yani boşaltmak gibi metaforik bir anlama ulaşmıştır. Artık boşaltmak eylemi, bir eşya ya da ortamla ilgili hareketi belirtmekten çıkıp, insana ait bir hareketi belirtir duruma gelmiştir. Derdini döken insan, sıkıntılarını birisiyle paylaşarak rahatlamış olur. Bu da boşaltmak eyleminin metaforik bir anlama bürünmesiyle ilişkilendirilebilir. "Metafor, bir kavramın bir başka kavramla algılanma ifadesi olarak söylenmesidir, bu iki kavram arasında benzerlik ve bağ mevcuttur" (Yunusoğlu 2003: 2). Bu durumda ise sözcüğün kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

boyamak sözcüğünün, *boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek* şeklindeki birinci anlamı Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde ortakken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde sözcüğün bu şekilde gerçek anlamına rastlanmamaktadır. Sözcük, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *göz boyamak* şeklinde geçmektedir. Göz boyamak birisini kandırmak demektir. Sözcüğün gerçek anlamı ise boyaya sürerek veya boyaya batırarak renk vermektir. Renk verilen şeyin, rengi değişir; bir insanı da kandırarak onun bir kişi, durum ya da olay hakkındaki görüşleri değiştirilebilir. İşte burada bu, göz boyamak deyimi kullanılarak yapılmıştır. Bir insanı kandırmak gibi soyut bir durum göz boyamak şeklinde somut bir durum kullanılarak ifade edilmiştir. Bu şekildeki bir kullanımın somutlaştırma yoluyla kazanıldığı söylenebilir. "Bir durumu, bir olayı, bir davranışı dile getirmek üzere birden çok göstergenin bir araya getirilmesiyle oluşan deyimlerde soyut şeylerin anlatımı için somutlaştırmaya başvurularak çok canlı, etkili bir anlatım gerçekleşir" (Aksan 2006: 67). Sözcük, göz boyamak şeklinde deyim olarak Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. *Boyamak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

Boyamak eyleminin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *ağır söz söylemek, aşağılamak* şeklinde mecaz anlamının olduğu görülmektedir. Eylemin adı geçen üç lehçenin sözlüğünde bu şekildeki bir anlamına rastlanmamaktadır. Eylemin Türkiye Türkçesinde kullanılan bu anlamının gerçek anlamdan sıyrılarak kazanılmış metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel anlamda boyama işi değil, ağır sözlerle psikolojik olarak bir insanı boyama söz konusudur. Ancak "Beni bir güzel boyadı" şeklindeki bir cümlede *boyamak* sözcüğünün Türkçe Sözlükte yer alan boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek anlamında mı yoksa ağır söz söylemek, aşağılamak (I 1998: 336) anlamında mı olduğu kolayca fark edilemez; ancak bağlamdan anlaşılabilir. Çünkü sözcükler, kullanıldıkları bağlama göre farklı görünüşlere sahiptir. Aynı konuda Piere Guıraud, sözcüklerin ve bunların anlamlarının, aynı bütünde yer alan öbür terimlerle kurdukları bağıntılara dayanarak sınıflandırılıp tanımlanabileceğini söyler (1999: 108). Bu yüzden uygulamadaki veya kullanımdaki değişikliğin *boyamak* sözcüğünü çok anlamlı hale getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir şeyin çokluğunu bolluğunu bildirir* şeklindeki 4. anlamı ilgi çekicidir. Sözcüğün diğer lehçe sözlüklerinde yer almayan bu anlamı ve da yukarıda bahsedilen farklı anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

bölmek sözcüğünün dört lehçenin sözlüğünde geçen ilk anlamı *bir şeyi parçalara ayırmak; hisselere ayırmak, bölük bölük etmek, taksim etmek* şeklindedir. Sözcük, DLT'te *bölükmek* şeklinde geçmekte ve *hayvanlar bölüklere ayrılmak* anlamında kullanılmaktadır: *koy bölükti* "koyun bölüklere ayrıldı" (II 1999: 118–6). Sözcüğün DLT'de sadece hayvanları bölüklere ayırmak anlamının diğer lehçelerin sözlüklerinde hayvanları, nesneleri de içine alan daha genel bir anlama kavuştuğu görülmektedir. Bu durum, anlam genişlemesiyle açıklanabilir. Çünkü "Anlam genişlemesinde bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününü anlatır duruma gelir" (Aksan 2006: 91). Sözcüğün anlamındaki bu genelleşmenin toplumdaki, toplumun dünya görüşündeki değişikliğin, kavramı yansıtan göstergeye yansıması şeklinde olduğu söylenebilir. Böylece göstergeyle kavram arasında daha genel bir bağıntının ortaya çıktığı düşünülebilir. *Bölmek* eyleminin hayvanları bölüklere ayırmak şeklindeki anlamından, bir şeyi parçalara, hisselere ayırmak, bölük bölük etmek, taksim etmek şeklinde daha genel anlama kavuşması bu şekilde açıklanabilir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bütün ya da toplu durumda olan varlıkları iki veya daha fazla parçaya ayırmak" şeklinde belirlenebilir.

Eylemin Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Sözlüklerinde mecazlı anlamlarına rastlanmaktadır. Örneğin, eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *birliğin bozulmasına yol açmak, parçalamak* ve Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer alan (mecaz) *kesmek* anlamının gerçek anlamdan uzaklaşarak kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Eylemlerin kazandıkları bu yeni anlamlar metafor yoluyla kolayca açıklanabilir. Çünkü sözcüklerin bu anlamları deyim aktarması yoluyla birinci anlamdan doğmuştur. Bölmek, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde bir şeyi parçalara ayırmak, taksim etmek

şeklindeki fiziki anlamından sıyrılarak, birliğin, beraberliğin bozulması gibi psikolojik bir anlama bürünmüştür.

Aynı şekilde *bölmek* eylemi Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *gürrüŋi kesmek* "sözünü kesmek" şeklinde mecazlı bir anlama kavuşmuştur. Bir insanın sözünü keserken, sözü bölünmüş olur. Eylem, böylece ilk anlamı olan bir şeyi parçalara ayırmak anlamını nesne üzerinde değil, söz üzerinde gerçekleştirir duruma gelerek metaforik bir ifadeye bürünmüştür.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *(parayı) bozmak* şeklinde diğer lehçe sözlüklerinde yer almayan bir anlamı söz konusudur. Para bozma eylemi sonucunda da para bölünmüş olur. Sözcüğün farklılık gösteren bu ve diğer anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir. Sözcük, bir tek sözcükle birden çok şeyi çağrıştırır duruma geldiği için çok anlamlılıktan da söz edilebilir.

bulamak sözcüğünün dört lehçe sözlüğünde geçen ilk anlamı *bir nesnenin her yanını bir şeye değdirerek üstünü onunla kaplamak, bir nesneyi başka bir maddeye batırmaktır:* "Balığı una bulamak" (TS I 1998: 353). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *pişirmek* anlamında kullanılmıştır: *kuzu buladı* "kuzu pişirdi" (III 1999: 270–14). Bulamak eyleminin DLT'de pişirmek şeklindeki anlamının bugün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almaması sözcüğün bu anlamının zamanla kaybolduğunu, sözcüğün anlamının değiştiğini göstermektedir. "Anlam değişmesi dendiği zaman göndergeyle sözcük, daha doğrusu, gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan bir ilişkinin az çok değişmesi söz konusudur" (Aksan 1998: 212). Burada da bulamak eyleminin anlamının değiştiği görülmektedir.

Sözcüğün anlamındaki bu değişme, belki de toplumun yaşayışı, geçirdiği sosyal ya da kültürel değişiminin dile yansımasıdır. Aslında sözcüğün pişirmek anlamının Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde daha dar bir anlamı yansıttığı da söylenebilir. Çünkü bulamak pişirmek eyleminin öncesinde gerçekleşir. Bir şey önce başka bir şeye bulanır, daha sonra pişirilir.

Bulamak sözcüğü için yansıttığı iki farklı anlamdan dolayı ayrıca eşadlı sözcüktür de denebilir. Çünkü "Eşadlılıkta bir tek sözcük farklı anlamlara sahiptir" (Yaylagül 2004: 3177).

Bulamak eylemin Türkiye Türkçesi sözlüğünde *kirletmek* şeklinde ikinci bir anlamı yer almaktadır: "Çocuk üstünü başını çamura buladı" (I 1998: 353). Eylemin bu anlamının çekirdek anlamından yola çıkarak kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenilebilir. Çünkü *bulamak* eylemi, "bir nesneyi başka bir maddeye batırmak" değil, "üstünü batırmak, kirletmek" gibi yeni bir anlam kazanmıştır. *Bulamak* eylemi böylece çok anlamlı hale gelmiştir. Eylemin kirlenmek şeklindeki ikinci anlamına diğer üç lehçenin sözlüğünde rastlanmamaktadır. Sözcüğün *bulamak, kirletmek, karıştırmak veya bozgunculuk etme* "etrafı kana bulamak" anlamlarında törel değerlerden sapma olduğu söylenebilir. Türk töresine göre doğru yoldan sapan kişi, şeytan yolunda yürür. Şeytan yolunda yürüyen kişi diğer insanları yoldan çıkarmak için ortalığı karıştırır ya da bozgunculuk eder ki bu Türk töresine göre doğru bir davranış değildir.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *acala el b.-* "başına bela getirmek, başını belaya sokmak" gibi 3. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü sözcüğün hareketinin bir varlık üzerinde değil, bir durum üzerinde şemalandığı görülmektedir.
Sözcüğün yukarıda bahsettiğimiz şekilde yansıttığı farklı anlamlarla kısmî yalancı eşdeğer duruma geldiği görülmektedir.

bulaşmak (bula-ş-) sözcüğü, *bula-* fiil köküne fiilden fiil yapan ek –ş- getirilerek oluşmuştur. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde birinci sırada yer alan *bir nesne üzerine sürülen bir şey yüzünden kirlenmek* anlamı diğer üç lehçenin sözlüğünde de ilk sırada yer almaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise geçmemektedir. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde mecazlı bir anlama sahip *istemeden veya rastlantı sonucu bir işe karışmak* şeklindeki 5. anlamı olumsuz durumlar için kullanılmaktadır. "Bu işe nasıl bulaştığımı bilmiyorum" gibi bir cümlede istemeden bir olayın içinde kendini bulma anlamı vardır. Eylemin bu

anlamını somutlaştırma ile kazandığı söylenebilir. Türkiye Türkçesi Sözlüğünde olumsuz durumların ifadesi için kullanılan anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde *ilgilenmek, karışmak, düşüp kalkmak, dostluk yaratmak* şeklinde olumlu bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde bu şekilde geçen anlamı metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü eylem, fiziki anlamdan sıyrılarak soyut bir anlam kazanmıştır. Bu durumda sözcüğün yansıttığı farklı anlamlardan dolayı kısmî yalancı eşdeğerlikten söz edilebilir.

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *dumanlanmak* şeklindeki 4. anlamı ilgi çekicidir ve diğer üç lehçenin sözlüğünde bu anlama rastlanmamaktadır. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamının gerçek anlamından hareketle oluştuğu görülür. Çünkü eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı *kirlenmek, pislenmek, bulanmak, lekelenmektir*. Bir şey bulanık ya da lekeliyse onu net olarak göremeyiz, dumanlı olarak görürüz. Bu yüzden eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan dumanlanmak *gözüm b.-dı* "gözlerim dumanlandı" şeklindeki 4. anlamının çıkarım yoluyla elde edilmiş çıkarımsal bir anlam olduğunu söylemek mümkündür. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarıyla kısmî yalancı eşdeğer duruma geldiği söylenebilir.

burmak sözcüğünün, dört lehçe sözlüğünde geçen ilk anlamı *bir şeyi iki ucundan tutup ekseni çevresinde çevirerek bükmek* şeklinde ortaktır: "Bazı sıkı zamanlarda öyle olur ki sırtımdan çıkan gömleği elimde burup sıktığım zaman, tekneden çıkmış çamaşır gibi, zırıl zırıl su akar" –R. N. Güntekin.

Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan anlamı ise *kokmak-, iyi-, buğusu yükselmek, buğulanmak*, *yıpar burdı*: "misk koktu" şeklindedir (II 1999: 6–24). Sözcüğün kokmak şeklindeki anlamına dört lehçenin sözlüğünde de rastlanmaması ve sözcüğün bu anlamının günümüzde kullanılmaması sözcüğün anlamındaki değişimi göstermektedir. Çünkü "Anlam değişmesi bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralma, bir genişleme belirmesi ya da aynı sözcüğün bir zaman sonra başka bir kavramı anlatır duruma gelmesidir" (Aksan 2006: 88). Sözcüğün *"kokmak"* şeklindeki anlamı dört lehçe sözlüğünde

de değişmiş, *bir şeyi iki ucundan tutup ekseni çevresinde çevirerek bükmek şeklinde* ortak bir anlama sahip olmuştur.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ikinci sırada "*buruşturmak"* şeklinde bir anlamı yer almaktadır: *burma kendini* "kaş çatmak, eğilip bükülmek" (1991: 43). Eylemin bu şekildeki anlamına diğer üç lehçenin sözlüğünde rastlanmamaktadır. Gagauz Türkçesi Sözlüğünde buruşturmak şeklinde geçen bu anlam için şöyle denebilir: Bir şey burularak buruşuk hale getirilir, şekli değiştirilir yani buruşturulmuş olunur. Bir insan kaşını burduğunda, eğip büktüğünde onun şeklini değiştirmiş; yani çatmış olur. Bu da bir olay karşısında hoşnutsuzluğu ifade eden tepkidir. Buna duygusal tepki fiilidir denebilir. Çünkü "Duygusal tepki fiilleri, etkiye karşı ortaya çıkarlar, dolayısıyla etkiye verilmiş bu tepkiler bir çeşit yanıt niteliğindedir" (Yaylagül 2006:1).
Böylece eylem, bir tepkiyi dile getirirken, metaforik olarak fiziksel alandan duygusal alana geçmiş; yeni bir anlam kazanmıştır.

Burmak eyleminin sadece Türkmen Türkçesi sözlüğünde konuyu değiştirmek şeklinde geçen bir anlamı görülmektedir. Eylemin Türkmen Türkçesi sözlüğünde geçen bu anlamının çevirmek şeklinde geçen çekirdek anlamından, metafor yoluyla türemiş yan anlam olduğu söylenebilir. Eylemin çekirdek anlamında hareketin yöneldiği alan nesnelerken, metafor yoluyla kazanılan yeni anlamında hareket, soyut bir kavrama yönelmiştir. Çünkü konuyu burmak, soyut olarak değiştirmek demektir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer alan *üzmek, sıkıntı vermek* şeklindeki mecaz anlamına diğer üç lehçenin sözlüğünde rastlanmamaktadır. "Hikâyenin burası kalbimi burdu" – H. E. Adıvar (I 1998: 360) örneğinde de görüldüğü gibi, eylem ilk anlamından tamamen uzaklaşmış; üzmek, sıkıntı vermek gibi soyut bir duygu, somut bir hareket aracığıyla ifade edilmiştir. Yani somutlaştırmadan yararlanılmıştır. Bu durumda sözcüğün farklılık gösteren anlamları için kısmî yalancı eşdeğerlikten söz edilebilir.

çatlamak (çat+la-) sözcüğü, *çat* yansıma sesine isimden fiil yapma eki +lA-'nın gelmesiyle oluşmuştur.
Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *parçalara ayrılıp dağılmayacak bir biçimde yarılmak* şeklindeki birinci anlamı, Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde ortakken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *çatlamak: Öfkeden çatlamaa* "öfkeden çatlamak", *gülme çatlaince*: "çatlayıncaya kadar gülme*", er çatlasa*: "yer çatlasa" (1991: 53) şeklinde geçmektedir. *Çatlamak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde tabiattaki varlıklarla ilgili bir hareketi ifade eden eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde insanlara ait psikolojik durumları ifade eder hale geldiği, yani metaforlaştığı görülmektedir. Eylemin bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sıkıntı, sevinç, yalnızlık, heyecan, sabırsızlık, kıskançlık gibi ruhî durumları aşırı derecede duymak* şeklinde 4. sırada mecaz anlamlı olarak yer aldığı görülmektedir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir yüzeyde kırışıklıklar, çizgiler oluşmak:* "Ayakkabının yüzü çatladı" şeklindeki 2. anlamı, *aşırı yemekten, içmekten, yorgunluktan veya (bebek) ağlamaktan ölecek duruma gelmek veya ölmek* (I 1998: 445) şeklindeki 3. anlamı, metafor yoluyla kazanılan ve diğer üç lehçe sözlüğünde yer almayan anlamlardır. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu şekildeki farklı anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğerlik haline getirdiği söylenebilir.

çekmek sözcüğünün *bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek* şeklindeki ilk anlamı Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde ortakken Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk anlamı *canı istemektir*. Eylem, sözlükte: *can çekmee* "şiddetle arzu etmek" şeklinde geçmektedir (1991: 55). Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki farklı kullanımın metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü eylem, artık somut bir hareketi yansıtmamakta, soyut bir anlama sıçrayış yapmaktadır. Bu durumda varlık üzerinde gerçekleşen hareketin soyut bir alana şemalandığı söylenebilir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *kitap noktalamak;*

attan kan almak; sıkılan oku çekmek; çekerek bağlamak anlamlarında geçmektedir.

Eylemin Divanü Lûgat-it Türk'te geçen anlamlarına dört lehçenin sözlüğünde de rastlanmamaktadır. Bunun nedeninin, toplumların kültürel hayatlarındaki değişme olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak da kullanım sıklığı azalan kelime, anlamını kaybetmeye ya da başka anlamları ifade etmeye başlayabilir. Çünkü *çekmek* eyleminin "attan kan almak" ya da "sıkılan oku çekmek" şeklindeki anlamları yaşanılan sosyal hayatın dile yansımasıdır. Türklerin atlı göçebe hayattan yerleşik uygar bir hayata geçme süreci sonunda *çekmek* sözcüğünün DLT'de bu şekildeki anlamlarını yitirdiği, yeni anlamlar kazandığı söylenebilir.
Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir şeyi bulunduğu konumdan başka bir konuma doğru hareket ettirmek" olarak belirlenebilir. Eylem, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde iki ayrı madde başı olarak geçmektedir. Eylemin ikinci madde başı olarak verilen anlamı *tarlayı bir düz çizgi çekerek sürme (sürmek)tir.* Bu durumda sözcüğün bu anlamının çekirdek anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün *fal çekmee*: "fal bakmak", *büyü çekmee*: "büyü yapmak" gibi anlamları diğer üç lehçenin sözlüğünde yer almamaktadır. *Çekmek* eyleminin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde fal bakmak, büyü yapmak anlamlarını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü büyü de fal da gerçeklikle alakası olmayan soyut kavramlardır. Mesela; kâğıt çekerek bir fal bakılabilir, bu durumda çekmek ve bakmak eylemlerinin ilişkisi ortaya çıkar. Böylece eylemin artık, psikolojik ve orijinal, yeni bir kullanımı doğmuş olabilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *solukla içine almak* şeklindeki 7. anlamının, (*şişe, vantuz, sülük vb. için) tedavi amacıyla uygulamak* şeklindeki 20. anlamının ve de *(bir şeyi) emip dışarıya çıkarmak* şeklindeki 44. anlamının *attan kan almak* anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Çünkü bu anlamların hepsinde içine çekme alma vardır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan 11. anlamı *güç durumlara uğramak, dayanmak, katlanmak:* "Yalnız bende meçhul bir hastalık

vardı. Sekiz yaşından beri çekiyordum.”-P. Safa 12.anlamı, *yüklenmek, üzerine almak, etkisi altında bulunmak: “*Onun bütün masraflarını ben çekiyorum.” 26. anlamı *(dikkat, ilgi vb. için) üzerine toplamak*: “Bu kadın iyi terzi elinden çıkmış koyu renkli elbiseleri içinde biçimli vücuduyla az sonra dikkati çeker.”-R. H. Karay 29. anlamı, *masraflarını karşılamak*: “Beni lokantasına götürdü, âlâ bir öğle yemeği çekti.”-H. E. Adıvar 30. anlamı olan *bir duyguyu içinde yaşatmak:* “Ona yanıyorum, onun hasretini çekiyorum.”-R. H. Karay 31. anlamı argo *içki içmek”*, 34. *anlamı (bir şeyin iç yüzünü anlamak amacıyla) sıkıştırmak: “*sorguya çekmek” 35. anlamı olan herhangi *bir anlama almak*: “Bak sözümü nereye çekti!” 40. anlamı olan *söylemek*: “Gazel çekmek” anlamalarını diğer üç lehçenin sözlüğünde de yer almayan metaforik anlamlar olarak gösterebiliriz. Çünkü sözcüğün bu anlamlarında fiziksel anlamda bir varlığı belli bir yöne doğru hareket ettirmenin söz konusu olmadığı, psikolojik olarak çekme eyleminin gerçekleştiği görülmektedir. Sözcüğün metaforik anlamları, kullanım sıklığının artması, temel sözvarlığı sayılan sözcükler içinde yer alması gibi nedenlerle çok anlamlı hale geldiği söylenebilir.

Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan 11. anlamı *sofra sermek* ve 12. anlamı *yemekleri kaplara koymak* (I 1994: 197) diğer üç lehçenin sözlüğünde yer almamaktadır. Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan 11 anlamı için şöyle denebilir: Sofrayı yere sermeden önce sofranın belli bir yöne doğru çekme işleminin yapılması gerekir. Bu durumda serme işleminin ilk aşamasının çekmek eylemi olduğu görülmektedir. Çekmek hareketinin üzerinde gerçekleştiği nesne, böylece sermek anlamı kazanmış; eylem, yeni bir anlamı ifade eder hale gelmiş olabilir. Bu durumda sözcüğün farklılaşan anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

çıkarmak (çık-ar-) sözcüğü, *içeriden dışarıya varmak, gitmek* şeklindeki *çık-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki *–ar-* getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *(birinin veya bir şeyin) çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak* şeklinde

geçmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise *surtuu çıkarma* "paltoyu çıkarmak", *butuk çıkarmaa* "ağaç kökü çıkarmak, fidan çıkarmak" *bıcı çıkarmaa* "kaz yavrusu yetiştirmek" şeklinde çeşitli anlamları ifade etmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *çıkarmak* anlamında: *men anı ewden çıkardım* "ben, onu evden çıkardım" şeklinde geçmektedir (II 1999: 83–6).

Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Bir varlığın bulunduğu yerden çıkmasına yardımcı olmak" şeklinde belirlenebilir. Bu durumda sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki anlamları da diğer üç lehçe sözlüğünde yer alan anlamla örtüşmektedir. Gagauz Türkçesi Sözlüğünde birinci madde olarak verilen bu anlamlar, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde sözcüğün çok anlamlı hallerinden biri olarak geçmektedir.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki *kaz yavrusu yetiştirmek* şeklindeki anlamı, diğer üç lehçe sözlüğünde geçmemektedir. Eylemin bu anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü kaz yavrusu yumurtadan çıkmaktadır. Yumurtadan çıktıktan sonra ise beslenir, yani kaz daha sonra yetiştirilmiş olur. Dolayısıyla çıkarmak eylemi artık, mecazlı bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *laf çıkarmaa* şeklindeki anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada çıkarma eyleminin laf gibi soyut bir durum üzerine şemalandığı, sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Böylece çıkarma eylemi artık fiziksel bir hareketi değil psikolojik bir hareketi bildirir duruma gelmiştir denebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *anlamak, ne olduğunu bilmek* şeklindeki 3. anlamının ve de *hatırlamak* şeklindeki 5. anlamının metafor yoluyla kazanılmış, zihnî bir süreci ifade eden mental anlamlar olduğu söylenebilir. Burada zihnin gerçekleştirdiği çıkarma eylemi söz konusu olduğu için, kişi durgun haldedir.

Sözcüğün *sağlamak, elde etmek:* "Ekmeğini taştan çıkarmak" şeklindeki 10. anlamında ve *gibi göstermek, bir davranış yüklemek:* "Birini hırsız çıkarmak. Suçlu çıkarmak" şeklindeki 11. anlamında soyut durumların çıkarmak eyleminin

fiziki hareketinden yararlanılarak somutlaştırıldığı görülmektedir. Sözcüğün böylece yeni anlamlar kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün *mat. üçüncü bir sayı elde etmek üzere belli bir sayıdan, daha az değerli başka bir sayı kadar birim eksiltmek, tarh etmek* şeklindeki 22. anlamının ise matematik alanındaki bilgilenmenin artması üzerine kazanılmış terimsel bir anlam olduğu görülmektedir.
Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer hale getirdiği söylenebilir.

çıkmak sözcüğünün, adı geçen üç lehçe sözlüğünde birinci sırada yer alan anlamı *içeriden dışarıya varmak, gitmek* şeklinde ortakken, sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk anlamı: *tütün çıker* "duman çıkıyor" şeklindedir. Sözcüğün bu anlamında canlılara özgü çıkma hareketinin cansız bir nesneye aktarıldığı görülmektedir. Ama burada da dumanının bulunduğu yerden dışarı çıkması söz konusudur. Bu yüzden sözcüğün bu anlamının diğer üç lehçe sözlüğündeki anlamıyla ilişkili olduğu görülmektedir. *Çıkmama bir eri:* "hiçbir yere çıkmamak" *İstedim bir çıktı sa başka*: "bir şey istedim başka bir şey çıktı" şeklindeki anlamının ise metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü buradaki çıkma hareketi hayal kırıklığı anlatan psikolojik bir durumu yansıtmaktadır.

Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise iki ayrı madde başı sözcük olarak geçmektedir. Birinci madde başı olarak verilen sözcük *er ewdin çıkdı:* "adam evden çıktı" şeklinde geçmektedir (II 1999: 17- 24).
İkinci madde başı olarak verilen sözcük ise *nemlenmek*: *ton çıkdı* "elbise nemlendi" anlamıyla yer almaktadır (III 1999: 183–24).

İki ayrı madde başı olarak verilen çıkmak eyleminin DLT'de eşadlı olduğu görülmektedir. Çünkü eylemin bildirdiği anlamlar arasında hiçbir ilişki yoktur. "Eşadlılık, bir dil içinde birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir" (Aksan 2006: 72).

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "İçerden dışarıya doğru çıkmak, bulunduğu yeri terk etmek" olarak belirlenebilir.

Eylemin Gagauz Türkçesi sözlüğünde ikinci madde başı olarak verilen anlamları ise *çıkmak, çılk çıkma* "herhangi birinin beklediği gibi çıkmamak*", hepsi çıktı işlee* "her şey sağ salim çıktı, iyi oldu" şeklinde geçmektedir. Eylemin bu anlamlarının metafor yoluyla kazanılmış yan anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü *çıkmak* sözcüğü artık içeriden dışarıya çıkmak, gitmek gibi bir eylemi ifade etmemekte, beklentinin gerçekleşmemesi gibi soyut bir durumu ifade etmektedir. Gagauz Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak verilen bu sözcük, diğer üç lehçe sözlüğünde sözcüğün çok anlamlı şekillerinden biri olarak geçmektedir. Sözcüğün anlamları arasındaki bağlantı göz önüne alındığında eşadlı değil, çok anlamlı olduğunu söylemek daha doğru olabilir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *flört etmek* şeklindeki anlamı, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *evlenmek* şeklindeki anlamıyla örtüşmekteyken sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde böyle bir anlamı yer almamaktadır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise flört etmek ya da evlenmek anlamında değil *boşanmak, kocasından ayrılmak* şeklinde tamamen farklı bir anlamda yer aldığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamlarını metafor yoluyla kazandığını söylemek mümkündür. Çünkü çıkmak eylemi artık hareketi ifade eden somut bir eylem olmaktan çıkmış, soyut bir durumu ifade eder hale gelmiştir. Burada toplumsal bakış açısındaki farklılığı görmek de olasıdır. Kız ailesinin evinden çıkıp kocasının evine gittiğinde evlenmiş olurken, kocasının evinden çıktığında boşanmış olmaktadır. Sözcüğün bu kullanımında ataerkil aile yapısının etkisi görülmektedir. Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan "flört etmek" anlamının, Avrupai kültür anlayışının etkisiyle oluştuğu söylenebilir. Çünkü Türk kültüründe evlilik öncesinde bir erkekle flört etme anlayışı yoktur. Kültür değişimi, yabancı kültür öğelerinin Türk kültürünü etkilemesi sözcüğe bu yeni anlamı katmış olabilir. Bu durumda artık flört etmenin evlenmenin ilk aşaması ya da temelini oluşturduğu da söylenebilir. Çünkü insanın flört ederken bir amacı da evleneceği insanı tanımaktır. Bu durumda flört etmek anlamının evlenmek anlamıyla ilgisi ortaya çıkmaktadır. Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen boşanmak

şeklindeki metaforik anlamını ise şu şekilde kazandığı söylenebilir: Nasıl bir yerden çıkıldığında orası terk edilmiş oluyorsa, bir insan da terk edildiğinde, birlikte yaşanılan evi de terk etmiş, dolayısıyla da o evden çıkılmış olunur. Sonuç olarak da o insanla ilişki de kesilmiş olur. Bunun daha ileri aşaması ise boşanmaktır.

Böylece *çıkmak* eyleminin hem evlenmek hem de boşanmak gibi iki zıt eylemi ifade eder duruma gelmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun, *çıkmak* eyleminin anlamında bir kötüleşmeye yol açtığı da söylenebilir. Sözcüğün bu şekildeki anlamları için ise kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Eylemin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *yükselmek, artmak* "fiyatlar çıktı" şeklindeki 44. anlamının yönlendirmeyle ilgili metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü burada *çıkmak* eyleminin yukarı doğru soyut bir istikameti vardır. Yukarı doğru çıkan şeyin fiyatı artıyor demektir. Bu durum, çok olan yukarıda; az olan aşağıdadır metaforuyla da örtüşür. "Yönelim metaforları, bir kavrama uzay ve mekân yönelimi verir: Yukarı- aşağı, içeri- dışarı, ön- arka, beri- öte, derin- satıh, merkez- çevre gibi" (Lakoff; Johnson 2005: 36).

Eylemin DLT'de ikinci madde başı olarak yer alan "nemlenmek" anlamının ise, bugün adı geçen dört lehçe sözlüğünde de yer almadığı, bu anlamın tamamen yok olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak da, sözcüğün bildirdiği anlamın toplumun yaşamında artık yeri kalmaması, ya da yaşam koşulları değişen toplumların yeni yaşamlarıyla ilgili kavramların oluşması sonucu, eski anlamların unutulması gösterilebilir.

Çıkmak fiilinin karşıladığı yeni ve farklı anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eş değer durumuna getirdiği söylenebilir.

çırpmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *hızla ve kesik kesik silkelemek* şeklindeki birinci anlamı, Azeri ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde de ilk sırada geçmekteyken, eylem Türkmen Türkçesi Sözlüğünde, iki ayrı madde başı sözcük olarak yer almaktadır. Birinci madde başı olarak yer alan sözcüğün

anlamı *ucundan, yukarısından kesmek, kesip ayırmakt*ır. İkinci madde başı olarak geçen anlamı ise *durulamak/ çırpmaktır.*

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *durulamak* şeklindeki anlamı diğer üç lehçenin sözlüğünde geçmemektedir. Çırpmanın, durulama eyleminin ikinci safhasını oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bir çamaşır durulandıktan sonra çırpılır. Bu durumda eylemin durulamak eylemiyle ilgisi ortaya çıkmaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sp. güreşte rakibinin kollarını beli hizasında sımsıkı kavrayarak minderde kendi üzerinden sağa ve sola sırt üstü savurmak* şeklindeki 5. anlamının güreş dalındaki bir hareketi karşılayan terimsel bir anlam olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye ve de Azeri Türkçesi sözlüklerinde *çalmak, hırsızlık etmek şeklindeki* mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir insandan ya da mekândan bir şeyi habersiz almak, o insanı ya da mekânı çırpmak demektir.
Sözcüğün farklılaşan özelliklerinden dolayı kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

dalamak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde birinci sırada geçen (*köpek, kurt gibi ısırıcı hayvanlar için) dişlemek, ısırmak* anlamı Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde de birinci sırada yer almaktadır. Eylemin bu anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde *kapmak, dişlemek (kuduz hayvanlar*) şeklinde ikinci sırada geçmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *vücuda dokunup yakmak, incitmektir.* Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüklerin ilk anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Dışardan gelen etki sonucu yakıcılığın bitki veya hayvan üzerinde gerçekleşmesi" şeklinde belirlenebilir.

Bu durumda eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan *vücuda dokunup yakmak ya da incitmek* anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü buradaki dalamak bir hayvanın dişlemesi değil, yakıcı bir bitkinin vücuda dokunması sonucu oluşan durumdur. Burada hayvan ısırığının şiddeti, can acıtma durumu ile yakıcı bitkinin vücudu yakması, kaşındırması arasındaki benzerlik görülmektedir. Bu benzerlik, eylemin metaforik bir anlam taşımasını sağlamıştır. Bu durumun da kısmî yalancı eşdeğerlik oluşturduğunu söylemek olasıdır.

Sözcüğün Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde *(köpek, kurt gibi ısırıcı hayvanlar için) dişlemek, ısırmak* şeklinde 1. sırada yer alan anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer aldığı görülmektedir.

Eylemin sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *sövmek, küfretmek* anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada eylem artık bir insana fiziksel bir saldırıyı değil, psikolojik bir saldırıyı ifade etmektedir. Bu sözle yapılan saldırıdır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu farklı anlamının da sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer hale getirdiği söylenebilir.

dalaşmak (dala-ş-) sözcüğü, *(köpek, kurt gibi ısırıcı hayvanlar için) dişlemek, ısırmak* fiil köküne, fiilden fiil yapma eki –ş- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğünün *kavga etmek, vuruşmak, birbirine kötü sözler söylemek, münakaşa etmek* şeklindeki ilk anlamı Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ortakken, eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *(köpekler) boğuşup birbirini ısırmak* şeklindedir. Diğer üç lehçe sözlüğünde ilk sırada yer alan anlam ise, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *ağız kavgası etmek* şeklinde mecaz anlam olarak ikinci sırada geçmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir. Bu durumda, eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ağız kavgası etmek anlamını metafor yoluyla kazandığı söylenebilir. Çünkü eylem artık, köpeklerin birbirine saldırması anlamından uzaklaşarak, insanlar arasındaki sözlü kavgayı ifade eder duruma gelmiştir. Türk

töresinde kavga ve geçimsizlik hoş karşılanmayacağı için dalaşmak sözcüğünün bu anlamı nedeniyle törel sapma sözü olduğunu söylemek de olasıdır.

Eylemin sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yarışmak, rekabet etmek* şeklindeki 2. anlamında, ilk anlamına nazaran olumlu bir anlama doğru kaymanın söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü eylemin ilk anlamı kavga etmeyi, dalaşmayı değil; yarışmak, rekabet etmek gibi içinde çekişmenin olduğu bir durumu ifade etmektedir. Sözcüğün bu şekilde farklı anlamlar kazanmasının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

dayamak sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *bir şeyi bir yere dokunur duruma getirmek, bu durumda bırakmak veya tutmak*: "Sol kolunu yürürken hep kalçasına dayardı"- Ö. Seyfettin şeklinde yer alırken, eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *yaslamak birbirine yaklaştırarak (şeyleri)* olarak geçmektedir. Eylemin bu anlamı Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada *iki şeyi birbirine dayamak, destek yapmak* şeklinde yer almaktadır. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *dayak koymak, dayak dayamaktır.* Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.
Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Destek olmak amacı ile bir varlığı, başka bir varlığa temas ettirmek" şeklinde belirlenebilir.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde, diğer üç lehçe sözlüğünde yer almayan *destek olmak, desteklemek* şeklinde 2. sırada yer alan mecazlı bir anlamı geçmektedir. Eylemin bu anlamının ilk anlamında görülen somut bir durumu ifade etmediği, soyut bir durumu anlattığı görülmektedir. Çünkü iki şey birbirine destek yapıldığında nasıl yıkılmazsa, bir insana da destek olunduğunda sıkıntılarını gidermeye yardım edilmiş olunur. Böylece *dayamak* eyleminin, artık orijinal kullanımından sıyrılarak metaforik bir anlama kavuştuğu söylenebilir.

Eylemin, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde diğer üç lehçe sözlüğünde yer almayan kullanımları mevcuttur. Bunlardan 3. anlamı olan *hızla, öfke ile veya korkutmak için yaklaştırmak, uzatmak:* "Mektubu gözüne dayadı", 4. sırada yer alan anlamı

vakit geçirmeden, bekletmeden vermek: "Tezgâha giden garson, önüme koca bir kadeh rakı dayadı."-O. C. Kaygılı, *kalitesiz, kötü veya çürük bir malı, gizlice iyi olanların arasına katıp müşteriye satmak* şeklinde 6. sırada yer alan mecaz anlamı (I 199: 533). Eylemin bu anlamlarının da metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcük böylece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde çok anlamlı hale gelmiştir. Sözcüğün ayrıca Türkiye Türkçesi Sözlüğünde halk arasında kullanılan *(kapı, pencere için) ardına kadar açmak* şeklinde 5. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının ise, çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü: "Kapıyı veya pencereyi sonuna kadar dayayıp gitti" gibi bir cümleyi okuyan, kapının ya da pencerenin açılmış olacağını bilir.
Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer hale getirdiğini söylemek olasıdır.

dayanmak (daya-n-) sözcüğü, *bir şeyi bir yere dokunur duruma getirmek ve bu durumda bırakmak veya tutmak* anlamındaki *daya-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –n- getirilerek oluşmuştur.
Sözcüğün *bir yere yaslanmak, kendini dayamak* şeklindeki ilk anlamı dört lehçe sözlüğünde de ortaktır. Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak geçtiği görülmektedir. Şöyle ki: Azeri Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı olarak geçen *dayanmak* eyleminin ilk anlamı *hareketsiz hale gelmek, hareketini, işini durdurmak.// faaliyetini durdurmak, artık faaliyet göstermemek.// kesilmek, bitmek, ara vermek"* şeklindedir.[2] Eylem incelendiğinde, bu durumun dayanmak fiiliyle ilişkisi şöyle açıklanabilir: Bir yere dayanıldığında ya da yaslanıldığında zaten hareketsiz hale gelinmiş, harekete bir süre ara verilmiş olunur. O zaman, dayanmak eyleminin ilk madde başı olarak geçen desteklemek, yaslanmak anlamıyla ilişkisi ortaya çıkar. Bu durumda eylemin eşadlı olduğunu söylemek olası değildir. Çünkü "Bir sözcüğün anlamları arasında yakın bir ilişki olduğunda çok anlamlılık söz konusudur. Eş adlılıkta ise, bir tek sözcük farklı anlamlara sahiptir" (Yaylagül 2004: 3177). Bu durumda, sözcüğün çok anlamlı bir sözcük olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Sözcüğün eşadlılık olarak

[2] Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer almamasına rağmen Derleme Sözlüğünde durmak, dayanmak şeklinde geçtiği görülmektedir: *Rüzgâr dayandı* (IV 1993: 1386).

verilen anlamları, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde tek bir sözcüğün çok anlamlı hali olarak geçmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *yükselmek, çıkmak* şeklinde bir anlamı mevcuttur. Bir yere yükselirken ya da çıkarken bir yere yaslanıldığı, bir şeyden destek alındığı düşünüldüğünde yükselmek ya da çıkmanın yaslanmak eylemiyle ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Dayanmak eyleminin sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *iyileşmek, düzelmek, sağalmak* şeklinde bir anlamı bulunmaktadır. Eylemin sözlükte ikinci sırada yer alan bu anlamı için şöyle denebilir: Bir hastalığa, kötü bir duruma sabredildiğinde ya da birilerinden yardım alındığında iyileşilebilir. Bu durumda dayanmak eylemi fiziki dayanmak, yaslanmak hareketinden soyutlanarak psikolojik bir anlama bürünmüş ve metaforlaşmıştır.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir şey hakkında etraflıca konuşmak* şeklindeki 6. anlamının diğer üç lehçenin sözlüğünde yer almayan metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamı için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Yine eylemin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *tutunmak, karşı durmak, karşı koymak, mukavemet etmek:* "Ordumuzun atılışına düşman ancak iki gün dayandı" şeklindeki 5. anlamının, *bir şeyin üzerinde kurulmuş olmak, istinat etmek:* "Yurdun özgürlüğü, ulusun gücüne dayanmalı" şeklindeki 6. anlamının *varmak, ulaşmak*: "Ordu 10–15 günde İzmir'e dayandı" şeklindeki 8. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamlarında dayanmak eyleminin yansıttığı fiziki hareketin soyut durumların ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

demek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk anlamının *bir düşünceyi sözlü olarak ifade etmek, söylemek, bildirmek*

şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcüğün düşünülen şeylerin dışa vurulmasını sağlayan çıktı eylem olduğu görülmektedir. Bu nedenle eylem, açıklama bildiren mental fiil özelliği taşımaktadır. Sözcük, Divanü Lügat- it Türk'te *ay*-"söylemek", *ol maŋa söz aydı* "o, bana söz söyledi" (I 1999: 174–9) şeklinde yer almaktadır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *düşünmek, oranlamak, ummak, istemek veya erişmek:* "Akşamdan önce varacağız derken. Bundan sonra gelir mi dersin?" (I 1998: 548) şeklinde 7. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının ise uslamlama ile ilgili bir hareketi ifade ettiği, eylemin başka bir mental sürece sıçrayış gösterdiği görülmektedir. Aslında düşünmek, demek eyleminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bir şey önce düşünülür, daha sonra söylenir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan bu anlamının kısmî yalancı eşdeğerlik yarattığını söylemek olasıdır.

dikmek sözcüğünün Türkiye ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde ilk anlamı *bir cismi dik olarak durdurmak* şeklindeyken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde *ekmek (ağaç, fidan*), Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise *dikmek (elbise v.s)* şeklindedir.
Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *ağaç, fidan ekmek* şeklindeki 1. anlamı, Türkiye ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde 2. sırada yer almaktadır.
Sözcüğün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde iki ayrı madde başı olarak geçtiği görülmektedir. Ancak, sözcüklerin eşadlı hali üç lehçede ortak değildir. Örneğin, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı olarak verilen *dikmek* sözcüğünün anlamı *biçilmiş veya yırtılmış kumaş, deri, yara vb.yi iğneye geçirilmiş iplikle tutturmak* şeklinde geçmekte iken Azeri Türkçesi Sözlüğünde iki ayrı madde başı olarak verilen sözcüğün böyle bir anlamı yer almamaktadır. Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise, ilk madde başı olarak verilen sözcüğün anlamı *(elbise vs) dikmektir.* Bu noktada *dikmek* eyleminin eşsesli mi yoksa çok anlamlı mı olduğunu belirlemek güçtür. Sözcüğün anlamları iç içe geçmiş durumdadır. Bunun ana sebebi: "Dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli olarak değişmesi, çok anlamlılıktan eşsesliliğe, eşseslilikten çok anlamlılığa sürekli bir geçişin bulunmasıdır" (Karaağaç 1996: 38).

Eski Türklerin doğa ve hayvancılıkla iç içe bir yaşantının olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla doğa, doğayla ilgili sözcüklerin ve de hareketlerin dilin temel söz varlığını oluşturması olağandır. Buna bağlı olarak *dikmek* eyleminin ilk anlamının "yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştirmek" olması daha mantıklıdır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç-dikmek, bir şeyi dikey hale getirmek; -dikiş – dikmek* anlamlarıyla geçmektedir. Adı geçen lehçe sözlüklerinde DLT'de tek bir anlam olarak yer alan bu anlamlardan bir tanesinin ilk anlam olarak yer aldığı görülmektedir. Sözcüğün daha sonra ise bu anlamlardan türeyen yan anlamlarla çok anlamlı hale geldiği söylenebilir. Sözcüklerin çok anlamlı hale gelmesinde kazanılan yeni bilgilerin, sosyal yaşantıdaki değişmenin rolü vardır. Dikmek eyleminin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan 6. anlamı *yapı kurmak, inşa etmek* anlamının bu şekilde meydana geldiği söylenebilir. Yerleşik hayata geçilmesi, yeni bir medeniyetin oluşması *dikmek* eylemine bu şekilde yeni bir anlam kazandırmıştır.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı olarak yer alan *gözünü, dikmek* 1. *gözünü gözlerini ayırmadan bakmak* 2. *ümit bağlamak* başını *aşağı dikmek* 1. *başını aşağı eğmek* 2. *rezil, kepaze etmek* şeklindeki mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü eylem, artık soyut bir hareketi karşılar duruma gelmiştir. Sözcüğün hem *ümit bağlamak* hem de *rezil, kepaze etmek* şeklindeki anlamı ilgi çekicidir. Sözcüğün ümit bağlamak anlamının olumlu bir duygu durumunu ifade etmekteyken rezil, kepaze etmek anlamının yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu söylenebilir. Çünkü burada dikilmek soyut olarak aşağıya doğru düşüşü ifade etmektedir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamı için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Sözcüğü sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *beklemek için birini bir şeyin başına getirmek* şeklindeki 4. anlamında cisimler üzerinde gerçekleşen eylemin insan üzerinde şemalandığı, sözcüğün yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Böylece soyut bir durum, dikmek eyleminin fiziki hareketinden yola çıkılarak somutlaştırılmıştır.

Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te geçen *delmek, dürtmek ve de sokmak, atıg yılan tikti:* "atı yılan soktu" (II 1999: 20–22) şeklindeki anlamlarına ise üç lehçenin sözlüğünde de rastlanmamaktadır. Bunun nedeni, insan varlık ilişkisinin değişkenliği, sözcüğün bu anlamlarının kullanım sıklığının azalması olabilir. Bu durumda sözcüğün yeni anlamlara yerini bırakması mümkün olabilir.

diriltmek (diri+l-t-) sözcüğü, *yaşamakta olan, yaşayan, canlı, ölü karşıtı* isim köküne önce isimden fiil yapma eki +l-, daha sonra da fiilden fiil yapma eki –t- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *dirilmesini sağlamak* şeklinde ortaktır.
Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *diriltmek* anlamında geçmektedir*: Teŋri ölüg tirgürdi* "Tanrı ölü diriltti" (II 1999: 179- 17).

Eylemin sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *göz önüne getirmek, gözünde canlandırmak.// unutulmuş, hafızadan silinmiş bir şeyi yeniden canlandırmak; diriltmek* şeklinde mecaz anlamı yer almaktadır. Eylemin bu anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü eylem, fiziki bir hareketi yansıtmaktan sıyrılmış soyut olarak dirilmeyi anlatır duruma gelmiştir. Böylece sözcüğün orijinal bir kullanımı ortaya çıkmış sözcük, kısmî yalancı eşdeğer hale gelmiştir denebilir.

dolaşmak (dola-ş-) sözcüğü, *iplik, şerit, tel gibi nesneleri bir şeyin üzerine döndürerek sarmak* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –ş- eki getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün, Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *gezmek, gezinmektir*: "Belki otuz defa, belki kırk defa otelin merdivenlerini inip çıkıyor, her yeri dolaşıyor"- M. Ş. Esendal (TS I 1998: 619). Sözcüğün Türkiye ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer alan bu anlamına karşılık, Azeri ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *birbirine geçmek, karışmak* şeklindedir. Sözcüğün Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde *gezmek, gezinmek* şeklinde yer alan ilk anlamı, Azeri Türkçesi

Sözlüğünde 3. sırada yer alırken, Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüklerinde *birbirine geçmek, karışmak* şeklinde yer alan ilk anlamının ise Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer aldığı görülmektedir.

Sözcük, Divanü Lûgat- it Türk'te *dolaşmak, dolamakta ve bükmekte yarış etmek; burulmak* anlamlarıyla geçmektedir: *ol menin birle yün tolgaşdı* "o, benimle yün dolamakta, bükmekte yarış etti" (II 1999: 220–25).
Sözcüğün anlamları incelendiğinde DLT'te yer alan kullanımın Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüklerinde ilk anlam olarak devam ettiği görülmektedir.
Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *belirmek:* "Başında dolaşan bir tehlikeden bahsediyorum" şeklinde mecaz anlamı mevcuttur (I 1998: 619). Sözcüğün bu anlamını, metafor yoluyla kazandığı açıkça görülmektedir. Çünkü eylem, artık fiziki bir hareketi bildirmekten uzaklaşmış ve soyut bir durumu ifade eder hale gelmiştir.

Dolaşmak eyleminin sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *sataşmak, rahatsız etmek* şeklindeki mecaz anlamının da metafor yoluyla kazanıldığı görülmektedir. Başka insanlarla kavga etmek, insanları rahatsız etmek toplum tarafından hoş karşılanmayacağı için sözcüğün bu anlamının törel sapma bildirdiği söylenebilir. Oysa Türkiye Türkçesinde aynı anlam, dalaşmak eyleminin metaforik şekliyle ifade edilmektedir.

doldurmak (dol-dur-) sözcüğü, dolmak *(bitkilerde) olgunlaşmak, erginleşmek* şeklindeki fiil köküne fiilden fiil yapma eki –dur- getirilerek oluşmuştur.

Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek* şeklindeki ilk anlamının Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde de ilk anlam olarak yer aldığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *doldurmak*: *ol ayak tolturdı* "o, kap doldurdu" (II 1999: 175–6) şeklinde geçmektedir.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bulaşmak, sirayet etmek: küüyü doldurma* "köyü şayialarla doldurmak" (1991: 79) anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının fiziksel anlamından soyutlanarak kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü eylem artık, bir kabın doldurulması gibi fiziki bir hareketi değil, bir söylentinin yayılarak etrafı kaplaması gibi psikolojik bir anlamı ifade etmektedir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamı için kısmî yalancı eş değerlikten söz edilebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde, yer alan *yaşını, yılını bitirmek*: "Yirmi yaşını dolduralı bir iki seneden fazla olmamıştı" şeklindeki 4. anlamı, mecaz olarak kullanılan *birini başkası için kötü düşünecek bir duruma getirmek:* "Seni o gece doldurdular." -Y. K. Karaosmanoğlu şeklindeki 5. anlamı, *belirli bir süreyi kaplamak, almak*: "Balıkçılara yardım etmek bütün zamanını doldurmayınca, kentin içerilerine, gecekondu mahallelerine gitti"- A. Kutlu şeklindeki 7. anlamı, *canlandırmak*: "Evi sade sesiyle değil, vücudu ile de doldurdu" şeklindeki 8. mecaz anlamı metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlardır. Çünkü sözcüğün karşıladığı anlamlar incelendiğinde, somuttan soyuta doğru bir gelişmenin olduğu, fiziksel anlamda doldurma eyleminin gerçekleşmediği, sözcüğün farklı kavramlar üzerine şemalanarak farklı anlamlar kazandığı görülmektedir. Sözcüğün böylece, Türkiye Türkçesinde çok anlamlı hale gelirken kısmî yalancı eşdeğer özelliği kazandığı da söylenebilir.

düşmek sözcüğünün dört lehçenin sözlüğünde de ilk anlamı *yer çekiminin etkisiyle boşlukta yukarıdan aşağıya inmek* şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "*inmek"* anlamında geçmektedir, *taş kudhuğka tüşti buldur ėtti*: "taş kuyuya düştü güldür güldür etti" (I 1999: 456–25).

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Bir cismin yer çekiminin etkisiyle yukarıdan aşağıya doğru hareketi" olduğu söylenebilir.

Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde bu anlamlarla beraber ilk sırada yer alan *küçülmek* şeklinde bir anlamı daha vardır: *su derede çeketti düşmee* "su derede azalmaya başladı." Sözcüğün bu anlamının yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu söylenebilir. Çünkü suyun seviyesinin düşmesi, azalması demektir. Bu da

"Çok olan yukarıda az olan aşağıdadır" metaforuyla örtüşmektedir. Sözcüğün yine Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada *paa düşer*: "fiyatlar düşüyor" şeklinde bir anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının *küçülmek* şeklindeki metaforik anlamında olduğu gibi yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu görülmektedir. Çünkü buradaki düşmek eylemi fiziki bir düşüş değil, aşağıya doğru soyut bir düşüştür. Bu soyut düşüş, gene "Çok olan yukarıda; az olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 38) metaforuyla da örtüşen bir düşüştür. Burada hareketin aşağıya doğru istikameti mevcuttur. Zaten "Yönelim metaforları, bir kavrama uzay ve mekân yönelimi verir" (Lakoff; Johnson 2005: 38).

Düşmek sözcüğünün Azeri Türkçesi Sözlüğünde "*inmek"* anlamında farklı bir kullanımı vardır. Sözcüğün bu anlamı "bir hayvan veya bir araçtan inmek" eylemini ifade eder. "Uçak birazdan hava alanına düşecek" şeklindeki bir cümleyi bir Azeri inmek şeklinde algılarken sözcüğün Türkiye Türkçesi anlamından hareket eden bir insan için düşmek, boşlukta aşağı doğru olumsuz bir inişi ifade edecektir. *Çocuk merdivenlerden az önce düştü* gibi bir cümle duyduğunda bir Azeri, aşağı doğru inme hareketini düşünürken Türkiye Türkçesini konuşan bir insan aşağı doğru yuvarlanma gibi olumsuz bir durumu düşünecektir. Bu da *düşmek* sözcüğünün düşmek ve inmek şeklindeki kullanımında ince bir anlam farkının olduğunu göstermektedir. Çünkü sözcüğün Türkçe Sözlükte "bir hayvan veya araçtan inmek" anlamı yer almamaktadır. Dolayısıyla sözcüğün bu anlamı için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *kendi kıymetini, değerini, itibarını yitirmek* şeklindeki anlamının yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu görülmektedir. Çünkü itibarını yitiren kişi, diğer insanların gözünde aşağıya düşmüş demektir. Bu da "Erdemli olan yukarıda; erdemsiz olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 39) ifadesiyle de örtüşmektedir. Erdemsiz olan kişinin toplumdaki statüsü de sarsılacağı için sözcüğün bu anlamda törel sapma olduğu da söylenebilir. "Çünkü törel sapma sözleri, toplumca belirlenmiş kurallardan sapmayı anlatan sözlerdir" (Yaylagül 2004: 1).

Sözcüğün yalnızca Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *anlamak* anlamı dikkat çekicidir: *sen onuŋ aydyanlarına d.-yärmin*? "Sen onun dediklerini anlıyor

musun?" (1995: 182). Burada düşmek eyleminin gerçekleştiği zeminin değiştiği görülmektedir. Çünkü yukarıdan aşağıya inmek şeklindeki fiziksel hareket artık insanın zihnine doğru istikamet göstermektedir. Bu da soyut bir düşme hareketinin olduğu göstermektedir. İnsan, ancak bir şey aklına düştüğü zaman; yani bir konuya yoğunlaştığı zaman onu algılayabilir. Bu durumda psikolojik anlamdaki düşmek eyleminin anlamak şeklindeki mental sürecin ilk aşaması olduğu görülmektedir. Bu da sözcüğün metaforik bir anlam kazanmasına neden olmuştur. Sözcüğün farklılaşan bu anlamının kısmî yalancı eşdeğerlik oluşturduğu görülmektedir.

Sözcüğün yine Türkmen Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak verilen ikinci anlamı *suya girmek, yıkanmaktır*. Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamı, ilk anlamıyla örtüşmektedir. Çünkü insan derenin, denizin içine girdiğinde suya düşmüş yani yıkanmış olur. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *kaybetmek, mahrum olmak (hürmet, güzellik vs)* anlamının ise yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu açıktır. Çünkü burada aşağı doğru bir iniş söz konusudur. Bu iniş psikolojik olarak gerçekleşen bir iniştir. Sözcüğün aşağı doğru inişi anlatan anlamına karşın; *bahtına çıkmak, kısmetli olmak* şeklindeki diğer anlamının ise yukarı doğru olumlu bir yükselişi anlatan yönlendirme metaforu olduğunu söylemek olasıdır.
Bu durumda düşmek eyleminin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde hem olumlu hem de olumsuz durumların ifadesi için kullanılan bir eylem olduğu görülmektedir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen *bir şey için hedef olmak (dedikodu vs.)* anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, artık fiziki bir eylemi yansıtmamakta, soyut bir durumu ifade etmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan çeşitli anlamları mevcuttur. Bunlardan *uğramak, kapılmak, şüpheye düşmek*: "Kadınlar yeni baştan telaşa, heyecana, korkuya düştüler." –A. Gündüz şeklindeki 13. anlamını ve *ödevi ve yetkisi içinde bulunmak:* "Bana arada bir bakkaldan tuz, limon almak düşüyor o kadar" –H. Taner şeklinde geçen anlamını, bazı deyimlerde *yürümek, birlikte*

gelmek şeklinde kullanılan *önüne, peşine, arkasına düşmek* anlamını somutlaştırma yoluyla kazandığı görülmektedir.

Sözcüğün olmak, olumsuz bir duruma girmek: "Yorgun düşmek, zayıf düşmek, şehit düşmek, esir düşmek" şeklindeki 28. anlamının ve de *savaşta savunulmaz duruma gelerek teslim olmak:* "Medine'nin düştüğünü söylemek istedim" – F. R. Atay şeklinde geçen 29. anlamının yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu görülmektedir. Çünkü bir insanın zayıf düşmesi hastalıkla ilgili; şehit düşmesi ise, ölümle ilgili bir durumdur. Bu durumlar, sağlık ve hayat yukarıda; hastalık ve ölüm aşağıdadır metaforuyla uygunlaşan yeni metaforik kullanımlardır. "Medine'nin düştüğünü söylemek istedim." cümlesinde yer alan düşmek eylemi ise, bir şehrin kontrolünün kaybedilmesi anlamına geldiği için " Kontrol yahut güç sahibi yukarıda; kontrole yahut güce maruz kalma aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) metaforuyla da örtüşmektedir. Sözcüğün yukarıda belirtilen lehçelerde kazandığı farklı anlamlar nedeniyle kısmî yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

ekmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek* şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *bir şey ekmek* anlamıyla geçmektedir*: urug ekti* "tohum ekti" (I 1999: 64- 1).
Bu durum Türklerin eskiden beri toprakla uğraştıklarını, hayatlarını toprakla sağladıklarını göstermektedir. Bunun sonucu olarak da toprakla, tarımcılıkla ilgili kavramların dile yansıdığı, temel sözvarlığını oluşturan öğelerin bir parçası olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *para için boşuna harcamak, ziyan etmek* şeklindeki 6. anlamını ve de *yarışta geçmek*: "Bizim otobüs onları ekti" şeklindeki 7. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcük, artık tohum ekmek şeklindeki gerçek anlamından tamamen uzaklaşarak yeni anlamlar kazanmıştır.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *laf ekmee* "gevezelik etmek" şeklindeki birinci anlamının metafor yoluyla kazanıldığı görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak ekme hareketinin olmadığı çok konuşmak gibi psikolojik bir anlamın olduğu görülmektedir. Laf ekmeyle kastedilen çok konuşmak, gevezelik etmek olduğu için de metafordan metonomiye doğru bir geçiş olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü "Metonomi, bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılmasıdır" (Erdem 2004: 1). Sözcüğün farklılaşan bu anlamı için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

ellemek (el+le-) sözcüğü, el isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek türetilmiştir. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *elle dokunmak, el ile karıştırmak:* "Görüyorsunuz, ben hiçbirini ellemiyor, hiçbirini açmıyorum" –Y. Z. Ortaç (TS I 1998: 702) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *el ile seslenmek, çağırmak* şeklinde geçen ikinci bir anlamı daha mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının çekirdek anlamından hareketle kazanılmış yan anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir şeye el ile dokunmakta somut bir anlam vardır. Bir kişi el ile çağrıldığında ise onun hem kulağına hem de gözüne hitap edilerek çağırma işi daha da somutlaştırılmış, bir anlamda çağrılan kişinin dikkati çekilmiş olur.

Sözcüğün *elde etmek, ele geçirmek* şeklindeki mecaz anlamı sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde geçmektedir. Sözcüğün bu anlamının metafor yoluyla kazanılmış anlam olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü sözcük artık el ile dokunmak şeklindeki somut anlamından tamamen sıyrılarak, bir şeyi elde etmek, ele geçirmek gibi soyut bir anlama bürünmüştür. Metaforda somut bir terim soyut bir terim için ya da soyut bir terim de somut bir terim için kullanılabilir. Bir şeyi elde ettiğimizde de ona dokunmuş oluruz; fakat buradaki dokunma artık fiziksel anlamdaki bir dokunma değil, psikolojik anlam ifade eden bir dokunmadır.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan anlamı için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

gezmek sözcüğünün dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *yürümek, dolaşmak, hareket etmek, hareket halinde olmak* şeklindedir. Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te *gezmek, dolaşmak* anlamıyla geçmektedir: *ol yérig kezdi* "o, yeryüzünü dolaştı, gezdi" (II 1999: 10–11). Bu durumda sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de DLT'deki anlamı devam ettirdiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde somut bir hareketi bildiren anlamları dışında değişik anlamları mevcuttur. Sözcüğün 8. sırada yer alan *görüşmek, dostluk kurmak, ilişki kurmak, vakit geçirmek.//. cinsel ilişkide bulunmak* şeklindeki mecazlı anlamını, yine *zamanını eğlence, yiyip içme ile geçirmek* şeklinde 9. sırada yer alan mecaz anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü her iki anlamda da sözcük, ilk anlamında olduğu gibi fiziksel bir hareketi değil, soyut bir durumu bildirmektedir. Bu durumda, somuttan soyuta doğru bir geçişin olduğunu söylemek olasıdır. Sözcüğün farklılaşan bu anlamları için kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

ikilemek (iki+le-) sözcüğü, *birden sonra gelen sayının ad ve bu sayıyı gösteren rakam* şeklindeki *isim* köküne isimden fiil yapma eki +lA-'nın getirilmesiyle oluşmuştur.

Sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı, *bir şeyin sayısını ikiye çıkarmak* olarak geçmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde de ilk anlamı bu şekilde geçerken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyi, bir problemi iki parçaya bölmek* olarak yer almaktadır. Bu durumda eylem, Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde "arttırmak, çoğaltmak" anlamını yansıtırken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde "azaltmak" anlamını karşılamaktadır. Çünkü bir şey ikiye bölündüğünde miktar ya da kapladığı alan bakımından azalır. Fakat bir parçadan iki tane elde edilmiş olacağı için sözcüğün bu anlamı "Bir şeyin sayısını ikiye çıkarmak" olarak da düşünebilir. O zaman, Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamıyla da uygunlaşmış olmaktadır. Bu açıdan

bakıldığında sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki anlamı hem benzer hem de farklı özellik taşımaktadır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *iki kişi olarak saldırmak* şeklindeki ilk anlamına ise diğer üç lehçe sözlüğünde de rastlanmamaktadır. Burada da eylemin iki kişi tarafından yapıldığı düşünüldüğünde Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir şeyi, bir problemi iki parçaya bölmek* şeklindeki 1. anlamı Gagauz Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer almaktadır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ve halk arasında *tarlayı iki kez sürmek* şeklinde kullanılan 3. anlamının sosyal çevredeki özelleşmeden kaynaklandığını söylemek olasıdır.[3] Çünkü *ikilemek* sözcüğü söylendiğinde toprakla uğraşan bir kişinin, çiftçinin aklına gelen ilk anlamı *tarlayı iki kez sürmek* olur. Sözcüğün kazandığı farklı anlamlar nedeniyle kısmî yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

kesmek sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *kesici bir şey vasıtasıyla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak kesmek, doğramak* şeklinde yer aldığı görülmektedir*: agacı k.-* "ağacı kesmek" (TKM S. 1995: 404). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *ol yıgaç kesdi*: "o, ağaç kesti" (1999 II: 11- 18) anlamıyla yer almaktadır.
Sözcüğün DLT'de sadece ağaç kesmek anlamını yansıtması, yaşanılan maddî kültürün sonucudur. Çünkü insanın çevresinde yer alan, onun yaşamıyla yakından ilgili bulunan bitkiler temel sözvarlığının oluşumunda etkilidir. Bu durumda tarım ve hayvancılıkla uğraşan eski Türklerin temel sözvarlığını yakın çevredeki maddî kültür öğelerinin oluşturması da doğaldır. Sözcüğün DLT'de sadece *ağaç kesmek* anlamını yansıtırken daha sonra anlam genişlemesi yoluyla farklı anlamları da anlatır duruma geldiği görülmektedir. Çünkü "Anlam genişlemesi, anlamlı bir birimin daha geniş bir anlam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişimdir" (Vardar 2002: 21).

---

[3] Sözcüğün Derleme Sözlüğünde de ilk anlamı tarlayı iki kez sürmek, aktarmaktır. Sözcüğün bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer aldığı görülmektedir (VII 1993: 2514).

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *belirtmek, kararlaştırmak*: "Gününü daha kesmedik" şeklindeki 10. anlamının somutlaştırma yoluyla elde edildiği ve böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Yine sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *(iskambil kâğıtları için) destenin üzerinden bir bölümünü kaldırıp öte yana koymak* şeklindeki 14. anlamının bir alandaki yeni bir bilgilenmenin dile girmesi sonucu oluştuğunu söylemek olasıdır. Sözcüğün *susmak*: kes artık, yeter! "Flüt çalan adam onu görünce çalgıyı kesmişti" – S. F. Abasıyanık (II 1998: 1282) anlamını ise metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü burada artık bıçak, makas gibi kesici bir aletle bir şeyi ikiye ayırmayı anlatan fiziksel ve gerçek bir anlam yoktur. Sesin ya da müziğin sona ermesini anlatan yeni ve farklı metaforik bir anlam vardır.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 21. sırada yer alan ve konuşma dilinde kullanılan *içinden geçmek, içinden sevmek, birine meyli olmak* şeklindeki mecaz anlamını, yine konuşma dilinde *kullanılan kötü not vererek geçmesine engel olmak* şeklindeki 24. anlamını metafor yoluyla kazandığını söylemek olasıdır. Çünkü her iki durumda da kesici bir aletle gerçekleşen somut bir hareket söz konusu değildir. Bu durumda sözcüğün fiziksel anlamından uzaklaşarak psikolojik anlama doğru bir transferin gerçekleştiği görülmektedir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

kilitlemek (kilit+le-) Yunanca kökenli "kleidi" *anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma* anlamındaki isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek türetilmiştir. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *anahtarla kilidi kapamak*: Kapıyı kilitledi. "Annesi bu olaydan sonra iki gün kapıyı kilitlemiş, korku içinde yaşamıştı" –H. E. Adıvar (TS II 1998: 1322) şeklinde geçmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "İki nesnenin bir araya gelmesiyle geçişi engellemek" şeklinde belirlenebilir.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *bir nesne veya bir kimseyi kilitli bir yere kapamak* anlamının ilk anlamından çıkarım yoluyla gelişmiş yeni bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü "Bütün giyeceklerini dolaba kilitlemişler" cümlesini okuyan bir kişi, *kilitlemek* sözcüğünün anlamını anahtarla kilidi kapamak, böylece kapatma işini gerçekleştirmek olarak çıkarabilir. Anahtarla bir kilit kapandığında zaten kapanmak işlemi gerçekleşmiş olur.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde mecaz olarak kullanılan *sıkıca tutmak*: "Zehra parmaklarıyla kadehini kilitledi" –A. İlhan. (II 1998: 1322) şeklindeki anlamını ise metafor yoluyla kazandığı söylenebilir. Sözcük, anahtarla kilidi kapamak anlamından uzaklaşarak, tutulan nesneyi kilitlemek şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Çünkü bir nesne sıkıca tutulduğunda kilitlenmiş olur. Eller birbirinden ayrılana kadar da o kilitli kalır. Buradaki kilitli kalma anlamında gerçek anlamından uzaklaşarak oluşmuş mecazi bir anlam görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

nallamak (nal+la-) sözcüğü, Ar. "*at, öküz gibi hizmet hayvanlarının tırnaklarına çakılan demir parçası"* (TS II 1998: 1628) isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *hayvanın ayağına nal çakmak* şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *argo* olarak kullanılan *öldürmek* şeklindeki 2. anlamı için şunlar söylenebilir: Hayvan öldüğü zaman ayaklarını havaya diker. Eğer bu hayvan at, öküz gibi bir hizmet hayvanı ise tırnaklarında nal çakılıdır. Dolayısıyla da hayvan öldüğünde gerçek anlamda nalları dikecektir. Bu durumda nalları dikmek ifadesinin ölmek kavramını karşılamasından dolayı metonomiden bahsedilebilir. Çünkü "Metonomide bir şey, diğerinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır" (Lakoff; Johnson 2005: 61). Hayvan için ölmek anlamını ifade eden sözcük, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde

insan üzerine aktarılarak *argo öldürmek* anlamını kazanmıştır. Böylece sözcüğün gerçek anlamı dışında metaforik anlamı oluşmuş ve sözcük, kısmî yalancı eşdeğer duruma gelmiştir.

noktalamak (nokta+la-) sözcüğü, Ar. *çok küçük boyutlarda işaret, benek* (TS II 1998: 1659) isim köküne +lA- isimden fiil yapma eki getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye, Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *nokta koymak, noktalamak, bitirmek* şeklinde ortakken; sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *hayvanın başına yular takmak, yularlamak* olarak geçmektedir. Bu durumda sözcüğün ilk anlamında kısmî bir farklılığın olduğu görülmektedir. Aslında bir hayvanın başına yular takıldığında da onun bağımsızlığı noktalanmış, sona erdirilmiş olunur. Bu durumda Azeri Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamın nokta koymak, noktalamak, bitirmek şeklindeki ilk anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *birisini devamlı olarak kendine tabi etmek, yularını elinde tutmak* şeklindeki mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, bir hayvanın başına yular takmak anlamından sıyrılmış, bir insanı kendisine tabi etmek şeklinde psikolojik bir anlam kazanmıştır. Nasıl ki bir hayvana yular taktığımızda onun başka yere hareket etmesini engelleyip, kendimize tabi kılarsak mecaz anlamda da bir insana yular taktığımızda onu kendimize bağlı kılmış oluruz. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamının, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer haline getirdiği söylenebilir.

okumak sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerindeki ilk anlamı *yazılmış bir şeyi gözden geçirerek sesli veya sessiz okumak* şeklinde yer almaktadır: "Ben sizin yazınızı kolaylıkla okurum" (TS II 1998: 1675). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *okumak, çağırmak* anlamlarıyla geçmektedir: *ol meni okıdı* "o, beni çağırdı", *er bitik okıdı* "adam kitap okudu"

(III 1999: 254 8–10). Sözcüğün *okumak, çağırmak* şeklindeki anlamının sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde halk arasında kullanılan *bir yere çağırmak, davet etmek, okuntu göndermek* şeklinde 8. anlam olarak geçtiği görülmektedir. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir şeyin anlamını çözmek: "şifre okumak"* şeklindeki 5. anlamını, *bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak: "*Yüzünü benden saklıyor. Niçin? Çehresinde, melalinde aşkının matemini okumayayım, diye mi?" –Ö. Seyfettin şeklindeki 6. anlamını, *hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek, üfürükçülük etmek* şeklindeki 7. anlamını ve de *argoda* kullanılan *sövmek, küfretmek* şeklindeki 9. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü bu anlamların hepsi, sözcüğün yazılmış bir şeyi gözden geçirerek sesli veya sessiz kıraat etmek şeklindeki çekirdek anlamından soyutlama yoluyla oluşmuş yeni anlamlardır. Sözcüğün 5. ve 6. anlamlarında artık kitap okumak gibi fiziki bir hareketin söz konusu olmadığı, sözcüğün fiziki anlamından sıyrılarak "anlamak, kavramak, anlamını çözmek" gibi mental anlamlar kazandığı görülmektedir.

Sözcüğün *hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üflemek, üfürükçülük etmek* şeklindeki 7. anlamı için ise şöyle denebilir: Bir kişi hasta olduğunda, onu iyileştirmek için Kuran-ı Kerim'den ayetler okunup yüzüne üflenir. Bazı insanlar ise, bunu meslek haline getirerek üfürükçülük yapmaktadır. Özellikle Anadolu'da bu inanış yaygındır. Dini yanlış yorumlama ya da bazı yanlış inanışların dine dayandırılması *okumak* sözcüğüne yeni bir anlam kazandırmıştır denebilir. Sözcüğün *argo küfretmek, sövmek* şeklindeki 9. anlamında da yine soyut anlama doğru kaymanın olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *cıvıldamak, ötmek* şeklindeki 4. anlamının, şarkı, türkü vs. ifa etmek şeklindeki 3. anlamından hareketle oluştuğunu söylemek olasıdır. Çünkü kuşların cıvıldaması ya da ötmesi bir nevi şarkı söylemesidir. Burada insana ait bir hareketin hayvanlara aktarıldığı ve sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün yine sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 5.sırada yer alan *hissetmek, duymak, sezmek*

şeklindeki mecaz anlamının ise metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, fiziksel anlamından sıyrılarak mental bir eylemi ifade eder hale gelmiştir.

Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak yer aldığı görülmektedir. Oysa ikinci madde başı olarak verilen ve de 1) *okunmak* 2) *dır dır etmek, kendi kendine konuşmak, mırıldanmak* 3) *çocuğun doğuşunun 40. gününde lohusaya dua etmek* anlamlarının birinci madde başı olarak geçen 1) *okumak* 2) *ayin etmek 3) dua etmek 4) eğitim görmek* anlamlarıyla örtüşen anlamlar olduğu görülmektedir. Örneğin, birinci madde başı altında verilen dua etmek şeklindeki anlamla, çocuğun doğuşunun 40. gününde lohusaya dua etmek şeklindeki ikinci madde başı altında yer alan anlam arasında İslamiyet'le gelen dinî inanışın izleri görülmektedir. Lohusaya çocuğun doğumunun 40. gününde dua okumak anlamında da dini inanışla birlikte topluma ait geleneğin izleri görülmektedir. Bu durumda sözcüğün eşadlı bir sözcük olmadığı, çok anlamlı bir sözcük olduğu söylenebilir. Çünkü "Çok anlamlılık bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği, bir birimin birçok anlam içerme durumudur" (Vardar 2002: 62).
Burada da *okumak* sözcüğünün birden çok anlam ifade ettiği görülmektedir. Sözcük, değişik yollarla çok anlamlı hale gelirken kısmî yalancı eşdeğerlik de kazandığı söylenebilir.

oturmak sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *vücudun alt kısmını bir yere koyarak yerleştirmek şeklinde ortaktır*: "Bir sandalyenin üzerinde oturmuş, önüne bakıyordu"- S. F. Abasıyanık (TS II 1998: 1706). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *oturmak, ol er olturdı:* "o adam oturdu" (I 1999: 224–5) şeklinde yer almaktadır. Bu durumda adı geçen dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamın DLT'deki anlamla örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan farklı anlamları mevcuttur. Sözcüğün halk arasında kullanılan *mal olmak*: "Bu bize pahalıya oturdu" şeklindeki 9. anlamını, *benimsemek, yerleşmek, kökleşmek*: "Topluma bağlı gelenekler iyice oturdu" şeklindeki 11. anlamını metafor yoluyla kazandığı

görülmektedir. Her iki durumda da sözcüğün çekirdek anlamında ifade edilen fiziksel bir oturma eyleminin gerçekleşmediği, bilakis soyutlama yoluyla sözcüğün yeni ve soyut anlamlar kazandığı görülmektedir.
Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *belli bir yörüngede dönmeye başlamak:* "Uydu yörüngeye oturdu" şeklindeki 12. anlamında canlı varlıklara ait olan oturma eyleminin, nesneler üzerine aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra astronomi alanındaki bir bilgilenmenin sözcüğe bu şekilde yeni bir anlam kattığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 7.sırada yer alan *hapiste olmak, tutsak olmak* şeklindeki mecaz anlamını da metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcük burada vücudun alt kısmını bir yere koyarak yerleştirmek anlamından uzaklaşmış, kapalı bir mekânda sürekli yaşamak şeklinde yeni bir anlam ifade etmeye başlamıştır. İnsan, hapiste olduğunda da fiziksel aktivitesi sınırlıdır ve sürekli oturmak zorundadır. Bu durumda sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı söylenebilir. Sözcüğün kazandığı yeni anlamların, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.[4]

oynamak (oy(u)n+a-) sözcüğü, *vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence* şeklindeki oyun isim köküne +A- isimden fiil yapma eki getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *vakit geçirme, eğlenme, oyalanma gibi amaçlarla bir şeyle uğraşmaktır*: "Çimenler üzerinde çocuklar oyun oynuyor, kuzular otluyor" – H. R. Gürpınar şeklindedir (TS II 1998: 1710). Sözcüğün bu anlamı Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan *oynamak* anlamıyla da örtüşmektedir: *kelgil amul oynalım* "gel de yavaş yavaş oynayalım" (III 1999: 131–23).

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan çeşitli anlamları mevcuttur. Bunlardan *film gösterilmek:* "Bu akşam televizyonda hangi film oynuyor?" şeklindeki 6. anlamında insana ait fiziksel bir hareketin cansız varlığa aktarıldığı görülmektedir. Buradaki oynama hareketi, bir filmin televizyonda

[4] Eski Türkçe'de *olturmak* olarak kullanılan ve tahta çıkmak anlamına gelen sözcüğün adı geçen lehçe sözlüklerinde bu anlamını yitirdiği, sözcüğün anlamında değişme olduğu görülmektedir.

gösterilmesini ifade etmektedir. Sözcüğün bu anlamının teknolojik alandaki bir gelişmenin dile yansıması sonucu ortaya çıktığını söylemek olasıdır. Çünkü dildeki göstergelerin toplumun yaşayışıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle, yeni bilgilenmelerle sıkı bir ilişkisi vardır. Burada da televizyon ve sinemaya ait yeni bir bilgilenmenin sözcüğe yeni anlam kattığı görülmektedir. Sözcüğün mecaz olarak kullanılan *rast gele yön vermek, aldatmak:* "Talih bizimle oyun oynuyor" 14. anlamını ve de *büyük bir ustalık, beceri ve kolaylıkla bir işi yapmak:* "Sözlerle oynuyor" şeklindeki 16. anlamını ve de *değişiklik göstermek:* "Bunların fiyatı iki bin ile üç bin lira arasında oynar" şeklindeki 18. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Burada da talihin bir insanla somut şekilde oyun oynaması, bir kişinin sözlerle bir oyuncak gibi oynaması ya da bir şeyin fiyatının kendi kendine değişiklik göstermesi olası değildir. Bu durumda sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir kayma olduğu, sözcüğün metaforlaştığı söylenebilir.

ölçmek sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyin enini, boyunu, ağırlığını, hacmini, süresini, sıcaklığını vs. belirlenmiş ölçü birimleriyle tespit etmek, belirlemek* şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.
Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde, konuşma dilinde kullanılan 3. sırada yer alan *vurmak, koparmak, çekmek, dövmek* şeklindeki mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, ölçü birimleriyle bir şeyin en, boy, ağırlık gibi özelliklerini tespit etmek anlamından tamamen ayrılarak vurmak, koparmak, çekmek, dövmek şeklinde ölçü birimleriyle tespit edilemeyecek mecaz anlamda bir hareketi yansıtır duruma gelmiştir. Sözcüğün farklılaşan bu özelliğinin, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

ölmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermektir.* Sözcüğün bu anlamı, Divanü Lûgat- it Türk'te yer alan *ölmek: Alp Er Tonğa öldi mü* "Alp Er Tunga öldü mü?" (I 1999: 41–16) anlamıyla da örtüşmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *çok arzulamak, can atmak, çok sevmek, hasretini çekmek* şeklinde yer alan 2. anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde olmadığı; ama argo anlamıyla halk arasında kullanıldığı görülmektedir: Örneğin; bir erkeğin kız için kullandığı *ben onun için ölürüm* cümlesinde *ölmek* eyleminin metaforik bir anlamının olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak hayatına son verme anlamı değil, psikolojik olarak bir şeyi çok arzulama, çok sevme anlamı vardır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan *değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak:* "Bu usul öldü artık" şeklindeki mecaz anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Böylece sözcük, fiziksel anlamının yanında, değerini, geçerliliğini, gücünü yitirmek şeklinde psikolojik bir anlam da kazanmıştır. Burada yönlendirmeyle ilgili bir metafordan da söz etmek olasıdır. Çünkü *ölmek* sözcüğünün değerini, geçerliliğini, gücünü yitirmek şeklindeki anlamı soyut olarak aşağıya doğru düşüşü ifade eder. Bu da "Sağlık ve hayat yukarıda; hastalık ve ölüm aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) metaforuyla örtüşmektedir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

ötmek sözcüğünün eşadlı bir sözcük olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün, Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *(kuş ve böcekler için) değişik tonda ses çıkarmak*: "Kargaların tünediği çınara şimdi bir bülbül konmuş ötüyordu." -Ö. Seyfettin (TS II 1998: 1741) şeklinde geçerken, sözcüğün Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *geçmek, geçip gitmek, gelip gitmek* şeklindedir. Görüldüğü gibi sözcüklerin anlamları arasında bir benzerlik yoktur. Zaten sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te de eşadlı bir sözcük olarak geçtiği görülmektedir. İlk madde başı olarak verilen sözcük ötmek: *tatlıg öter sanduvaç* "bülbül tatlı tatlı öter" şeklinde yer almaktadır (I 1999: 529–7).
İkinci madde başı olarak *ötmek* sözcüğü ise *bir şeye geçmek, delmek; boşalmak, -karın- sürmek, ok keyikten ötti*: "ok geyiğe geçti" (I 1999: 171–10) şeklinde geçmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *(üfleme çalgıların) sesi çıkmak*: "Bu boru ötmüyor" şeklindeki ikinci anlamında kuş veya böceklere ait bir hareketin cansız bir varlığa aktarıldığı ve sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Çünkü üflemeli bir çalgının ötmesiyle kastedilen şey, ses çıkarmasıdır. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *argo anlamsız, boş konuşmak*: "Onlar saçma sapan ötüp dururken, ben içimden şöyle düşünüyordum" –R. H. Karay şeklindeki 4. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü burada *ötmek* sözcüğünün gerçek anlamından ayrılarak anlamsız, boş konuşmak şeklinde soyut ve psikolojik bir anlam kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *geçmek (zaman için) aradan bir ay ö.-di:* "aradan bir ay geçti" şeklindeki ikinci anlamını affetmek*, bağışlamak: gäsini ö.-*" günahını bağışlamak" şeklindeki 4. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün her iki anlamında da fiziksel aktiviteyi bildirmediği, soyutlama yoluyla zamanın geçmesi ve de affetmek şeklinde iki farklı anlam kazandığı görülmektedir. Yine sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yakmak, acı vermek, sızlatmak: derman yara ö.-yär* "ilaç yarayı yakıyor" şeklindeki 3. anlamının sözcüğün geçmek, geçip gitmek şeklindeki temel anlamından uzaklaşarak kazandığı yeni bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü bir nesnenin bir varlığı yakması, acı vermesi için temasta bulunması, yani o varlığa geçmesi gerekir. Ama buradaki geçmek, bahçenin içinden geçmek örneğinde olduğu gibi yürümek eylemi sonucu gerçekleşen bir geçmek değil, temas etmek, nüfuz etmek anlamındaki geçmektir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

parçalamak (parça+la-) sözcüğü, Far. *bir bütünden ayrılan, ayrı sayılan veya artakalan şey* anlamındaki isim köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek türetilmiştir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *parçalara ayırmak, bütünlüğünü bozmak, parça parça etmek* şeklinde

ortaktır: “Biraz iyi bakınca gördüm ki, kuş, yılanı parçalayıp yiyor” (TS II 1998: 1767). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk’te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *birliği bozmak amacıyla bölmek* şeklindeki mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün burada fiziksel olarak parçalama, parça parça etme anlamını bildirmediği, soyut anlamda bir birliği, düzeni bozma anlamı bildirdiği görülmektedir. Sözcüğün, somuttan soyuta doğru kayan, soyut olarak düşüş gösteren yönlendirmeyle ilgili metafor olduğu söylenebilir. Birliği bozmak amacıyla bölmek Türk töresine göre doğru bir davranış olmadığı için sözcüğün bu anlamında törel sapmanın olduğunu da söyleyebiliriz.
Sözcücüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan, aslında Türkiye Türkçesinde de kullanılan; fakat sözlükte yer almayan *bileşiği parçalara, elementlere ayırmak* şeklindeki 2. anlamının kimya alanındaki yeni bilgilenme sonucu kazanılmış terimsel bir anlam olduğu söylenebilir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer bir sözcük olduğu söylenebilir.

patlamak (pat+la-) sözcüğü, *pat* yansıma köküne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün ilk anlamının Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde *patlama sonucunda parçalara ayrılmak, dağılmak, parçalara ayrılmak:* “Fukaranın hem sağ bileği çıkmış, hem davulu patlamıştı” –R. N. Güntekin (TS II 1998: 1778) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Oysa sözcüğün, Divanü Lûgat-it Türk’te yer alan anlamı *kolalamak, mayalı bir tortu ile tortulamak, ol bözni batladı*: “o, bezi mayalı bir tortu ile tortuladı, bezi kolaladı” (III 1999: 291–7) şeklindedir. *Patlamak* sözcüğü Derleme Sözlüğünde yer almamaktadır.
Sözcüğün DLT’de *pat:* “ses ifade eden bir kelime” (IV 1999: 473–13) şeklinde kök hali bulunmasına rağmen, *patlamak* sözcüğünün tamamen farklı bir anlamı yansıttığı görülmektedir.
Bu durumda sözcüğün DLT’de yer alan anlamının değişikliğe uğradığı, sözcüğün başka anlama geçtiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *genellikle iç basıncın artması yüzünden bir şey yarılmak:* "Kanalizasyon çukurları yer yer patlamıştı"- S. F. Abasıyanık şeklindeki 3. anlamının, "(nesneler için) iç basıncın etkisiyle ve çoğunlukla büyük ses çıkararak dağılmak, infilak etmek" şeklindeki 1. anlamından çıkarım yoluyla gelişmiş bir anlam olduğu söylenebilir. "Kanalizasyon çukurları yer yer patlamıştı" cümlesini okuyan ya da duyan bir kişi, *patlamak* sözcüğünün anlamını, basınç sonucu bir şeyin yarılması şeklinde çıkarabilir. Çünkü nesnenin bir basınca maruz kaldığında, yarılacağını bilir.
Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer alan *ansızın, tehlikeli ve gürültülü bir şey baş göstermek:* "Fırtına patladı" şeklindeki mecaz anlamını somutlaştırma yoluyla kazandığı söylenebilir. "Somutlaştırma, dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelmedir" Korkmaz 2003: 194). Burada da ansızın, tehlikeli ve de gürültülü bir şeyin baş göstermesi gibi bir durumu anlatmak için, sözcüğün fiziksel bir hareketi anlatan anlamından faydalanıldığı, böylece de somutlaştırma yoluna gidildiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 6.sırada yer alan konuşma dilinde *kıskançlık etmek, haset etmek, çekememek* şeklinde kullanılan mecaz anlamında somutlaştırma görülmektedir. Çünkü kıskançlık etmek gibi soyut bir olay, patlamak eyleminin "nesneler için kullanılan iç basıncın etkisiyle ve ses çıkararak dağılmak" şeklindeki somut anlamından yola çıkılarak anlatılmış ve böylece de somutlaştırma yapılmıştır. Sözcüğün yansıttığı bu farklı anlamların, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

rendelemek (rende+le-) sözcüğü, Far. *tahta yüzeyleri pürüzsüz duruma getirmek, biçim vermek için marangozların kullandığı araç* (TS II 1998: 1854) anlamındaki *rende* sözcüğüne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek türetilmiştir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *rende ile pürüzlerini gidermek, istenilen biçimi vermek*: "Tahtayı rendelemek" (TS II 1998: 1854) şeklinde ortak olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *sağını, solunu düzelterek iyi bir duruma getirmek, intizamlı bir duruma getirmek.// terbiye edilmek; kaba yönlerini biraz daha iyi duruma getirmek, kabalığını azaltmak* şeklinde 2. sırada yer alan mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük "rende ile pürüzlerini gidermek" şeklindeki somut anlamının yanında, "terbiye edilmek, kabalığını azaltmak" şeklinde bir de soyut anlam kazanmıştır. Nesne üzerinde gerçekleşen hareketin yönünün insan üzerine şemalanması sonucu sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru transferin gerçekleştiği söylenebilir.

sabunlamak (sabun+la-) sözcüğü, Ar. kökenli *kirli ve yağlı şeyleri temizlemekte kullanılan, türlü yağlarla alkaliler birleştirilerek yapılan madde* (TS II 1998: 1877) anlamındaki *sabun* sözcüğüne isimden fiil yapma eki +lA- getirilerek türetilmiştir.
Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *herhangi bir şeyi sabun sürerek yıkamak:* "Yüzünü sabunlarken ıslık çalıyordu" –T. Buğra (TS II 1998: 1877) şeklindedir. *Sabunlamak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamıştır.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *azarlamak, ağzının payını vermek* şeklinde mecazlı bir anlamı da mevcuttur. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde mevcut olan bu anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük artık, herhangi bir şeyi sabun sürterek yıkamak şeklinde somut bir anlam ifade etmemekte, "Bir insanı sabunlamak" şeklinde mecaz anlam bildirmektedir. Çünkü bir insanı azarlamak aslında onu sözlerle sabunlamak yani, ağzının payını vermektir. Bu durumda sözcüğün soyutlama yoluyla yeni bir anlamı ifade eder duruma geldiği görülmektedir. Bunun da sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

saçmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *bir şeyi ortalığa dağıtmak, dökmek*: "Oraya birikmiş sulara basarak çamurları etrafa saçtı" -M. Ş. Esendal (TS II 1998: 1876) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Bu durumda sözcüğün Divanü Lûgat-it

Türk'teki *men yıpar saçdım:* "ben misk saçtım" (II 1999: 4–23) anlamıyla da örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *belli bir görüşü, düşünceyi yaymak* şeklindeki mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, ilk anlamında olduğu gibi fiziksel bir hareketi bildirmemekte, bir düşünceyi yaymak şeklinde psikolojik bir anlam bildirmektedir. Belli bir görüş insanlara anlatıldığında soyut olarak o düşünce etrafa saçılmış olur. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde metafor yoluyla kazandığı bu anlamın sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sağmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak*: "Gözümüzün önünde keçilerden sağdıkları sütlerimizi yarıda bırakıp kalktık." –A. Gündüz (TS II 1998: 1886) şeklinde ortak bir anlamı olduğu görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *er koy sagdı:* "adam, koyun sağdı" (II 1999: 15–3) şeklinde aynı anlamda yer almaktadır.

Sözcüğün bu anlamının eski Türklerde hayvancılığa dayalı toplumsal yaşantının dile yansıması şeklinde oluştuğunu söylemek olasıdır. Dört lehçe sözlüğünde de sözcüğün ilk anlamını aynı şekilde koruması, Türklerde hayvancılığa dayalı toplumsal hayatın devam etmesinin sonucudur denebilir. Çünkü yaşanılan coğrafyalar farklı olsa da benzer toplumsal yaşantılar benzer anlamlı kelimeler yaratıp, bu anlamların yaşamasını sağlayabilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *yumak durumundaki bir şeyi çözüp açmak:* "İpek kozalarını sağmak" şeklindeki 3. anlamında canlılar üzerinde gerçekleşen bir hareketin cansız nesneler üzerine şemalandığı görülmektedir. Nasıl ki koyundan süt, elle memeleri çekilerek çıkarılırsa, ipekler de kozasından çekilerek çıkarılır. Bu durumda benzerliğe dayalı bir metaforun olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *talan etmek şeklinde* 2. sırada yer alan mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük "memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak" şeklindeki ilk anlamından uzaklaşarak, "talan etmek" şeklinde mecazlı bir anlam kazanmıştır. Burada başkasına ait olanı almak gibi psikolojik bir anlam vardır. Bir hayvan sağıldığında nasıl ki ona ait olan süt alınıyorsa, bir yer talan edildiğinde de insana ait nesneler alınmış olunur. Sözcüğün Türkiye ve de Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde farklılık gösteren bu anlamlarının, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sarmak sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak* şeklinde yer almaktayken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *kaplamak, bürümek, tütmek, yakalamak, yayılıp tesiri altına almak* şeklinde geçmektedir. Sözcüğün, Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde ilk anlamı *sarmak, dolama, sarma kiyadı kiyatlan:* "Kitabı kâğıtla sarmak" (GTS 1991: 209) şeklindedir. Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te ise eşadlı bir sözcük olarak geçmektedir. Bunlardan ilk madde başı olarak verilen anlamı *bir şeyi süzmek veya ayırmak; olgun hale getirmek* şeklinde yer alırken, ikinci madde başı altında verilen anlamı *kızmak, çıkışmak, sertelmek, sert söz söylemek* şeklinde geçmektedir (IV 1999: 490–19).

Bu durumda sözcüğün DLT'de yer alan ilk anlamının Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almadığı; sözcüğün anlamının tamamen değiştiği görülmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *kaplamak, bürümek, tütmek, yakalamak, yayılıp tesiri altına almak* şeklindeki ilk anlamının, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *yayılıp etkisi altına almak, kaplamak*: "Ateş her yanı sardı" (II 1998: 1914) şeklinde 3. sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Bir nesneyi başka bir nesneyle kaplamak" şeklinde olduğu söylenebilir. Bu durumda sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *yumak yapmak:* "İpliği sarmak" şeklindeki 6. anlamının çekirdek anlamla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *hoşuna gitmek, zevkini okşamak:* "Bu canlılık, insanı on yıl önce görmüş olduğum muhteşem yazdan daha başka türlü sarıyordu"-A. H. Tanpınar şeklinde

8. sırada yer alan mecaz anlamını, yine *sözle saldırmak, tedirgin etmek:* "Evdekilerin hepsi bana sarıyor" şeklinde 11. sırada yer alan mecaz anlamını metafor yoluyla kazandığı söylenebilir. Çünkü her iki durumda da sözcük, bir nesneyi başka bir nesneye sarmak, kaplamak gibi fiziksel bir anlam değil, soyutlama yoluyla psikolojik bir anlam ifade etmektedir. Sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçişin olduğu görülmektedir. Sözcüğün *saldırmak, hücum etmek:* "Faik Efendi biliyordu ki saracaklar, hem de fena saracaklar"-M. Ş. Esendal şeklindeki 13. anlamının da metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Burada sözcük, dolamak şeklinde fiziksel bir hareketi bildiren anlamından uzaklaşmış, saldırmak şeklinde yine fiziksel bir hareket bildiren yeni bir anlam kazanmıştır. Başka insanlarla kavga ve geçimsizlik anlatan sözler törel sapma anlamı ifade ettiği için sözcüğün bu anlamında törel sapma olduğu da söylenebilir.
Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği görülmektedir.

satmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek*: "Galata'daki hanı satarak parasını benim namıma yatırmıştı"-R. N. Güntekin (TS II 1998: 1918) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de aynı anlamda: *ol tawar sattı* "o, mal sattı" şeklinde geçmektedir (II 1999: 295–8).

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak: "*Onun yerinde kim olsa bu kadar azamet satardı"-P. Safa şeklindeki mecaz anlamını, *argo bir yolunu bularak birinden ayrılmak:* "Yanımdakini satamazsam size gelemeyeceğim" şeklindeki 3. anlamını, *bir kimse, kendini veya başkasını olduğundan daha önemli, yetkili ve değerli göstermek:* "Her halde beni de satmasını bilmiş olacaktı ki, hatırlılar masasında ehemmiyetli bir adam gibi karşılandım"-R. N. Güntekin şeklindeki 4. sırada yer alan mecaz anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamlarının hiçbirinde, para alarak karşılığında bir şey vermek gibi

bir hareket değil, soyut anlamda kullanılmış hareketler vardır. Örneğin: "Yanımdakini satamazsam size gelemeyeceğim" cümlesinde bir nesnenin satılması gibi bir hareket değil, yanındaki kişiden ona sezdirmeden ayrılmak dibi soyut bir anlam vardır. Bu durumda, nesneler üzerinde gerçekleşen bir hareketin insan üzerine şemalandığı ve sözcüğün yeni bir anlam kazandığı söylenebilir. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu şekildeki farklı anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

seçmek sözcüğünün Türkiye, Türkmen, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *benzerleri arasında hoşa gideni almak veya yararlanmak için ayırmak*: "Ben bu kitabı seçtim" (TS II 1998: 1928) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *farklı görmek, üstün görmek*: "O yemek seçer, her şeyi yemez" şeklindeki 5. anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Burada "Ben bu kitabı seçtim" cümlesinde olduğu gibi somut bir eylemin olmadığı, "farklı görmek, üstün görmek" şeklinde soyut bir anlam olduğu görülmektedir. Böylece sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçiş olduğu görülmektedir. Bu da sözcüğe fiziksel anlamı yanında psikolojik bir anlam kazandırmıştır. Sözcüğün *ne olduğunu anlamak, fark etmek:* "Sizler gezip tozmakta hür olduğunuz halde insan zekâsı ile bir adım ilerisini seçemiyorsunuz, sezemiyorsunuz"- R. H. Karay şeklindeki 4. anlamında zihinde gerçekleşen bir hareketi ifade eden mental durumunun olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu şekildeki anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer almaktadır. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamları nedeniyle kısmî yalancı eşdeğer özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

sermek sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi kurumak için ip vs. üzerine asmak:* "Kar gibi çamaşırları serip eve döndü" (TS II 1998: 1946) şeklinde ortakken sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *sermek, yaymak: Üzümi hem tizräk yıgıp s.- gerek* "üzümü çabucak toplayıp yaymak gerek" (1995: 571) şeklinde yer almaktadır.

Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te eşadlı sözcük olarak yer almaktadır. Bunlarda ilk madde başı altında verilen anlamı *sabretmek, ol serdi*: "o, sabretti" (II 1999: 7–13) şeklinde yer almaktayken ikinci madde başı altında verilen anlamı *kızmak, çıkışmak, sertelmek, sert ve kaba söz söylemek, ol anı serdi*: "o, ona serteldi, sert söz söyledi ve ona karşı kaba sözler söyledi" (III 1999: 181–17) şeklinde yer almaktadır. Bu durumda sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan her iki anlamının da Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almadığı, sözcüğün anlamında değişme olduğu görülmektedir.

Sözcük DLT'de soyut durumların ifadesi için kullanılan duygusal bir tepkiyi ifade ederken Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde somut durumları ifade etmektedir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *sermek, yaymak anlamının* Türkiye Türkçesi sözlüğünde *kurutmak için düz bir yere yaymak:* "Üzüm sermek" şeklindeki 3. anlamın, Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *yaymak* şeklindeki anlamla örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Bir şeyi kurumak için ip vs. üzerine asmak" olduğu söylenebilir.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *açarak yaymak veya döşemek:* "Çerçeveli çerçevesiz bir sürü fotoğraf çıkarıp masanın üzerine serdi" (II 1998: 1946) şeklindeki 4. anlamının "göstermek amacıyla asmak veya yaymak" şeklindeki 2. anlamından çıkarım yoluyla elde edilmiş çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir. "Çerçeveli çerçevesiz bir sürü fotoğrafı masanın üzerine serdi" gibi bir cümleyi okuyan kişi, sermek eyleminin anlamını yaymak olarak çıkarır. Çünkü döşeme eylemi, yayarak yapılır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *boşlamak, savsamak* şeklinde 6. sırada yer alan mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü "Kaç gündür işi seriyorum" gibi bir cümlede fiziksel anlamda sermek, asmak hareketinin değil, boşlamak, savsaklamak şeklinde soyut bir hareketin olduğu görülmektedir. Sözcük böylece, fiziksel anlamının yanında psikolojik bir anlam da kazanmış, metaforlaşmıştır. Sözcüğün

farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sızmak sözcüğünün Türkiye, Türkmen, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *ince aralık ve gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak:* "Tahta kepenklerinden ışık sızan bir dükkânın kapısını vurdu" (II 1998: 1978) şeklinde ortak olduğu görülmektedir.
Sözcük Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise eşadlı bir sözcük olarak geçmektedir. Divanü Lûgat-it Türk'te *sızmak, erimek; -güneş belirmek, ucu görünmek; arıklamak; zayıflamak* anlamlarıyla yer almaktadır. Sözcüğün DLT'de *olmadın suw sızdı:* "testiden ve buna benzer şeylerden su sızdı" (III 1999: 182–13) şeklinde yer alan anlamının Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde temel anlam olarak devam ettiği görülmektedir.

Bu durumda sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gizli tutulan haber, sır gibi şeyler duyulmak, yayılmak* şeklinde yer alan 2. anlamının, metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel anlamda sızma, akma eylemi yoktur. Burada yer alan eylem, soyutlama yoluyla gizli tutulan bir haber ya da sırrın yayılması şeklinde psikolojik bir anlam kazanmıştır. Bir haberi ya da sırrı başkaları duymuşsa bu soyut anlamda sızma işinin gerçekleştiğini gösterir. Bu durumda sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir kaymanın olduğunu söylemek olasıdır. Yine sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek:* "Dağlık bir hudut bölgesinde çıkan ve karşı topraktan sızan yabancı çetelerin yardımıyla günden güne ciddi bir hal alan alçak bir isyanın bastırılmasıydı" –R. N. Güntekin şeklindeki 3. anlamında doğadaki varlıklara ait olan sızma hareketinin benzetme yoluyla insanlara aktarıldığı ve sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek* şeklindeki 4. anlamında da eylemin insan üzerinde şemalandığı ve metaforik bir anlama büründüğü görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak:* "Bekir, kaşla göz arasında dışarıya sızdı"-A. İlhan şeklindeki 5. anlamının ve de *içki veya yorgunluk*

gibi sebeplerle kendinden geçerek uyuya kalmak: "Gece oldu mu sokaklarımızda sarhoştan geçilmez. Bir kısmının cadde ortalarında, köşe başlarında yıkılıp sızdığı olur"- R. N. Güntekin (II 1998: 1978) şeklindeki 6. anlamının somutlaştırma yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu söylenebilir. *Sızmak* sözcüğünün yavaş yavaş akmak, çıkmak şeklindeki ilk anlamı, 5. kullanımında gizlice, haber vermeden yapılan bir olayı somutlaştırmada kullanılmıştır.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ayrı madde başı altında yer alan 1. *duyumsamak, hissetmek: agırı s.-* "ağrı hissetmek" *2. sezmek:* öñünden s.- "önceden sezmek" anlamlarında mental bir hareketin olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamının metaforik bir anlam taşıdığı söylenebilir. Çünkü burada sözcüğün, insan vücuduna dışardan yönelen bir etki sonucu ağrının varlığını hissetmek ya da bir şeyi önceden sezmek gibi yeni anlamlar taşıdığı görülmektedir. Bu da bize, sözcüğün ilk kullanımdaki fiziksel anlamından uzaklaştığını ve mental süreci gösteren anlamları yansıtmaya başladığını göstermektedir. Sözcüğün duyumsamak, hissetmek şeklindeki kullanımı, duyularla ilgili bir anlam ifade eden mental fiilken, sezmek şeklindeki kullanımının da yine akılla, zihinle ilgili mental fiil olduğu söylenebilir. Sözcüğün farklı anlamlar ifade etmesinin sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiğini söylemek olasıdır.

silkmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *üstündeki şeyleri düşürmek veya temizlemek için bir şeyi sarsmak:* "ağacı silkmek, örtüyü silkmek" şeklinde ortaktır. Sözcüğün bu şekildeki ortak anlamı Divanü Lûgat-it Türk'te silkmek *er yıgaç silkdi:* "adam ağaç silkdi" (III 1999: 422–21) anlamıyla da ortaklık göstermektedir.

Sözcük, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak yer almaktadır. İkinci madde başı altında yer alan eylem, *silkelemek: silkmee bir kimseyi paradan* "birini soymak, paralarını sızdırmak" (1991: 218) anlamındadır. Sözcüğün bu anlamını çekirdek anlamından uzaklaşarak metafor yoluyla kazandığı düşünülebilir. Çünkü bir kişiyi soymak, soyut olarak onu silkmek, parasını almaktır. Bu durumda

sözcüğün soyutlama yoluyla yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Bunun için de sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer aldığı gibi eşadlı değil, çok anlamlı olduğu söylenebilir. Çünkü "Çokanlamlılık, bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin anlam genişlemesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanmasıdır" (Korkmaz 2003: 61).

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *silkip atmak her türlü ilgisini kesmek* "…çocuğun olmazsa bir gün bu herif seni silker atar" şeklindeki 2. anlamının da metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, ağacı silkmek ya da örtüyü silkmek anlamında olduğu gibi fiziksel bir hareketi yansıtmamakta; her türlü ilgisini kesmek şeklinde psikolojik bir anlam ifade etmektedir. Sözcüğün Gagauz ve Türkiye Türkçesi sözlüklerinde yer alan farklı anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sinmek sözcüğünün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak, pusmak:* "Burada pençesi ve dişleri kudretli mahlûklar zayıfları parçalayıp yutuyor, zayıflar ise, bunlardan korunmak için o kovuk senin, bu delik benim sinip saklanmaya çabalıyordu" –Y. K. Karaosmanoğlu (I 1998: 1990) şeklinde ortaktır.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının *sindirilmek, hazmolmak*: *yiyeniŋ s.-ip dursa govı zat* "yediklerinin sindirilmesi iyi bir şey" (1995: 580) olduğu görülmektedir. Sözcüğün ilk anlamlarındaki bu farklılık, Divanü Lûgat-it Türk'te *sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; saklanmak, sahibine sormadan bir yere girip sinmek* şeklinde tek bir sözcüğün ortak anlamları olarak geçmektedir. Sözcüğün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan *kendini göstermemek için, büzülmek, saklanmak, pusmak* şeklindeki ilk anlamının DLT'deki *saklanmak, sahibine sormadan bir yere gidip sinmek, ördek kamışka siŋdi:* "ördek kamışlığa veya çör çöpün arkasına saklandı" (III 1999: 391–10) anlamıyla örtüşmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki *sindirilmek* anlamının ise DLT'deki *aş siŋdi:* "yemek sindi" (III

1999: 391–4) anlamıyla benzeştiği görülmektedir. Sözcüklerin anlamları incelendiğinde "Bir nesnenin ya da varlığın dışardan içeriye girmesi, işlemesi ve orada muhafaza olması" şeklinde bir çekirdek anlamının olduğu söylenebilir.
Bu durumda sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *huy, alışkanlık vb. iyice yerleşmek:* "Kötülük damarlarına sinmiş" şeklindeki 4. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada somut anlamda bir varlığın bir yere saklanması gibi bir anlam değil, soyut olarak huy, alışkanlık edinmek gibi yeni bir anlamı karşıladığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan: *sızmak: toprağa s.-* "toprağa sızmak" anlamının çekirdek anlamıyla ilişkili bir yan anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada suyun dışardan içeriye girmesi, nüfuz etmesi söz konusudur. Bu da sözcüğün DLT'deki işlemek, girmek anlamıyla örtüştüğünü göstermektedir.

sokmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *içine ve arasına girmesini sağlamak* şeklinde ortaktır. Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te *sokmak, delmek, döğerek inceltmek, toplamak* anlamlarıyla geçmektedir.
Bu durumda sözcüğün DLT'deki *sapı baltaya yerleştirmek ya da sıkıca bir nesneyi başka bir şeye koymak* anlamını devam ettirdiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan 6. sıradaki *belli etmeden kötü bir malı vermek: "*Satıcı, elmaların çürüklerini sokmuş" şeklindeki mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü satıcı tarafından elmaların çürüklerinin sokulması, kimseye fark ettirmeden yapılan bir hareketi anlatmaktadır. Bu durumda sözcüğün ilk anlamından uzaklaştığı görülmektedir. Sözcüğün yine *konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşünceyi söyleyivermek:* "Asım, fikrini birçok sözlerle sağlamlamaya uğraşırken, araya –Olmaz mı dersiniz, ne dersiniz?- gibi sualler sokuyor, cevap istiyordu" şeklindeki 7. sırada

yer alan mecaz anlamını ve de *dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek* şeklinde 8. sırada yer alan mecaz anlamını da metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü her iki anlamda da sözcük, bildirdiği fiziksel anlamdan uzaklaşarak, psikolojik anlamlar kazanmıştır. Böylece sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçiş olmuştur. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklı anlamlar ifade etmesinin sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *giymek* şeklinde 3. anlamı mevcuttur: *şol donı egniŋe s.-da gidiber!* "şu elbiseyi giy de gidiver!" Giymek eyleminin bir nesnenin vücuda geçirilerek yapıldığı düşünüldüğünde sözcüğün ilk anlamla ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Sözcük Gagauz Türkçesi Sözlüğünde, eşadlı bir sözcük olarak geçmektedir. İlk madde başı altında geçen anlamı *sokmak, saplamak, kurşun sıkmak, kovalayıp sokmak* şeklinde iken; ikinci madde başı altında verilen anlamı *sürgüne göndermek, hapse sokmak, birini işe koymak, kafaya sokmak* şeklindedir. Sözcüğün bu anlamları dışında ayrı madde başı altında *gark etmek* ve de *karışmak* şeklinde anlamları mevcuttur. Sözcük incelendiğinde bu anlamlarının ilk anlamla alakalı yan anlamlar olduğu görülmektedir. Oysa eşadlılıkta sözcüklerin anlamları arasında benzerliğin olmaması gerekmektedir. Zaten Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ayrı madde başları altında verilen bu anlamların Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sokmak* madde başı altında yer alan anlamlar olduğu görülmektedir. Bu durumda sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki anlamlarının eşadlılıkla değil, çok anlamlılıkla ilişkili olduğunu söylemek daha doğru olabilir.

sormak sözcüğünün anlamları incelendiğinde Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde iki ayrı madde başı altında *emmek* ve de *sormak, aramak* anlamlarıyla yer aldığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de iki ayrı madde başı olarak geçmektedir. Sözcüğün ilk madde başı altında verilen anlamı *emmek, sormak: kenç süt sordı* "çocuk süt emdi" olarak yer alırken; ikinci madde başı altında yer alan anlamı *sormak, aramak, er söz sordı:* "adam haber sordu", *adam yitük sordı* "adam yitik sordu, yitik aradı" (III 1999: 181–26) şeklindedir.

Bu durumda sözcüğün DLT'de yer alan eşadlı durumunun ve de anlamlarının devam ettiği görülmektedir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek*: "Hastanenin nöbetçi doktoru yok mu? diye soruyorum" –R. N. Güntekin (TS II 1998: 2012) şeklinde yer aldığı görülmektedir. Bu durumda "Birinden bilgi almak amacı ile soru yöneltmek" şeklinde bir çekirdek anlam belirlenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak:* "Bu işi benden sorarlar" şeklindeki ikinci anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada bir kimseden cevap bekleme amacıyla soru sorma şeklinde bir anlam değil, bir işten sorumlu olmak şeklinde soyut bir anlam bulunmaktadır. Sözcüğün yalnızca Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu farklı anlamının sözcüğü kısmen yalancı eşdeğer duruma getirdiğini söylemek olasıdır.

sökmek sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak:* "Bu çoban öyle güçlü görünüyor ki şu yandaki ağacı kavrasa dibinden söker götürür"-Y. Kemal şeklinde yer alırken, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *yapılmış bir şeyi parçalarına ayırmak, dağıtmak //dizilmiş bir şeyi parçalarına ayırmak* olarak geçmekte, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ise *dikiş (vb. için) sökmek: yorganı s.-:* "yorganı sökmek" anlamıyla yer almaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *sökmek, yarmak, yırtmak; diz çökmek* anlamlarıyla yer almaktadır. Bu durumda sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamının DLT'de yer alan *ol yamag sökdi* "o, yama söktü" anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün bu anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise *dikişlerini açmak, sökmek* şeklinde 2. sırada geçtiği görülmektedir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Bir nesnenin bir bölümünü bulunduğu yerden ya da durumdan ayırmak, dağıtmak, çözmek" olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *karışık bir yazıyı okumak:* "Çok okunaksız bir yazı. Ben söker gibi oldum" H. Taner şeklindeki 5. anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük burada bir nesneyi sökmek *ip sökmek* gibi fiziksel bir anlamda değil, karışık durumdaki bir yazıyı okumak gibi öncelikle zihinle gerçekleşen hareketin sözle ifadesini bulma şeklinde farklı bir anlama kavuşmuştur.

Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *okuyabilme becerisi kazanmak* şeklindeki 6. anlamının 5. anlamından çıkarım yoluyla kazanılmış çıkarımsal bir anlam olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü "Çocuk üç ayda okumayı söktü" şeklindeki cümleyi okuyan kişi, *sökmek* sözcüğünün anlamını "okuyabilme becerisi kazanmak" olarak çıkarır. Okuyabilme becerisi kazanan kişi, artık karışık olan yazları da okuyabilir.
Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *argo* olarak kullanılan *geçmek, etki yapmak:* " Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!" – F. R. Atay şeklindeki 9. anlamını ve de *ayırmak, uzaklaştırmak, vazgeçirmek:* "Saplandığı fikirlerden sökemezdiniz" –Y. Z. Ortaç şeklindeki 10. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün her iki anlamında da fiziksel olarak bir varlığın bulunduğu yerden çıkarılması, parçalanması gibi bir hareket söz konusu değildir. Sözcük metafor yoluyla iki farklı psikolojik anlam kazanmış, somuttan soyuta geçmiştir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde iki farklı anlamı yer almaktadır. Bunlardan ilki *bir şeyi yeniden incelemek: suduŋ kararını s.-* "mahkemenin kararını yeniden incelemek" şeklindeki 4. anlamı ve de *gevşetmek: içeriniŋ gızgın hovası onı s.di* "odanın sıcak havası onu gevşetti" şeklinde 5. sırada yer alan anlamıdır.
Sözcüğün bu anlamlarının da metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Örneğin sözcüğün 5. anlamında sökmek eyleminin bir nesne üzerinde değil, insan üzerinde gerçekleşerek psikolojik olarak bir rahatlamayı anlatır duruma geldiği, sözcüğün böylece farklı bir anlam boyutu kazandığı görülmektedir. Sözcüğün Türkiye ve

Türkmen Türkçesi sözlüklerinde farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sönmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yanmaz hale gelmek, aydınlığını, parlaklığını yitirmek* şeklinde ortaktır: "Uyanınca bütün yıldızların söndüğünü gördüm" (TS II 1998: 2020). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gerilemek, parlaklık ve önemini yitirmek:* "Türk çarşısı söndü, bütün bu değişikliğin silsilesi saymakla biter tükenir mi?" –Y. K. Beyatlı şeklinde 5. sırada yer alan mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada yanan bir şeyin fiziki olarak etkinliğini, parlaklığını yitirmesi gibi fiziksel bir anlam değil, bir şeyin eski önemini, etkinliğini yitirmesi şeklinde soyut bir anlam mevcuttur. Gerileyen, parlaklığını ya da önemini yitiren şey soyut olarak aşağıya düşüşü gösterir. Bu durumun yönlendirmeyle ilgili metafor olduğu söylenebilir.
Sözcüğün yine sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 7. sırada *tükenmek, yok olmak, yitmek:* "Esmer lekeler, sönmüş sivilcelerden arta kalan çukurlar, kabarcıklar yüzünü yayık ayranına çevirmiş" –S. Birsel şeklindeki mecaz anlamın metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada sözcüğün çekirdek anlamında olduğu gibi bir nesnenin parlaklığını yitirmesi şeklinde fiziki bir anlam değil, bir nesnenin tükenmesi, yok olması şeklinde mecazlı bir anlam söz konusudur. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî olarak yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan *(duygular için) dinmek, yatışmak, etkisini yitirmek* şeklindeki mecaz anlamının somutlaştırma yoluyla kazanıldığı söylenebilir. Çünkü somutlaştırma: "Dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelmedir" (Korkmaz: 2003: 194). Sözcüğün bu anlamında da insanın duygularıyla ilgili bir eylemin sönmek sözcüğünün fiziki hareketinden yararlanılarak somutlaştırıldığı söylenebilir.

Sözcüğün bu şekildeki anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer almaktadır.

söylemek (söy+le-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *düşündüğünü veya bildiğini söz ile anlatmak:* "Bu konak için de yine senelerden beri aynı şeyi söylerim" (TS II 1998: 2022) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *söylemek, konuşmak, fısıldamak* anlamlarıyla geçmektedir: *ol maŋa söz sözledi* "o, bana söz söyledi" (III 1999: 296–28).

Söylemek sözcüğünün, zihinle ilgili bir hareketi bildiren mental sürecin son aşamasını oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bir şey hakkında konuşmadan ya da söz söylemeden önce beyinde düşünme hareketi gerçekleşir. Bu durumda "Söylemek, beyinde gerçekleştirilen düşünmek eyleminin çıktısıdır" (Yaylagül 2005: 46) denebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *türkü, şarkı vb. okuma*: "Bütün saz şairleri gibi duyarak, kendini güfteye vererek söylüyordu" –H. Taner şeklinde 4. anlamı ve de *yazmak, düzmek:* "Şiir söylemek" şeklinde 5. anlamı mevcuttur. Burada ise söylemek eyleminin duyguların çıkışını ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir. Nasıl ki zihinde düşünülen şeyler konuşarak ifade edilirse gönülde oluşan duygular da şarkı, türkü söylenerek ifade edilir. Bu durumda söylemek sözcüğünün duyguların çıktısı olduğu da düşünülebilir.

Sözcüğün yine sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak:* "Ne söyler bu türküler/ Ay karanlık gecelerde yüzen gemiler" şeklindeki 8. anlamının metafor yoluyla kazanılmış mecaz anlam olduğu görülmektedir. Burada insana ait konuşma, bir şeyi söz ile anlatma davranışı, insan dışındaki varlıklara, doğaya aktarılmıştır. Sözcük böylece mecaz anlam kazanmıştır. Çünkü ne söyler bu türküler ifadesinde, türkünün konuşması değil; sözleriyle insanlara neler ifade ettiği, hatırlatmak istediği belirtilmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

süpürmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyin üzerindeki çer, çöp, toz, toprak gibi şeyleri süpürge ile temizlemek* şeklinde ortaktır: "Dükkânların önünü çocuklar süpürür" –S. F. Abasıyanık (TS II 1998: 2052). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *ol ew süpürdü* "o, ev süpürdü" (II 1999: 85–20) anlamıyla geçmektedir.
Bu durumda sözcüğün DLT'de yer alan anlamının aynı şekilde devam ettiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde bulunan ve 2. sırada yer alan *çıkarıp atmak, kovmak:* "Yanında binlerce kurbanlık ile / Süpürdü düşmanı, bastı dayağı" şeklindeki anlamının ve de *tüketmek, bitirmek:* "Tatlıya öyle düşkünmüş ki geceleri usulcacık kalkar, tel dolaptaki muhallebiyi, revaniyi, kadayıfı ne bulursa hepsini süpürürmüş" şeklindeki 3. sırada yer alan mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü her iki anlamda da artık çekirdek anlamda olduğu gibi süpürge ile yapılan fiziki bir eylem söz konusu değildir. Her iki durumda da süpürmek fiilinin bildirdiği fiziki hareketten yararlanılarak elde edilmiş *çıkarıp atmak* ve *tüketmek, bitirmek* şeklinde iki farklı mecazlı anlam oluşmuştur.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *silmek, Nursoltan başındakı yaglıgı bilen gözünin yaşını s.-di*: "Nursoltan başındaki örtü ile gözünün yaşını sildi" (1995: 593) şeklindeki 2. anlamının, ilk anlamıyla ilişkili yan anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada silme işinde gözyaşını bezle temizleme anlamı vardır. Zaten sözcüğün süpürmek şeklindeki ilk anlamında da süpürge ile süpürülen yerin temizlenmesi söz konusudur. Bu durumda süpürmek hareketinin silme işini de kapsadığı söylenebilir. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan farklı anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

sürmek sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yönlendirmek, önüne katıp götürmek, sevk etmek* şeklinde ortakken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *tarla sürmektir*. Gagauz

Türkçesi Sözlüğündeki bu ilk anlamın Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 2. Türkiye Türkçesi Sözlüğünde ise 10. sırada yer alırken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçmediği görülmektedir. Sözcüğün DLT'de yer alan *ol at sürdi:* "o, at sürdü" (II 1999: 7–16) şeklindeki ilk anlamının *yönlendirmek, kullanmak* şeklinde Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde de ilk anlam olarak devam ettiği görülmektedir.

Bu durumda sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *tarla sürmek* şeklinde yer alan ilk anlamının *yönlendirmek, önüne katıp götürmek, sevk etmek* şeklindeki ilk anlamdan hareketle kazanılmış yan anlam olduğu söylenebilir. Çünkü tarla sürülürken de sürme işinde kullanılan hayvan ya da araç yönlendirilmiş veya sevk edilmiş olur.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir malı satışa sunmak, piyasaya çıkarmak:* "Kışlık etekleri piyasaya sürdüler" şeklindeki 7. anlamının ve de *yasal olmayan yolla piyasaya para çıkarmak* şeklindeki 8. anlamının metafor yoluyla somuttan somuta geçiş şeklinde kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. 8. anlamın sözcüğün 7. anlamından çıkarım yoluyla geliştiğini söylemek de olasıdır. Çünkü "Kalpazanlar piyasaya yüklü miktarda para sürdüler" gibi bir cümleyi okuyan kişi, paranın piyasaya çıktığını anlar. Burada parayı çıkar amaçlı kullanma, kötüye kullanmanın sözcüğün anlamında kötüleşmeye neden olduğu söylenebilir. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *olmaya devam etmek:* "Fırtına üç gün sürdü" şeklindeki 11. anlamının DLT'de *devam etmek* şeklinde yer alan anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün bir süreci anlatan bu anlamının ve de *zaman geçmek:* "Çok sürmez, her şey düzelir" şeklindeki 12. anlamının sürmek sözcüğünden soyutlama yoluyla kazanılmış yeni ve farklı anlamlar olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü sözcük, bir varlığı yönetmek, yürütüp sevk etmek gibi fiziki bir hareketi yansıtmaktan uzaklaşmıştır. Sözcüğün *zaman almak* şeklindeki 13. anlamının, "olmaya devam etmek" şeklindeki 11. anlamından çıkarım yoluyla geliştiği söylenebilir. Çünkü "Bu iş iki saat sürer" gibi bir cümlede işin zaman alacağını okuyucu çıkarır. Bu durumda sözcüğün 11. anlamla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Sözcüğün y*etişip ortaya çıkmak, bitmek, yeşermek:* "Bu gölgeli yerlerde otlar bütün bir yaz mevsimi

yeniden yeniye sürer, rutubetli toprakta bir bir arkasına yoncalar fışkırır, çayırlar kabarırdı" şeklindeki 14. anlamında eylemin doğadaki varlıkların üzerinde gerçekleşen bir hareketin ifadesi için kullanılan farklı metaforik bir olduğu görülmektedir.

Sözcük, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak yer almaktadır. Sözcüğün ikinci madde başı altında verilen *kahır çekmek* anlamının gerçek anlamından soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu düşünüldüğünde eşadlılıktan söz etmek olası değildir. Çünkü eşadlılıkta aynı seslere sahip iki sözcüğün tamamen farklı anlamlar yansıtması gerekir. Bu durumda *sürmek* sözcüğünün eşadlı değil, çok anlamlı olduğu söylenebilir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının, sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

DLT'de eşadlı olarak geçen sözcüğün ikinci madde başı altında yer alan *kızmak, çıkışmak* anlamının ise Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer almadığı, sözcüğün bu kullanımının öldüğü söylenebilir. Bu durum, sözcüğün yansıttığı anlamın, toplumun ve bireyin yaşamında yeri kalmaması, tanınmaz olmasıyla açıklanabilir. Çünkü dilde kullanım sıklığı azalan anlamlar, bir süre sonra unutulup, yerlerini başka anlamlara bırakabilir.

sürtmek (sür-t-) sözcüğü, *sür-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –t- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye, Türkmen ve Azeri Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *elini vücudunun belli bir yerinde sağa sola bastırarak hareket ettirmek:* "Cemal ellerini hızlı hızlı birbirine sürttü" (TS II 1998: 2056) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *sürtmek; sürmek* anlamlarıyla geçmektedir.

Sözcüğün adı geçen üç lehçedeki anlamının DLT'de yer alan *ol yarmakıg taşka sürtti:* "o, parayı taşa sürttü" anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *sürtmek, sefil hayat sürmek, sürünmek; aşınmak* şeklinde geçmektedir.

Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek" şeklinde belirlenebilir. Bu durumda sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamı, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *başıboş, yararsız dolaşmak* şeklindeki 3. anlamla ilişkilendirilebilir. Sözcüğün, Azeri Türkçesi Sözlüğünde *geciktirmek, sürüncemede bırakmak* şeklindeki 6. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü bir şey başka bir şeye yavaş sürtüldüğü zaman, sürtme işi geciktirilmiş olur. Sözcüğün fiziksel anlamından soyutlama yoluyla bir işin ya da olayın geciktirilmesi şeklinde metaforik bir anlamının oluştuğu, sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçişin olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *yakmak gara s.-*"kara çalmak, lekelemek", *yüzüne gara s.-* "kötü iş yapmak" şeklindeki 2. anlamının da metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamı nedeniyle törel sapma söz olduğu da söylenebilir. Çünkü başka insanlara sözlü olarak da olsa zarar vermek insanı doğru yoldan uzaklaştırır. Sözcüğün bu anlamının DLT'deki *sürmek ol etmekge yag sürtti:* "o, ekmeğe yağ sürdü" (III 1999: 426–27) şeklindeki anlamından soyutlama yoluyla kazanılmış psikolojik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü artık fiziksel bir hareket olan sürmek değil, bir insanı lekelemek ya da kötü iş yapmak şeklinde mecazi bir anlam söz konusudur.

Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer haline getirdiği söylenebilir.

süzmek sözcüğünün, Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek:* "Şerbeti süzmek, suyu süzmek" (TS II 1998: 2063) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *süzmek, ol suw süzdi:* "o, su süzdü" şeklindedir (II 1999: 9–23). Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamının aynen devam ettiği söylenebilir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bardağa çay koymak* şeklindeki ikinci anlamının çekirdek anlamından hareketle elde edilmiş çıkarımsal bir anlam

olduğu söylenebilir. Çünkü bardağa çay koyarken sıvı madde olan çay süzülmüş olur.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *oynamak, dans etmek* şeklindeki 3. sırada yer alan mecaz anlamında sıvılara ait bir hareketin insanlara aktarıldığı, sıvı bir maddenin süzülürken sağa sola taşması ya da aşağı doğru inme hareketiyle insanların sağa sola hareket ederek dans etmesi arasında bir benzerlik kurulduğu görülmektedir. Sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı söylenebilir. Sözcüğün yine Azeri Türkçesi Sözlüğünde *kanat çırpmadan süzülerek uçmak (kuşlar)* şeklindeki 5. anlamında sıvı bir maddenin aşağı inme hareketiyle kuşların uçarken aşağı doğru hareket etmesi arasında benzerlik kurulmuştur. Sözcük böylece yeni bir anlam kazanmıştır. Burada ayrıca sıvı cisimlere ait bir hareketin hayvanlara (kuşlara) aktarıldığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gözle, inceleyerek, dikkatle bakmak:* "Neden sonra başını kaldırdı, beni iyice süzdü, galiba gözlerine inanamıyor" –R. H. Karay şeklindeki 3. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada bir sıvıyı bir bez veya delikli bir kaptan geçirmek gibi fiziksel bir eylem değil, bir insanı dikkatle incelemek şeklinde gözle gerçekleştirilen fiziksel bir eylem söz konusudur. Nasıl ki bir sıvı bezden veya delikli bir kaptan geçirirken iyice incelenmiş olursa, bir insana da dikkatlice bakıldığında incelenmiş, mecaz anlamda da süzülmüş olunur. Bu durumda sıvı nesneler üzerinde gerçekleşen eylemin, insanlar üzerine aktarıldığı ve sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı söylenebilir. Sözcüğün hem Azeri hem de Türkiye Türkçesi sözlüklerinde yer alan bu farklı anlamlarının sözcüğü kısmî olarak yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcük, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak yer almaktadır. Sözcüğün ikinci madde başı altında yer alan *süzme bir kimseyi kuvetten:* " birinin bütün gücünü tüketmek", *filcanı süzme:* "içki içmek, ayyaşlık etmek" (1991: 229) şeklindeki anlamlarının sözcüğün çekirdek anlamından metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu düşünüldüğünde eşadlılıktan söz etmek olası

değildir. Sözcük çekirdek anlamıyla ilişkili olduğu için çok anlamlı olduğunu söylemek daha doğrudur.

tanımak sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlatmak*: "Zarfın üstündeki yazıyı hemen tanıdı" (TS II 1998: 2131) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *bilmek, bir şey hakkında bilgi sahibi olmak: men onı düypden t.-marayın* "ben onu iyi biliyorum" (1995: 615) şeklindedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan anlamı, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise 2. sırada yer almaktadır. İnsanın bir şeyi veya bir kimseyi hatırlayabilmesi için, daha önceden onlar hakkında bilgi sahibi olması gerektiği düşünüldüğünde sözcüğün çekirdek anlamı "Bir kişi ya da nesne hakkında bilgi sahibi olmak" şeklinde belirlenebilir. Bu durumda sözcüğün bellekle ilgili bir süreci ifade eden mental fiil olduğu söylenebilir. Çünkü bazı bilgiler belleğe kaydedilir ve gerektiğinde bellekte yer alan bu bilgiler kullanılır. *Tanımak* fiili için de bunu söylemek olasıdır. Bir varlığın tanınabilmesi için onun daha önceden belleğe kaydedilmesi gerekir.
Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise *danışmak; işaret etmek; söylemek, emretmek; tavsiye etmek* anlamlarıyla geçmektedir. Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamlarının Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde kullanılmadığı, sözcüğün anlam değişmesine uğradığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sorumlu bilmek:* "Ben arkadaşını tanımam, alacağımı senden isterim" şeklindeki 7. anlamının çekirdek anlamla ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü burada gerçekten bir kişi hakkında bilgi sahibi olmama nedeniyle tanımama söz konusudur. Oysa sözcüğün *bir şeyin yapılması, bitirilmesi için belli bir süre vermek*: "Ona borcunu ödemesi için üç günlük bir süre tanıdım" (II 1998: 2131) şeklindeki 8. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün 8. anlamında bir kişi ya da nesne hakkında doğru ve tam bilgisi bulunmak gibi bir anlamın olmadığı, sözcüğün soyutlama yoluyla yeni bir anlam kazandığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *önem vermek, ehemmiyet vermek, hürmet etmek* şeklindeki 4. anlamının da soyutlama yoluyla kazanıldığı görülmektedir. Çünkü insan tanıdığı, bildiği, sevdiği kişilere önem verir; kendisinden yaşça büyük olanlara ise hürmet eder. Bu da Türk toplumunda küçüklerin kendilerinden yaşça büyüklere gösterdikleri saygıya dayalı kültürün dile yansıdığını göstermektedir. Sözcüğün bu şekildeki farklı anlamlarının sözcüğü, kısmî olarak yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

temizlemek (temiz+le-) Ar. (temyiz) dilimize giren ve sıfat olarak *kirli, lekeli, pis, bulaşık olmayan, pak* anlamındaki sözcüğe getirilen +lA- isimden fiil yapma ekiyle türetilmiştir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *temiz duruma getirmek, paklamak, arıtmak*: "Yeşil alanların, parkların, koruların klorofili kirli havayı süzer, temizler" (TS II 1998: 2186) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *tıp bir yara veya dokunun sağlam olmayan bölümlerini neşter veya bıçakla kesmek* şeklindeki 5. anlamının, tıp alanındaki gelişmenin ameliyat, neşter, doku gibi kavramların Türkçeye girmesi üzerine oluşmuş yeni bir anlam olduğu söylenebilir. Sözcüğün bu anlamını kazanmasında sosyal çevredeki özelleşmenin de etkisi olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü *temizlemek* sözcüğü, bir ev kadını için *kirli bir yeri bu durumdan arındırmak, temiz duruma getirmek* anlamında iken, kumar oynayan bir kişi için *kumar oyunlarında öbür oyuncuların bütün paralarını almak,* sağlıkla uğraşan bir kişi için *bir yara veya dokunun sağlam olmayan bölümlerini neşter veya bıçakla kesmek* anlamında olup, sosyal çevreye göre özelleşmiştir denebilir. Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *kumar oyunlarında öbür oyuncuların bütün paralarını almak* şeklindeki 6. anlamının *argo* bir kullanım olduğu göze çarpmaktadır. Burada temizlemekle kastedilen kirli bir ortamın temizlenmesi değil, bir kişi tarafından bütün paranın kazanılmasıdır. Çünkü kumar oyununda, oyunu kazanan kişi, ortaya konulan bütün parayı kazanır,

dolayısıyla da mecaz olarak ortalığı temizlemiş olur. Sözcüğün böylece metaforik bir anlama büründüğü söylenebilir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *ne varsa hepsini almak, çalmak* şeklinde 6. sırada geçen mecaz anlamının sözcüğün çekirdek anlamından soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Bir yerde bulunan şeyler çalındığında mecaz olarak o yer, eşyalardan temizlenmiş olur. Kendine ait olmayanı alma, haksız kazanç sağlama insanı doğru yoldan uzaklaştıran bir eylem olduğu için Türk töresince doğru karşılanmaz. Bu yüzden sözcüğün bu anlamında törel sapmanın olduğu da söylenebilir. Sözcüğün farklılık gösteren anlamları sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirmiştir.

tutmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *elde bulundurmak, ele almak*: "Ateşi tutma, elini yakar" şeklindedir (TS II 1998: 2257). Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *tek eli veya iki eliyle bir şeyi yakalamak.// Herhangi bir durumda elinde bulundurmak, tutmak*; Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *çaganıŋ elinden tut-* "çocuğun elinden tutmak"; Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı: *düün tutmuş* iki hafta "düğün iki hafta sürmüş"(1991: 247) olarak yer almaktadır. Divanü Lûgat-it Türk'te *tutmak, yakalamak: ıt keyik tuttı* "köpek geyik tuttu" (II 1999: 292–2) anlamıyla geçmektedir.

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir varlığı, el ve ağızla kavramak, yakalamak" olarak belirlenebilir. Sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk'ten başlayarak Türkiye, Azeri, Türkmen Türkçesi sözlüklerinde hep somut bir hareketi ifade ettiği görülmekteyken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *düün tutmuş iki afta* "düğün iki hafta sürmüş" ve de *baas tutma* "bahse girmek" şeklinde soyut bir hareketi karşıladığı görülmektedir. Bu yüzden sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *anlamak, farkına varmak:* "Bir iki yalanını tuttum, çok korktu" şeklindeki 4. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada, fiziksel

anlamda tutulan ya da kavranılan bir varlık söz konusu değildir. Buradaki tutma eylemi, zihnî bir hareketi ifade ettiği için sözcüğe mental bir anlam kazandırmıştır. İnsan anladığı şeyi aklında tutar. Dolayısıyla da sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçiş olmuştur.

Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *(kırağı, çiğ, kar için) bir yüzeyde görünür durumda olmak, kalmak:* "Şu yağan kar bir tutsun, seyreyle sen ertesi gün çocukları" –S. F. Abasıyanık şeklindeki 8. anlamında, insan veya hayvanlara ait tutma hareketinin doğadaki varlıklara aktarıldığı, sözcüğün böylece farklı bir somut anlam kazandığı görülmektedir. Kırağı, çiğ, kar coğrafyayla ilgili yağış şekilleri olduğu için burada ayrıca terimsel anlamdan da söz etmek olasıdır.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *benimsemek, beğenmek*: "Alma öylelerini de çevresinde kimse sevmemiş, tutmamıştır" – T. Buğra şeklindeki 11. anlamında ve de *gereğini yapmak, yerine getirmek:* "Verdiği sözü tutmuş, vaktinde gelmişti" şeklindeki 12. anlamında el veya ağızla yakalama şeklinde somut bir hareketin olmadığı, her iki anlamda da psikolojik bir durumun ifade edildiği görülmektedir. Bu da sözcüğün soyut ve de farklı iki anlam kazanmasını sağlamıştır.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *uğramak:* "Vapur İzmir'i tutmayacakmış" şeklinde 23. sırada yer alan anlamında, canlı varlıklara ait hareketin cansız bir varlığa aktarıldığı, böylece sözcüğün yeni bir metaforik anlam kazandığı görülmektedir. Bu örnekte vapura insan kişiliği verilmiş dolayısıyla da kişileştirme yapılmıştır. Çünkü "Kişileştirme, insandan tabiattaki (canlı veya cansız) varlıklara yapılan aktarmadır" (Aksan 1999: 65). Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *var saymak, farz etmek:* "Haydi tutalım babasının bir günahı vardı, çekti"- M. Ş. Esendal şeklindeki 25. anlamında, *başlamak:* "Küçüğünden tutunuz da en büyüğüne kadar…" şeklindeki 32. anlamında sözcüğün somut anlamından uzaklaşıp, soyutlama yoluyla iki farklı anlam kazandığı görülmekteyken, *iş görebilmek:* "Eli ayağı tutsun, açlıktan ölmesin, yeterdi ona" T. Buğra şeklindeki 34. anlamında soyut bir durum, somutlaştırma yoluyla hem daha canlı ve etkili bir biçimde anlatılmış hem de sözcüğe mecazlı bir anlam kazandırılmıştır. Sözcüğün *(askerlikte, bankacılıkta) durdurmak, blokaj*

şeklindeki 55. anlamının ise askerlik ve bankacılık alanındaki yeni gelişme veya bilgilenme sonucu kazanılmış terimsel bir anlam olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *yeşermek, bitmek.// Başka bir bitki üzerinde yeşermek, aşılanmak* şeklindeki 7. anlamında insan ya da hayvanlara ait tutmak eyleminin bitkiler üzerine aktarıldığı görülmektedir. Böylece sözcük, farklı bir somut anlam kazanmıştır.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *kurmak, yapmak, inşa etmek: ak öy t.-* "beyaz ev tutmak" şeklindeki 7. anlamında Türkiye Türkçesindeki kullanımı düşünüldüğünde bir farklılık görülmektedir. Çünkü Türkiye Türkçesinde "Biz yeni bir ev tuttuk" denildiğinde *tutmak* sözcüğüyle kastedilen şey, kiralamaktır. Fakat Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *tutmak* sözcüğüyle kastedilen kurmak, yapmak, inşa etmektir. Sözcüğün bu şekildeki farklı kullanımlarının sözcüğü kısmî olarak yalancı eşdeğer duruma getirdiğini söylemek olasıdır.

tutuşmak (tut-uş-) sözcüğü, *tut-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –uş- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak* olarak yer almaktadır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *dövüşmek, kavga etmek, mücadele etmek* şeklindeyken, Türkmen ve Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *tutuşmak, yanmaktır*. Sözcüğün bu şekildeki ilk anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. Azeri Türkçesi Sözlüğünde ise 2. sırada yer almaktadır.
Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise *tutuşmak, olar ikki tutuşdılar:* "onlar ikisi tutuştular" (II 1999: 88–24) anlamıyla geçmektedir. Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde de ilk anlam olarak yer aldığı görülmektedir. Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "İki canlının birbirine temas etmesi sonucu ortaya çıkan hareket" olarak belirlenebilir. Bu şekildeki çekirdek anlam, *dövüşmek, kavga etmek, mücadele etmekle* de uygunlaşmaktadır. Canlılar kavga ederken zaten birbirlerine ilişip dokundukları için Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamın daha sonradan kazanılmış anlam olduğunu söylemek olasıdır.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *az sertleşmek, kurumak; suyu gitmek, kaybolmak* şeklindeki 3. anlamında insan ya da hayvanlara ait bir hareketin tabiattaki nesnelere aktarıldığı, sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcük böylece yeni somut bir anlama sahip olmuştur.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *kızarmak, kızıllaşmak: "*Karşı dağlarda tutuşmuş gibi gül bahçeleri/ Koyu bir kırmızılık gökten ayırmada yeri" Y. K. Beyatlı (II 1998: 2260) şeklindeki 4. anlamında canlılara ait somut bir hareket olan tutuşmak eyleminin doğadaki nesnelere (gül bahçelerine) aktarıldığı, böylece sözcüğün somut bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün anlamlarındaki bu farklılığın sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer duruma getirdiği söylenebilir.

tükürmek sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *tükürüğü, balgamı vs. dışarı atmak* şeklinde ortaktır*:* "Ötekiler, pis bir şeye dokunmuş gibi yere tükürdüler" –H. E. Adıvar (TS II 1998: 2263). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *ağız yoluyla dışarı çıkarmak: "*Kan tükürmek, balgam tükürmek" şeklindeki 3. anlamının "tükürüğü, balgamı vs. dışarı atmak" şeklindeki ilk anlamından çıkarım yoluyla gelişmiş çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir.

Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *mecaz* olarak *küfür, öfke ve tiksinti bildiren deyimlerde geçen: Ağzına tükürmek, tükürdüğünü yalamak* şeklindeki 4. anlamında soyut durumların tükürmek eyleminin somut hareketinden yola çıkılarak anlatıldığı, dolayısıyla da sözcüğün somutlaştırıldığı görülmektedir. Çünkü "Somutlaştırma, temelde soyut kavramların çeşitli davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi, böylelikle daha canlı ve daha etkili bir biçimde anlatılmasıdır" (Aydın 2007: 90).

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu şekildeki farklı anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

uçmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ilk anlamının *(kuş, kanatlı böcek vb. için) hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak:* "Biraz havalanıp bir başka kayaya kadar uçtu" (TS II 1998: 2273) şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *uçmak: kuş uçdı* "kuş uçtu" (III 1999: 163–28) anlamıyla geçmektedir.
Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamının dört lehçe sözlüğünde de aynı şekilde devam ettiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *aşırılmak:* "Bizim kitaplar uçmuş" şeklindeki 5. anlamında canlılara ait bir hareketin cansız nesneler üzerine aktarıldığı ve sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Burada somut olarak bir uçma eylemi söz konusu değildir. Uçan şey bir süre sonra gözden kaybolur. Kitapların uçması da birisi tarafından habersizce aşırılmasıdır ki bu da soyut bir uçma eylemi demektir. Sözcüğün *çok sevinmek* şeklinde 8. sırada yer alan mecaz anlamının ise somutlaştırma yoluyla elde edildiği söylenebilir. Sevinmek, soyut olarak yukarıya doğru uçmaktır ki bu da "Mutlu olan yukarıda; kederli olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) ifadesiyle de örtüşen yönlendirme metaforudur. Üzülmek, keder ve yıkılmışlığa işaret ederken mutluluk olumlu bir durumu anlatmaktadır. Sözcüğün *hava yolu ile gitmek:* "Yarın İstanbul'a uçuyorum" şeklindeki 14. anlamında kuş, kanatlı veya böceklere ait uçmak hareketi insana aktarılmış ve sözcük yeni bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün *(dini inanışa göre) ruh ölümden sonra göğe yükselmek* şeklindeki 15. anlamında dinî inanışın etkisini görmek mümkündür. Ölümle beraber bedenden ayrılan ruhun göğe yükseldiğine inanılır. Bu da cennetin yukarıda cehennemin ise yerin dibinde olduğu inanışının sonucudur denebilir.

Sözcük Azeri Türkçesi Sözlüğünde eşadlı olarak yer almaktadır. Sözcüğün 2. madde başı altında yer alan *herhangi bir sebeple yıkılmak, darmadağın olmak, kendi ağırlığının etkisiyle devrilmek, yıkılmak* şeklindeki anlamının gerçek anlamından uzaklaşarak kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *uçmak* sözcüğünün

anlamlarından biri olarak yer aldığı için eşadlılıktan çok, çok anlamlılıktan söz edilebilir. Çünkü "Çokanlamlılık, bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin anlam genişlemesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanmasıdır" (Korkmaz 2003: 61).

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir yerlere gitmek, bir yerlerde dolaşmak (hayali, düşüncesi vs.)* şeklinde 6. sırada yer alan mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Burada bahsedilen somut anlamda bir uçma eylemi değil, soyut olarak insanın hayalî ve düşüncesinde bir yerlere gitmesi, uçmasıdır. Bu durumda sözcüğün psikolojik bir anlam kazandığı söylenebilir. Sözcüğün bu şekilde farklılaşan anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

ulaşmak sözcüğünün Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *varmak, gelmek, kavuşmak* şeklindeyken, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *ulaşmak, birleşmek*, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *bulaşmak (bir hastalığın bulaşması)* şeklindedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise *ulaşmak, bitişmek, bir neŋ birge ulaşdı: "*bir nesne bir nesneye ulaştı" (III 1999: 189–21) şeklinde yer almaktadır.

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir varlığın başka bir varlığa ya da yöne doğru hareket etmesi" şeklinde belirlenebilir. Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir hastalığın bulaşması* şeklindeki anlamının metafor yoluyla gelişmiş yeni anlam olduğu görülmektedir. Nasıl ki bir nesne bir nesneye yakınlaştığında somut olarak ona ulaşmış olursa, burada da soyut bir kavram olan hastalığın başka vücutlara ulaşması sonucu bulaşma eyleminin ortaya çıkması söz konusudur. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yaklaşmak, yakınlaşmak* şeklinde yer alan 2. anlamının çekirdek anlamından hareketle oluşmuş çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü yaklaşmak ya da yakınlaşmak bir varlığın başka bir yöne veya varlığa yönelmesinin olağan sonucudur. Sözcüğün farlılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

unutmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *aklında kalmamak, hatırlamamak*: "Kaç kere aynı palavralarla kendimi avutmuş, öfkemi geçirmiş, sonradan hepsini unutmuştum" –R. H. Karay şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Bu durumda unutmak sözcüğünün, zihinle ilgili bir durumu anlatan mental fiil olduğu söylenebilir. Burada belleğe gönderilen bir bilginin hatırlanmaması söz konusudur, dolayısıyla zihin aktif durumdadır. Çünkü hatırlama işlemini gerçekleştirmeye çalışmakta dolayısıyla da hareket halindedir. Anı ya da uslamlama fiilleri olarak kategorize edilen bu tür fillerde: "Duyma eylemi yoluyla elde edilen bilginin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde daha ileri uslamlama için çağrılması söz konusudur" (Yaylagül 2005: 19). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *unutmak, ol sözin unıttı:* "o, sözünü unuttu" anlamıyla yer almaktadır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bağışlamak:* "Onun yersiz davranışlarını çoktan unuttum" (II 1998: 2283) şeklindeki 4. anlamında bilinçli olarak yapılan bir unutma eylemi vardır. Çünkü insan, birinin yaptığı olumsuz davranışları unuttuğunda onu affetmiş, bağışlamış olur.

Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *hatırdan, gönülden çıkarmak:* "İyiliğini de ölünceye kadar unutmam" –M. Ş. Esendal şeklindeki 6. anlamında soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam söz konusudur. Çünkü burada somut anlamda çıkarma eylemi söz konusu değildir. Buradaki çıkarma ya da uzaklaştırma soyut bir durumu ifade eder. Birisinin soyut olarak gönülden çıkarılması artık onun unutulması demektir. Bu durumun sözcüğe metaforik bir anlam kazandırdığı görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

uzanmak (uz+a-n-) sözcüğü *uzun duruma gelmek, boyu büyümek* anlamındaki *uza*-fiil köküne fiilden fiil yapma eki –n- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı

uzunlamasına yatmak, uzamış vaziyet almak: "Bir koltuğa uzanarak saatlerce adı dünya yüzünden kaldırılmaya çalışılan Türklüğün talihini düşünür ve terlerdim"- Ö. Seyfettin (TS II 1998: 2299) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir alana yayılmak:* "Sokağın dibinden gelen bir elektrik lambasının titreye titreye uzanan ışığında, bu iki gölgenin umumi şekilleri görülüyor" –P. Safa şeklindeki 3. anlamında canlılara ait olan uzanmak hareketinin eşyaya aktarıldığı, sözcüğün kişileştirildiği söylenebilir. Böylece yeni bir anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Bir alana yayılma işi uzanma eylemi sonucu ortaya çıkar. Çünkü yayılma eyleminin olabilmesi için ilk önce uzanma hareketini geçekleşmesi gerekmektedir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *uzun hale gelmek, uzamak, boy atmak, büyümek, daha uzun görünmek* şeklindeki 4. anlamının ve de *belirli bir zamana, müddete kadar devam etmek; çok sürmek// gecikmek, tehir edilmek* şeklinde 6. sırada yer alan mecaz anlamının Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almadığı görülmektedir. Sözcüğün bu şekildeki iki farklı anlamının Türkiye Türkçesi sözlüğünde *uzamak* fiiliyle karşılandığı düşünülürse, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki anlamının daha geniş olduğu, diğer üç lehçede anlamının daraldığı söylenebilir. Sözcüğün mecaz olarak kullanılan *gecikmek, tehir edilmek* şeklindeki anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü burada fiziksel anlamda değil, soyut anlamda bir uzamanın söz konusu olduğu açıktır. Geciktirilen, tehir edilen şey soyut olarak uzatılmış demektir. Burada canlılara ait hareketin, soyut bir kavram üzerine aktarıldığı ve metaforlaştırıldığı söylenebilir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü, kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği görülmektedir.

uzatmak (uz+a-t-) sözcüğü, *uza-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –t- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye ve Azeri Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak:* "Saç uzatmak, tırnak

uzatmak"(TS II 1998: 2299) şeklinde ortakken, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde geçen ilk anlamı *bir şeyi birine vermek için elini öne yöneltmektir.* Bu durumda sözcüğün Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamlarının DLT'deki *ol yışıg uzattı:* "o, ipi uzattı" anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının Türkiye ve Azeri Türkçesi sözlüklerinde *bir şeyi ileriye doğru hareket ettirmek, ileri sürmek, bir şeye veya bir kimseye doğru yaklaştırmak, yöneltmek* şeklinde 2. sırada yer aldığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *geciktirmek, tehir etmek, sonraya bırakmak, bir işin hallini, yapılmasını geriye atmak.// gereğinden fazla devam etmek* şeklindeki 6. anlamının DLT'deki *ol yışıg uzattı:* "o, işi uzattı, geciktirdi" anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi sözlüğünde yer alan bu şekildeki anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü burada, somut anlamda bir uzatma hareketi söz konusu değildir. Bir varlığa ait olan uzatmak hareketinin soyut durumun ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir kayma olduğu söylenebilir.

Yine sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *yaşatmak, devam ettirmek, ömrünü uzatmak* şeklindeki 7. anlamında da varlıklar üzerinde gerçekleşen uzatma eyleminin soyut bir kavram olan ömür üzerinde gerçekleştirildiği ve sözcüğün böylece metaforik bir anlam kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yolcuyu geçirmek* şeklinde yer alan 3. anlamında da fiziksel olarak uzatma eylemi değil; yolcu etmek, yolcuyu geçirmek şeklinde yeni bir somut anlamın söz konusu olduğu söylenebilir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

yakmak sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak yer aldığı görülmektedir. Sözcüğün birinci madde başı altında geçen ilk anlamı

yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak: "Ceviz ağaçlarının altına çökebilir, tabakalarınızdan birer sigara yakabilirsiniz" –S. F. Abasıyanık (II 1998: 2371) şeklindeyken, ikinci madde başı altında yer alan *koymak, sürmek:* "kına yakmak, yakı yakmak" şeklindeki anlamı DLT'deki *er başka yakıg yakdı:* "adam yaraya yakı yaktı" şeklindeki anlamıyla örtüşmektedir. Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamları *yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak* şeklinde ortakken sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan anlamı *katı, yağlı bir maddeyi bir şeyin üzerine sürmek, yaymak.// bulamak, bulaştırmak* şeklinde farklılaşmaktadır. Sözcüğün farklılaşan bu anlamının DLT'de ve Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu durum bize sözcüğün DLT'de tek madde başı altında geçen anlamlarının adı geçen lehçe sözlüklerinde farklı anlamları alarak çok anlamlılaştığını gösterir.

Bu durumda sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *asılsız olarak isnat etmek, üzerine atmak* şeklinde 2. sırada yer alan mecaz anlamının sözcüğün *sürmek* şeklindeki ilk anlamından soyutlama yoluyla elde edilmiş metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak bir yakma eylemi değil, psikolojik olarak bir insana bir davranışı ya da durumu mal etmek söz konusudur. Sözcük böylece somut anlamının yanında psikolojik bir anlam kazanmıştır.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *çok üşütmek*: "Soğuk rüzgâr insanın yüzünü yakıyor" şeklindeki 11. anlamında insanın herhangi bir varlık üzerinde gerçekleştirdiği yakma hareketinin doğadaki bir varlığa aktarıldığı sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Yine sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *acıtmak:* "Canını yakmak" (II 1998: 2371) şeklindeki 12. anlamında bir insanı üzmek, ona zarar vermeyi anlatmak için yakmak fiilinin somut anlamından yararlanıldığı, sözcüğün somutlaştırma yoluyla yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamları incelendiğinde eşadlı bir sözcük olduğunu söylemek mümkündür.

Çünkü sözcüğün *katı, yağlı bir maddeyi bir şeyin üzerine sürmek* ile *yanmasını sağlamak veya tutuşturmak* anlamları arasında bir yakınlık söz konusu değildir.
Ayrıca sözcüğün DLT'deki *yaklaşmak ve de dokunmak* şeklindeki farklı anlamlarının Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde kullanılmadığı, sözcüğün bu anlamlarının kullanma sıklığının azalması sonucu öldüğü söylenebilir. Bunun da sözcüğün anlamında daralmaya yol açtığından bahsedilebilir. Çünkü anlam daralması "Göstergenin eskiden anlattığı kavramlardan ancak bir bölümünü anlatır duruma gelmesi, ilk biçimine göre anlamında bir daralma görülmesidir" (Aydın 2007: 83).

yalamak (yal+a-) sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamının *bir şeyin üzerine dilini sürmek.// dilini bir şeye sürüp, bulaştırarak yutmak* şeklinde ortak olduğu görülmektedir. Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te, *töhmetlemek, ol aŋar ogrı yaladı:* "o, onu hırsızlıkla töhmetledi" (III 1999: 89–17) anlamıyla geçmektedir.
Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamının değiştiğini söylemek mümkündür. Sözcüğün DLT'deki anlamının soyut bir durumu anlatan törel sapma sözü olduğu söylenebilir. Çünkü Türk töresine göre birisini suçlamak, töhmet altında bırakmak insanı doğru yoldan uzaklaştırır. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ise bu şekilde soyut bir hareketi değil somut bir hareketi anlattığı görülmektedir. Sözcüğün DLT'de yer alan anlamıyla adı geçen lehçe sözlüklerindeki ilk anlamı arsında bir uygunluk ya da benzerlik olmadığı düşünüldüğünde eşadlı olduğu da söylenebilir. Çünkü sözcük, Türkiye, Türkmen, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde fiziki bir hareketi yansıtmakta iken DLT'de soyut bir durumu yansıtmaktadır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *den. (dalgalar) geminin içine girmeyip yalnız bordasını sıyırarak geçmek. yalayıp geçmek* (rüzgâr, dalga vb. için) *sıyırarak, dokunarak hızla geçmek:* "Komşu köşklerden kopup gelen fasulye kokulu bir rüzgâr yüzümüzü yalayıp geçti." –H. Taner şeklindeki 4. anlamında, canlılara ait fiziksel bir hareketin tabiattaki nesneler üzerine aktarılarak,

kişileştirme yapıldığı görülmektedir. Bu durumun sözcüğe metaforik anlam kazandırdığı söylenebilir.

Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *yalayıp yutmak kötü bir davranış, söz karşısında ses çıkarmamak, kabullenmek* şeklinde yer alan mecaz anlamında ise yalanıp yutulan fiziksel bir nesne değil, kötü bir davranış ya da söz olduğu için soyutlama görülmektedir. Sözcük böylece fiziksel anlamının yanında psikolojik bir anlam da kazanmıştır. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

yamamak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı da *yama koyarak onarmak, yamalamak:* *"*Gemici yelkenlerini dizlerinin üzerine almış, yamıyorlar" – Halikarnas Balıkçısı (TS II 1998: 2379) şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *yamamak, ol ton yamadı:* "o, elbise yamadı" (III 1999: 91–6) anlamıyla geçmektedir.
Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir şeyin yırtık veya delik yerini bir parça ile yamamak, tamir etmek" şeklinde belirlenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *istenmeyen kimse veya şeyi birine mal etmek:* "Bu bozuk saati size kim yamadı?" şeklindeki 2. anlamında, soyut bir durumu anlatmak için *yamamak* eyleminin fiziksel hareketinden yararlanıldığı ve sözcüğün somutlaştırma yoluyla metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde farklılık gösteren bu anlamının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

yanmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *alevlenmek, ateş almak/ ateşin, sıcaklığın etkisi ile harap olmak, mahvolmak, kül olmak* : "Yanan ormanların yerine yeni ormanlar yetiştirilir..."- Anayasa (TS II 1998: 2385) şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe

sözlüğünde de yer alan bu ilk anlamının DLT'deki *ot yandı:* "ateş yandı" (III 1999: 65–4) anlamıyla da örtüştüğü görülmektedir.

Bu durumda sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 12. sırada *hükümsüz kalmak, değerini yitirmek:* "Vaktinde değiştirilmeyen kâğıt paralar yandı" (1998: II 2386) şeklindeki mecaz anlamını, *(çocuk oyunlarında) oyun dışı olmak* şeklinde 14. sırada yer alan mecaz anlamını, *bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak:* "Yazı yazmak, hayatımı anlatmak, kalbimi dökmek ihtiyacıyla yanıyorum"- S. M. Alus şeklinde 15. sırada yer alan mecaz anlamını ve de *kendini göstermek, çabalamak:* "Çocuklar, kendilerini beğendirmek için yanıyorlar"- R. N. Güntekin şeklindeki 16. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamlarının hiçbirinde ateşin, sıcaklığın etkisi ile harap olmak, mahvolmak, kül olmak gibi fiziksel bir hareket yoktur. Sözcüğün bu anlamlarında psikolojik olarak yanma hareketinin söz konusu olduğu söylenebilir. Sözcüğün böylece yeni soyut anlamlar kazandığı görülmektedir.
Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 10 sırada yer alan *birisine karşı kin, nefret duymak, kızmak* şeklindeki mecaz anlamının somutlaştırma yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada birisine karşı kin, nefret duymak, kızmak gibi soyut bir durum, *yanmak* sözcüğünün fiziksel hareketinden yararlanılarak somutlaştırılmıştır. Birisine kin, nefret duymak ya da kızmak sinirlendiğimizi gösterir. Sinirlenmek de vücut ısımızın artmasına neden olur. Böylece psikolojik olarak da yanmış oluruz. Ayrıca sözcüğün bu anlamının bir olaya ya da duruma karşı tavrı ifade eden duygusal tepki fiili olduğu söylenebilir. Çünkü insan bu durumda beyinde oluşan olumsuz düşünceleri sözlü olarak ya da davranışları veya yüz ifadesiyle ortaya koyar. Bu da dışarıdan gözlemlenebilir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün DLT'deki *dönmek, döndürmek; korkutmak, tehdit etmek; kusmak* şeklindeki anlamlarının ise Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almadığı, sözcüğün bu anlamlarının dört lehçe sözlüğünde de kullanılmadığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün eskiden anlattığı

kavramlardan ancak bir bölümünü anlatır duruma geldiği için anlamında daralma olduğu söylenebilir.

yaratmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *olmayan bir şeyi var etmek*: "Allah, mutlaka dünyayı kullarına sevdirmek için baharı yaratmış olacaktı!"-Ö. Seyfettin (TS II 1998: 2396) şeklinde ortaktır. Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde de ortak olan bu anlamın DLT'de *Teŋri yalŋuk yarattı:* "Tanrı âdemi yarattı" (II 1998: 315–9) şeklindeki anlamının devamı olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak:* "Bu haber sinirli bir hava yarattı" (II 1998: 2396) şeklindeki mecaz anlamında yaratma eyleminin soyut bir durumun ifadesi için kullanıldığı görülmektedir.
Sözcüğün yalnızca Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *uyum sağlamak, hizmet etmek. Hatır yaratma anaya babaya:* "Anaya babaya saygı göstermek" (1991: 258) şeklindeki 2. anlamında da yaratma eyleminin fiziksel anlamından uzaklaşıp *uyum sağlamak, hizmet etmek* şeklinde soyut durumun ifadesi için kullanılan metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir insana saygı gösterildiğinde psikolojik olarak güzel bir davranış yaratma gerçekleştirilmiş olur. Sözcüğün farklılık gösteren bu özelliğinin sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiğini söylemek olasıdır.

Sözcüğün DLT'deki *oranlamak; oranlayıp yapmak: bu etükni maŋa yarat* "bu ediği bana oranla, ölç" (II 1999: 315–15) şeklindeki anlamının ise dört lehçe sözlüğünde de kullanılmadığı, sözcüğün bu anlamının unutulduğu görülmektedir.

yatmak sözcüğünün Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak:* "Arka üstü yattım, kuşu seyretmeye başladım"- M. Ş. Esendal (TS II 1998: 2411) şeklinde ortaktır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *uyku halinde olmak, uyumak* şeklindedir. Bu durumda sözcüğün bu anlamlarının

DLT'de ilk madde başı altında yer alan *er yattı:* "adam yattı" anlamıyla örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Bir varlığın içinde bulunduğu fizikî durumdaki dikey ya da yatay değişme" şeklinde belirlenebilir.
Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *uyku halinde olmak, uyumak* şeklindeki ilk anlamının çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü uyumak eyleminin gerçekleşmesi için önce yatma eyleminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu durumda uyumanın yatma eyleminin ikinci safhası olduğu söylenebilir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan bu anlamının Türkiye ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde *uyumak ve dinlenmek için yatağa girmek* şeklinde 2. sırada yer aldığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek:* "Turşu sirkede yatıyor" (II 1998: 2411) şeklindeki 8. anlamında canlılara ait fiziksel bir hareketin nesne üzerine aktarıldığı ve sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün *bulunmak, var olmak:* "Her ayrıcalık hevesinin kökeninde bir kompleks, bir göstermecilik duygusu yattığı görülür"- H. Taner şeklindeki 12. anlamında sözcüğün bildirdiği fiziksel anlamdan uzaklaştığı, bulunmak, var olmak gibi soyut bir durumu ifade ettiği görülmektedir. Böylece sözcük somut anlamından uzaklaşarak soyut bir anlam kazanmış ve metaforlaşmıştır denebilir.
Sözcüğün *olumsuz veya başarısız bir sonuç almak:* "Takım bu sezon yattı" şeklindeki 13. anlamında soyut bir durumun yatmak eyleminin fiziksel hareketinden yararlanılarak somutlaştırıldığı, sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. *Takım bu sezon yattı* örneğinde, *takım* sözcüğüyle kastedilen takımdaki oyuncular olduğu için metonomiden de bahsedilebilir. Çünkü burada bütün söylenip parça kastedilmiştir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *gafil olmak, gaflette olmak, habersiz olmak, hiçbir hareket göstermemek* şeklinde 5. sırada yer alan mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada uyuma eylemi fiziksel

ve bilinçli olarak gerçekleşen bir uyuma değildir. Bir insan gaflet içindeyse ya da olaylardan habersizse psikolojik olarak uyuyor demektir.
Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek:* "Rüzgârdan bütün ekinler yattı" şeklindeki 3. anlamının ve de *Düz bir duruma gelmek, düzleşmek:* "Kumaş iyice yattı" şeklindeki 11. anlamının DLT'de ikici madde başı altında *ol tonug künge yattı:* "o, elbiseyi güneşe yaydı, serdi" şeklindeki anlamıyla örtüştüğü düşünüldüğünde DLT'deki eşadlı olarak geçen sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde çok anlamlı hale geldiği görülmektedir. Çünkü sözcüğün yaymak, sermek anlamı; yatmak anlamından tamamen bağımsız değildir. Bir nesne bir yüzeye yayıldığında ya da serildiğinde yatmak eyleminden faydalanılır, böylece nesne yatay hale getirilmiş olur.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *solmak, kurumak: suvsuzlıkdan gavun y.-ıpdır* "susuzluktan kavun kurumuş" şeklinde 5. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamında insanın ölmesi için kullanılan yatma eyleminin bitki üzerine aktarıldığı ve bitkinin fiziksel olarak ölmesinin anlatıldığı görülmektedir. Sözcük bu yolla yeni bir metaforik anlam kazanmıştır. Yatmak sözcüğünün ölmek anlamında kullanıldığı düşünüldüğünde zemine paralel olarak gerçekleşen bir eylem olduğu görülmektedir. Çünkü ölen kişi toprağın altında yatmaktadır. Bu durumda ölmek, yatmaktır denebilir. Bu ise "Sağlık ve hayat yukarıda; hastalık ve ölüm aşağıdadır"(Lakoff; Johnson 2005: 37) ifadesiyle de örtüşen yönlendirmeyle ilgili bir metafordur. Aynı şekilde bitki de kuruduğunda başı aşağıya doğru yatar ki bu da onun öldüğünü göstermektedir. Sözcüğün bu şekilde farklılaşan anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

yatırmak (yat-ır-) sözcüğü, *bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak* şeklindeki fiil köküne –ır- fiilden fiil yapma eki getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *boylu boyunca uzatmak, yatırmak*: "Çocuğu bir kenara yatırdım ve kadını omuzlarından tutup bir taşa dayadım"- Y. K. Karaosmanoğlu (TS II 1998: 2410) şeklinde ortaktır. Sözcüğün, Divanü Lûgat-it Türk'te *yatırmak, uyutmak; ol anı*

yatgurdı: "o, onu yatırdı, uyuttu" (III 1999: 99–16) anlamıyla da örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *parayı işletmek amacıyla bir yere vermek:* "Parasını bankaya yatırmış" şeklindeki 5. anlamında canlılar üzerinde gerçekleşen yatırma eyleminin cansız bir nesne üzerine yöneldiği, sözcüğün yeni bir anlam kazandığı görülmektedir.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *harcamak:* "Sınırlı hoca aylığının yarısını her ay kitaplara yatırır"- H. Taner şeklindeki 9. anlamında sözcüğün ilk anlamında olduğu gibi fiziksel olarak bir canlıyı boylu boyunca uzatmak söz konusu değildir. Buradaki yatırma eylemi, harcamak kavramını karşılayan yeni bir anlamdır. Sözcük, yatırmak eyleminin fiziksel anlamından uzaklaşarak yeni bir anlam kazanmıştır.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde mecazlı kullanımı görülmektedir: *Kaba kuvvetle son vermek, silah gücüyle durdurmak.// mec. sakinleştirmek, etkisini, gücünü azaltmak, şiddetlenmesine, güçlenmesine, yayılmasına karşı gelmek* şeklindeki 2. anlamında fiziksel olarak yatırmak, boylu boyunca uzatmak hareketinin "etkisini, gücünü azaltmak, güçlenmesine, yayılmasına karşı gelmek" şeklinde soyut bir yatırma hareketini ifade ettiği görülmektedir. Bu durumun da soyut olarak aşağıya doğru inişi ifade ettiği düşünüldüğünde sözcüğün bu anlamının yönlendirmeyle ilgili metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü "Kontrol yahut güç sahibi yukarıda; kontrole yahut güce maruz kalan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37).

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *tırpanlamak, biçmek: ot y.* "ot biçmek" şeklindeki 3. anlamında insan üzerinde gerçekleşen yatırma hareketinin bitki üzerinde şemalandığı ve sözcüğün böylece metaforik bir anlam kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *iptal etmek: Türkmenistanıŋ adından baglaşılan şertnamaları tassıklamak ve y.-mak* "Türkmenistan'ın katıldığı anlaşmaları onaylamak ve iptal etmek" (1995: 683) şeklindeki 6. anlamında *iptal*

etmek gibi soyut bir durumun yatırmak eyleminin fiziki anlamından yararlanılarak somutlaştırılmıştır. Sözcüğün bu yolla yeni bir anlam kazandığı görülmektedir.

yaymak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi açarak, düzelterek, bir alanı örtecek biçimde sermek*: "Kardeşleri çardağın içine, dışına yatakları yayıyorlardı"- N. Cumalı (TS II 1998: 2417) şeklinde ortaktır.

Sözcük Türkmen Türkçesi Sözlüğünde üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır. Bunlardan ikinci madde başı altında *yayık yaymak* şeklindeki anlamının DLT'deki *yel yıgaçıg yaydı:* "yel ağacı salladı" (III 1999: 247–2) şeklindeki anlamla örtüştüğü görülmektedir. Çünkü yayık yayma işi, yayık denilen aracı iki yana sallayarak yapılmaktadır. Sözcüğün üçüncü madde başı altına *hamur açmak* şeklinde yer alan anlamının ilk anlamı *sermekle* ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü hamuru açmak demek, onu bir yüzeye sermektir. Bu yüzden sözcüğün bu anlamının ayrı madde başı altında yer alması pek doğru değildir.

Sözcük, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise iki ayrı madde başı altında yer almaktadır. Sözcüğün *stırtaı yayma* "saman (ot) yığın yaymak, sermek" *kollarını yayma* "kollarını açmak" (1991: 259) anlamlarının ilk anlamıyla ilişkili olduğu düşünüldüğünde eşadlılıktan söz etmek olası değildir. Sözcüğün gerek Türkmen Türkçesi gerekse Gagauz Türkçesi sözlüğünde belirtilen anlamlarının tek bir anlamla ilgili olduğu, bu yüzden de sözcüğün çok anlamlı olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *propaganda gayesiyle yaymak, paylamak, dağıtmak* şeklindeki 4. anlamında, bir varlık üzerinde gerçekleşen hareketin soyut bir kavram üzerinde gerçekleştiği, sözcüğün böylece soyut bir anlam kazandığı ve metaforlaştığı görülmektedir. Çünkü burada yayılan şey haber ya da sözdür. Sözcüğün *kendi etkisini, sesini, kokusunu vs. etrafta hissettirmek, etrafa saçmak, yaymak, etrafı doldurmak* şeklindeki 6. anlamında, nesne üzerinde gerçekleşen bir hareketin insan üzerine şemalandığı, sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Çünkü insana ait bir ses veya kokunun somut bir

nesne gibi yayılması söz konusu değildir. Burada soyut olarak yayılma söz konusudur. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün DLT'deki *meyletmek, meylettirmek; ol meniŋ köŋül yaydı* "o, benim gönlümü meylettirdi" (III 1999: 246–24) şeklindeki soyut anlamının adı geçen dört lehçe sözlüklerinde kullanılmadığı, unutulduğu görülmektedir.

yayılmak (yay-ıl-) sözcüğü *bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek biçimde sermek* şeklindeki fiil köküne fiilden fiil yapma eki –ıl- getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yayılmak, genişlemek, dağılmak* şeklinde ortaktır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *ırgalanmak, yayılmak, salınmak* anlamlarıyla yer almaktadır: *sü yadhıldı:* "asker yayıldı, dağıldı" (III 1999: 77–5).

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde mecaz olarak kullanılan *ayrıntıya girmek, açılmak:* "Türlü yönlerden ele alınabilecek olan bu konuda şimdilik pek yayılmak istemiyorum" (II 1998: 2415) şeklindeki 6. anlamında sözcüğün somut anlamından uzaklaştığı, yayılma hareketinin soyut bir durumun ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir kaymanın olduğu söylenebilir. Çünkü burada yayılma eylemi somut bir nesne üzerinde değil, soyut bir nesne üzerinde gerçekleşmiştir. Bu da sözcüğün metaforik bir anlam kazanmasına neden olmuştur.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *ortaya çıkmak, görünmek* şeklinde 3. sırada yer alan mecaz anlamında ortaya çıkmak, görünmek şeklindeki bir durum, yayılmak hareketinden yararlanılarak anlatılmıştır. Sözcük, somutlaştırma yoluyla yeni anlam kazanmıştır.

Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarından dolayı kısmî yalancı eşdeğer durumuna geldiği söylenebilir.

yazmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk anlamı *kâğıt veya başka bir şey üzerine yazı işaretleriyle çizmek, işlemek*: "Büyük bir heyecan, bir haz içinde şu satırları yazıyorum" (TS II 1998:

2421) şeklinde ortaktır. Sözcüğün bu anlamının DLT'deki *ol bitik yazdı: "*o, kitap yazdı" (III 1999: 59–6) anlamıyla da örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ayrı madde başı altında verilen *çözülmek, açılmak* şeklindeki anlamının DLT'deki *ol tügün yazdı: "*o, düğüm çözdü" şeklindeki anlamıyla benzeştiği görülmektedir. Sözcüğün bu anlamının sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde devam ettiği görülmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde başka madde başı altında yer alan döşeme*k, yaymak, sermek* şeklindeki anlamını Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *açmak (un, yufka) pazı yazma: "*ince yufka açmak" şeklinde 2. sırada yer almaktadır. Sözcüğün bu şekildeki anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *yaymak, sermek* şeklinde 8. anlam olarak yer almaktadır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ayrı madde başı olarak verilen anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde çok anlamlı olarak yer aldığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gelinin yüzünü süslemek: "*Kalem alıp kaşın gözün yazmalı"- Halk türküsü (II 1998: 2422) şeklindeki 9. anlamında yazmak hareketinin kâğıt veya başka bir yüzey üzerine yazı işaretleriyle çizmek anlamından uzaklaştığı görülmektedir. Eylem, canlı bir varlık olan insanın yüzü üzerinde şemalanmış ve sözcük, böylece yeni bir anlam kazanmıştır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(doğaüstü güçler)* için kullanılan *insanın geleceğini belirlemek: "*Yazan böyle yazmış" şeklinde 10. sırada yer alan mecaz anlamında insana ait fiziksel bir hareketin doğaüstü güçlere aktarıldığı ve sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün DLT'deki *şaşmak, yanılmak* anlamlarının ise Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde kullanılmadığı, sözcüğün bu anlamlarının unutulduğu görülmektedir.

yıkmak sözcüğünün dört lehçe sözlüğünde de yer alan ilk anlamı *kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, tahrip etmek: cayı y.*- "evi yıkmak" şeklinde

ortaktır (TKM S. 1995: 698). Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *yıkmak, yıkılmak ol evin yıkdı: "*o, evini yıktı" (III 1999: 63–11) anlamında yer almaktadır.
Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *devirmek, güç kullanarak hükümranlığını elinden almak.// mevkisinden, olduğu yerden etmek* şeklinde 6. sırada yer alan mecaz anlamında, somut olarak yıkma, tahrip etme değil; psikolojik olarak yıkma, devirme anlamı vardır. Yıkılan şey, yukarıdan aşağıya doğru fiziksel olarak bir düşüş gösterir. Soyut olarak devrilen, olduğu yerden edilen kişi de aşağıya doğru bir iniş gösteriyor demektir. Bu durumun da "Kontrol yahut güç sahibi yukarıda; kontrole yahut güce maruz kalan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) ifadesiyle örtüşen, yönlendirmeyle ilgili metaforik bir anlamın ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde (*birine) yüklemek* şeklindeki 5. anlamında insana ait bir durumu anlatmak amacıyla *yıkmak* sözcüğünün fiziksel hareketinden yararlanıldığı ve sözcüğün somutlaştırma yoluyla yeni bir anlam kazandığı söylenebilir.

yıkılmak (yık-ıl-) sözcüğü, *kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak; bozmak, tahrip etmek* şeklindeki fiil köküne fiilden fiil yapma eki –ıl-'ın getirilmesiyle oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yıkmak işi yapılmak veya yıkmak işine konu olmak; cay y.-ıpdır: "*ev yıkılmış" (TKM S. 1995: 698) şeklinde ortaktır. Bu durumda sözcüğün DLT'deki *yıkılmak: tam yıkıldı* "duvar yıkıldı" (III 1999: 81-22) anlamını koruduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan *(istenmeyen biri için) çekilip gitmek, defolmak* şeklindeki mecaz anlamında yıkılma eyleminin insan üzerinde gerçekleştiği, ilk anlamından uzaklaşarak metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Burada bir insanın cansız bir nesne gibi herhangi bir etki sonucu yıkılması söz konusu değildir. Bilakis bilinçli olarak bir ortamdan uzaklaşmak, yıkılmak eyleminden yola çıkılarak somutlaştırılmıştır. Sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde (*konuşma dilinde geçen) yıkılmak, çökmek, başarısızlığa uğramak: ol giriş ekzamenlerinde y.- dı:* "giriş sınavlarında başarısızlığa uğradı" (1995: 698) şeklindeki 6. anlamında somut olarak yıkılmak, çökmek hareketi değil; soyut olarak yıkılmak yani başarısızlığa uğramak durumu söz konusudur. Herhangi bir durumda başarısız olan kişi soyut olarak yıkılmıştır; çünkü beklentisi gerçekleşmemiştir. Beklentisi gerçekleşmeyen kişi psikolojik olarak aşağıya doğru bir düşüş gösterir. Bu durumun yönlendirmeyle ilgili bir metafor olduğu söylenebilir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiğini söylemek olasıdır.

yolmak sözcüğünün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *çekerek yerinden çıkarmak, çekip koparmak*: "Tavuğun tüylerini yolmak, saçını yolmak, üstünü başını yolmak" (TS II 1998: 2462) şeklinde yer almaktadır.

Sözcüğün bu anlamının DLT'de adam kuş yoldu "adam kuşu, tüylerini yolmak için, kaynar suya bıraktı" (III 1999: 63–25) şeklindeki anlamıyla örtüşmesi, sözcüğün bu anlamının adı geçen dört lehçe sözlüğünde devam ettiğini göstermektedir. Sözcüğün Türkiye ve de Azeri Türkçesi sözlüklerinde *dolandırmak, hile ile birinin parasını almak* şeklinde 2. sırada yer alan mecaz anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamında bir canlı üzerinde fiziksel olarak gerçekleşen yolma eylemi söz konusu değildir. Birisini dolandırmak, kandırmak onu soyut olarak yolmaktır. Sözcüğün bu şekildeki anlamı Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer almaktadır. Sözcüğün bu anlamında törel sapmanın olduğu da söylenebilir. Çünkü bir insanın hile ile parasını almak, insanı doğru yoldan uzaklaştıran bir eylemdir ve Türk töresinde hoş karşılanmaz.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *kesmek, durdurmak, ara vermek*: aragatnaşıgı y.- "bağlantıyı kesmek" şeklindeki 3. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü burada somut olarak kesilen, koparılan bir nesne söz konusu değildir. Buradaki yolmak eyleminin

soyut bir olay üzerine şemalandığı ve sözcüğün yeni bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün DLT'de *kurtarmak, bırakmak, salıvermek; istinsah etmek* şeklindeki anlamlarına ise Türkiye, Türkmen, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde rastlanmaması sözcüğün bu anlamlarının kullanım sıklığını kaybetmesi sonucu unutulması şeklinde açıklanabilir.

yontmak (yon-t-) sözcüğü, *halk arasında kullanılan yonmak* fiil köküne fiilden *fiil yapma eki –t-* getirilerek oluşmuştur. Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeye istenen biçimi vermek için dış bölümünü keskin bir araçla biçmek, kesmek*: Taşı yontmak, ağacı yontmak. "Boş zamanlarında tahta kaşık, kepçe yontar, geçimini bunları satarak sağlardı"- N. Araz (TS II 1998: 2463) şeklinde ortaktır. Sözcüğün bu anlamının DLT'deki *neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas "* bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz" (I 1999: 384–25) şeklindeki anlamla da örtüştüğü görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer alan *bir kimsenin azar azar parasını çekmek, birinden para sızdırmak: "*Hacı Beyi yontacak, ondan bir hayli fazla para sızdıracaktı" –E.E. Talu şeklindeki mecaz anlamında gerçek ve fiziksel anlamda bir yontma eyleminin olmadığı, psikolojik olarak birinden faydalanma, para sızdırma şeklinde metaforik bir anlamın olduğu görülmektedir. Çünkü burada yontma eyleminin bir nesne üzerinde değil, insan üzerinde gerçekleşerek sözcüğün soyut bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamının ayrıca toplum tarafından hoş karşılanmayan törel sapma anlamı bildirdiği de söylenebilir.

Sözcüğün yine sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *kendine yontmak* şeklindeki 3. anlamında *çıkan bir fırsattan yararlanarak, başkalarını hiç düşünmeyerek hep kendi çıkarını sağlamak* gibi soyut bir durum, yontma eyleminin fiziki hareketinden yararlanılarak somutlaştırılmıştır. Sözcük böylece yeni bir anlam

kazanmıştır.[5] Sözcüğün bu anlamında da yine insanı doğru yoldan çıkaran bencilliğe ve çıkarcılığa sürükleyen törel sapma anlamı mevcuttur. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

zorlamak (zor+la -) sözcüğü *far. sıkıntı, güçlük, rahatsızlık* anlamına gelen zor isim köküne +lA- isimden fiil eki getirilerek türetilmiştir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *zorla bir işe mecbur etmeye çalışmak, zor kullanmak*: "Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorluyorduk" –F. R. Atay (TS I 1998: 2519) şeklindedir. Sözcüğün bu anlamı Gagauz Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer almaktadır. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *zorlamak, gayret etmek* şeklindedir. Sözcük, DLT'de ise geçmemektedir.
Bu durumda sözcüğün Türkiye, Azeri ve de Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamında bir işi zorla yaptırmak, zorlamaya mecbur etmek gibi olumsuz kullanımı söz konusu iken Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamında bir işi olumlu sonuçlandırmak için gayret sarf etme söz konusudur. Her iki durumda da zorlama işi söz konusudur. İnsan, bir işi olumlu sonuçlandırmak için de kendini zorlayabilir. Buradaki fark, kullanımdan kaynaklanmaktadır Çünkü sözcükler, kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar içerir.
Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *üstelemek, ısrar etmek:* "Bütün köylü zorladı da bu sefer izin alabildi" – Ö. Seyfettin (II 1998: 2519) şeklindeki 3. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak bir işe zorlama eylemi değil, aynı şeyi sözle birçok kez tekrar etmek gibi sözlü bir zorlama vardır. Bu da sözcüğün psikolojik bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Sözcüğün farklılaşan bu anlamının sözcüğü kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

---

[5] Sözcük Derleme Sözlüğünde *yontmak* (I) yontmak, düzeltmek ve de yontmak (II) birinden çıkar sağlamak anlamlarında yer almaktadır. Sözcüğün Derleme Sözlüğündeki ilk anlamının adı geçen lehçe sözlükleriyle uygunlaştığı görülürken ikinci madde başı olarak verilen anlamının da sadece Türkiye Türkçesi sözlüğünde somutlaştırma yoluyla kazanılmış anlamıyla devam ettiği görülmektedir (XII 1993: 4823).

2.2.2. Tam Yalancı Eşdeğerler:

Bu başlık altında incelenen hareket fiilleri Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ses bakımından benzer olmasına rağmen anlam ya da kullanım alanı bakımından hiç örtüşmemektedir. Bu nedenle adı geçen dört lehçenin en az birinde ilk anlamı ve buna bağlı olarak gelişen anlamları farklılık gösteren hareket fiilleri tam yalancı eşdeğer başlığı altında toplanmıştır. Oysa kısmî yalancı eşdeğer başlığı altında topladığımız hareket fiillerinin ilk anlamları genel olarak örtüşmekte sonraki anlamları farklılaşmaktaydı.

anmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde birinci sırada yer alan *birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek, zikretmek, hatırlamak* şeklindeki anlamı Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde de aynı şekildedir. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde tamamen farklı anlamları yansıttığı görülmektedir. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde birinci anlamı *anlamak,* ikinci anlamı *sezmek, duymak, bilmek* olarak geçmektedir. *Anmak* sözcüğüne Divanü Lûgat-it Türk'te rastlanmamaktadır.

Sözcüğün anlamları incelendiğinde eylemin Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde zihnî bir hareket bildiren mental fiillerden anı fiili olduğu söylenebilir. Çünkü anı fiilleri bellekle ilgilidir. Öğrenilen ya da yaşanılan şeyler bellek vasıtasıyla yeniden hatırlanır. Burada bir kişiyi hatırlamak için belleğimizde onunla ilgili bilgi ya da yaşanmışlık olması gerektiği görülmektedir. Oysa sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamının *anlamak* şeklinde başka bir uslamlama fiili olduğu görülmektedir. Anlamak "Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak; yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi meydana getirmektir" (TS I 1998: 112). Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *sezmek, duymak, bilmek* şeklinde yer alan 2. anlamının ilk anlamından yola çıkılarak oluşturulmuş mental bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir şeyin bilinmesi için önce duyulması gerekir ki bu duyu aşamasıdır. Ancak daha sonra duyulan şeyler akılda tutulabilir. Bu durumda bilmek anlamı duyu organlarıyla alınmış bilgilerin akılda tutulduğunu ve

de öğrenildiğini gösterir. Sözcüğün 2. sırada yer alan bu anlamının Türkmen Türkçesi Sözlüğünde birinci sıradaki anlamıyla ilişkili iken, Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerindeki anlamlarıyla farklılaştığı görülmektedir. Bu durumda tam yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

becermek sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *güç görünen bir iş veya duruma çözüm bulmak, üstesinden gelmek* şeklindeki birinci anlamı Gagauz Türkçesi Sözlüğünde de aynı şekilde kullanılırken sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki birinci anlamı *hizmet ederek, besleyerek yetiştirmek.// terbiye edip yetiştirip büyütmek* şeklinde yer almaktadır.
Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi sözlüğündeki anlamıyla hiçbir yakın ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.
"Sözcüğün anlamları arasında yakın ilişki olduğunda çok anlamlılıktan söz edilebilir" (Yaylagül 2004: 3177). Oysa burada becermek sözcüğü için eşadlılığın söz konusu olduğu söylenebilir. Çünkü eşadlılık "Dillerde ses ve yazım açısından aynı göstergenin iki ya da daha çok değişik kavramı karşılamasıdır" (Toklu 2003: 94). Burada da aynı göstergenin iki farklı anlama geldiği görülmektedir.

Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki ikinci anlamı ile Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki ikinci anlamı arasında da bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir şeyi kullanılmaz duruma getirmek, bozmak, kirletmek* şeklinde yer alan ikinci anlamı, Türkmen Türkçesi sözlüğünde *onarmak, tamir etmek* şeklinde geçmektedir. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen ikinci anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Olumlu durumların ifadesi için kullanılan eylemin olumsuz anlamlar kazandığı görülmektedir: "Çocuk oyuncağını becerdi" (I 1998: 253).
Sözcüğün Türkiye Türkçesinde *argo ırzına geçmek, kirletmek* şeklindeki 3. ve de *argo birini öldürmek* şeklindeki 4. anlamlarının metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu anlamında törel sapmanın olduğu da söylenebilir. Çünkü başka insanlara zarar vermek, onları öldürmek, insanı doğru yoldan uzaklaştırır ve Türk töresinde doğru karşılanmaz.

Sözcüğün bu şekilde yansıttığı farklı anlamlar nedeniyle tam yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

beslemek sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen birinci anlamı, *yiyecek ve içeceğini sağlamaktır*: "Okulun artıklarıyla otuz kişiden fazla insan besliyorduk" H. E. Adıvar (I 1998: 274). Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise *terbiye edip büyütmek, yetiştirmek.// yetiştirmek, becermektir.* Eylemin bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 6. anlam olarak *yetiştirmek* şeklinde geçmektedir: "Herkes kanarya, kedi, köpek beslemez ya!" H. Taner (I 1998: 274).

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki anlamında insan üzerinde şemalanan bir hareket söz konusu iken Azeri Türkçesi Sözlüğünde *hayvan beslemek (yetiştirmek*) şeklinde bir yan anlam kazandığı görülmektedir. Her iki durumda da eylemin fiziksel ihtiyaçları gidermek anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir canlıyı temel ihtiyaçlarını giderecek şekilde yetiştirmek, büyütmek" olarak belirlenebilir. Sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te ise geçmemektedir.

Beslemek eyleminin Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde bu şekildeki anlamına Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamının farklılaştığı görülmektedir: *Yaz kışı besleer (Ata s.)* "yaz kışı besler." Burada canlılara yönelik bir hareketi ifade eden beslemek eylemi, doğaya ait kavramlara aktarılarak kişileştirilmiştir. Eylem böylece metaforik bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. anlam olarak verilen *bir şeyi korumak veya sağlamca durmasını sağlamak için, çevresini veya altını desteklemek, doldurmak, pekiştirmek*: "Bacaklarımızın altını iki sabun çuvalı ve atların yem torbalarıyla besleyerek sırt üstü yattık" (I 1998: 274) anlamıyla benzeştiği görülmektedir.

Beslemek fiili artık yiyecek ve içecek temin etmek anlamından uzaklaşarak "nesneleri desteklemek" anlamına büründüğü için metaforik anlamdan söz etmek mümkündür.

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ise hem ilk anlamında hem de 2.ve 3. anlamlarında farklılık görülmektedir: Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki

ilk anlamı 1. *süslemek*, 2. anlamı *giydirmek* 3. anlamı ise *hazırlamak, hazır etmektir.* Bu durumda tam yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının "Bir canlıyı temel ihtiyaçlarını giderecek şekilde yetiştirmek, büyütmek" çekirdek anlamından tamamen farklılık gösterdiği görülmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesindeki anlamını Türkiye Türkçesinde karşılayan fiil süslemek, donatmak, tezyin etmek anlamlarında kullanılan *bezemektir.* [6]

çalmak sözcüğünün, birinci anlamının dört lehçede de farklı olduğu görülmektedir. Eylemin Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı *başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek, aşırmakken* Azeri Türkçesi Sözlüğünde ilk anlam *müzik aletinde bir şey çalmak, icra etmek, müzik aletini seslendirmek* olarak geçmektedir. Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bilemek,* Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise *çaldım südü:* "sütü mayaladım" şeklindedir. Sözcüğün farklılaşan bu anlamlarından dolayı tam yalancı eşdeğerlikten söz edilebilir. Sözcüğün, Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan anlamı ise *yere çalmak, vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak*: *ol anı çaldı* "o, onu yere çaldı, yendi" (II 1999: 23–13) şeklinde geçmektedir. Bu durumda sözcüğün DLT'deki anlamlarından farklı anlamlara büründüğü görülmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *müzik aletinde bir şey çalmak, icra etmek, müzik aletini seslendirmek* şeklindeki ilk anlamı Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *bir enstrümanı çalmak* şeklinde 2. anlam olarak geçerken, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer almaktadır.
Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde diğer sözlüklerde geçmeyen *başını kesmek* şeklinde 5. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının adı geçen üç lehçe sözlüğündeki anlamlarıyla örtüşmediği görülmektedir.

Arnazarov, *çalmak* fiilinin Türkmen Türkçesinde *birinin tarafını tutmak, desteklemek* şeklinde bir anlamı olduğundan bahseder (2003: 6). Sözcüğün bu anlamının Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bilemek* şeklindeki fiziksel

---

[6] Derleme Sözlüğünde süs, süs eşyası, takı anlamında kullanılan *bezek* ve de süslü püslü (çoğunlukla düzekli sözcüğüyle birlikte kullanılan) *bezekli* sözcüklerine rastlanmaktadır (XII 1993: 4456). *Bezemek* fiilinin bu sözcülerle ilişkili olduğu açıktır.

anlamıyla ilgisi olmayan metaforik bir kullanım olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, bir insanın psikolojik olarak yanında olmayı ifade etmektedir.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *(zaman için) boşa harcatmak, ziyan etmek* şeklindeki mecaz anlamının diğer lehçe sözlüklerinde yer almadığı görülmektedir. Eylemin bu anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü eylem, artık somut nesneler üzerinde gerçekleşen bir hareketi değil, zaman gibi soyut bir varlık üzerinde gerçekleşen bir hareketi ifade etmektedir. Yine sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(madeni) oymak, kalemle işlemek* şeklinde 11. anlamı mevcuttur. Arnazarov, sözcüğün bu anlamının kullanımdan düştüğünü söyler (2003: 7). Gerçekten de sözcüğün bu anlamına Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde rastlanmamaktadır.

Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan, *ot vs. için kullanılan biçmek ve de böcek vs. için kullanılan sokmak, dişlemek ve de karıştırarak pişirmek* anlamlarına diğer üç lehçenin sözlüğünde rastlanmamaktadır. Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu anlamlarının ilk anlamıyla hiçbir ilgisi olmayan metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu şekilde kazanılan yeni anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer haline getirdiği söylenebilir.

Çalmak sözcüğünün Azeri Türkçesi Sözlüğünde ayrı madde başı olarak geçen *ağaç dallarından yapılan kaba süpürgeyle süpürmek* anlamının Türkiye ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlar olarak geçtiği görülmektedir: *tozu çalmak* (TKM S. 1998: 431). Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı olarak verilen "süpürmek" anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 11. sırada yer alırken, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 7. sırada geçmektedir. Sözcüğün farklı anlamları karşılayan bu anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer haline getirdiğini söylemek olasıdır.[7]

çalışmak sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak*

[7] Sözcüğün Derleme Sözlüğünde bu anlamları dışında diş için kullanılan kamaşmak şeklinde bir anlamı da mevcuttur (III 1993: 1060).

şeklindedir. Çalışmak eyleminin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *değişmek, değiştirmek: men onuŋ bilen galamımı ç.-dım* "ben onunla kalemimi değiştirdim" şeklinde tamamen farklı bir anlamı yansıtmaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *bir şeyin çatlakları, ekleri, araları açılmak; güreşmek* şeklinde geçmektedir: *kapug çalışdı* "kapı aralıkları açıldı", *Ol meniŋ birle çalışdı* "o, benimle güreşti". Sözcüğün bu anlamının dört lehçe sözlüğünde de yer almadığı, göstergenin eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıttığı görülmektedir. Çalışmak eylemi, DLT'de yer alan anlamını tamamen yitirmiş bambaşka anlamlara geçmiş, çok anlamlı hale gelmiştir.

Sözcüğün, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *değişmek, değiştirmek* şeklindeki ilk anlamının diğer lehçe sözlüklerindeki ilk anlamdan tamamen farklı olmasının sözcüğü tam yalancı eşdeğer hale getirdiği söylenebilir. Diğer üç lehçenin sözlüğünde ilk anlam olarak geçen *bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak* anlamı Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *çalışmak, çabalamak* şeklinde ikinci sırada yer almaktadır.

Eylemin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *(makine veya aletler için) işe yarar durumda olmak veya işlemekte bulunmak* şeklindeki 4. anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü eylem, insana ait bir hareketi ifade eden anlamından sıyrılarak, cansız varlıkların hareketini karşılar duruma gelmiştir. İnsandan cansız bir varlığa aktarma yapılmıştır.

çatmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı *değnek, kılıç, tüfek gibi uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak* iken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde *belirli bir yönde giderek varılmak istenen yere ulaşmak, varmak. Bir şey yollanan adrese, yere, şahsa, sahibine ulaşmak* anlamındadır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *yırtılan ya da sökülen yeri dikmek* şeklindeyken Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise çatmak: *kaş çatma (çatmak), belaya çatma (çatmak*) şeklindedir. Sözcüğün birinci anlamında dört lehçenin sözlüğünde de hiçbir benzerlik görülmemektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te: *kuzuyu koyuna katmak*

anlamında *er oglak kuzıka çattı* "adam oğlağı kuzuya kattı" kullanılmıştır (II 1999: 294–17). Eylemin bu şekildeki anlamına dört lehçenin sözlüğünde de rastlanmamaktadır. Sosyal ve kültürel hayattaki değişme, toplumların gelişmesi, bazı kavramları ön plana çıkarırken ya da yeni anlamların oluşmasını sağlarken, sözcüklerin bazı anlamlarının yok olmasına neden olabilir. *Çatmak* eyleminin DLT'deki kullanımının diğer lehçe sözlüklerinde yer almamasını da bu şekilde açıklamak olasıdır.

Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde geçen *kaş çatmak, belaya çatmak* şeklindeki birinci anlamının metafor yoluyla kazanılmış psikolojik bir anlam olduğu görülmektedir. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(kaş, yüz için) sertlik bildiren bir duruma sokmak:* "Komiser o yana doğru geldiğinden polis kaşlarını çattı" -H. Taner. şeklinde 6. anlam olarak ve de *üzücü olaylarla karşılaşmak*: "Belaya çatmak, deliye çatmak" şeklinde 7. anlam olarak geçmektedir (I 1998: 446). Eylemin bu anlamlarının hep soyutlamayı ifade eden metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcüğün *kaş ya da yüz için kullanılan çatmak anlamının* bir kişi ya da olay karşısında sinirliliği bildiren duygusal tepki fiili olduğu söylenebilir. Bu durumda sözcüğün ilk anlamı için tam yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğunu söylemek olasıdır.

Eylem, Azeri Türkçesi Sözlüğünde iki ayrı madde başı sözcük olarak geçmektedir. İkinci madde başı olarak geçen eylem 1. *yüklemek (hayvanı*) 2. *ocağa, sobaya vs.ye odun koymak, yakmak için hazır hale getirmek* anlamlarında kullanılmıştır (I 1993: 194). Azeri Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olan eylemin hayvanı yüklemek şeklindeki ilk anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(yükü hayvana) iki yanlı yüklemek* olarak 4. sırada geçmektedir. Bu durumda eşadlılıktan söz etmek çok doğru olmayacaktır.

Aynı şekilde eylem, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir. Oysa eylemin "dizmek, sıvamak" şeklinde ikinci madde başı olarak gösterilen anlamları metafor yoluyla kazanılmış anlamlardır. Bu durumda *çatmak* eyleminin eşadlı bir sözcük olduğunu söylemek çok doğru olmaz. Sözlükte ayrı

madde başı olarak verilen bu eylemin çok anlamlı bir sözcük olduğunu söylemek daha doğru olabilir.

Eylemin sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *birine sert sözle söylemek veya yazılar yazmak:* "Böyle söyler de sonra yemek biraz az çıkarsa, yahut pek düzgün olmazsa, aşçıya çatacak gibi olur" –M. Ş. Esendal şeklindeki 8. anlamı, *rastlamak, karşılaşmak*: "Nerden çattım böylesi bir güzele…" –C. S. Tarancı (TS I 1998: 446) şeklindeki 9. anlamı metafor yoluyla kazanılmış yeni anlamlardır. Çünkü eylem, nesneler üzerinde gerçekleşen bir hareketi ifade ederken soyut durumları ifade eder hale gelmiştir. "Metafor, bir sözcüğün fiziksel bir anlama sahipken bir de psikolojik anlam kazanması biçiminde oluşur" (Yaylagül 2004: 3181).

Eylemin sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde 4. sırada yer alan *evlendirmek* şeklinde anlamı yer almaktadır. Eylemin bu anlamının, "iki ya da daha fazla şeyi birbirine bağlamak" şeklinde üçüncü sırada yer alan anlamından yola çıkılarak kazanılmış metaforik bir anlam olduğu görünmektedir. Çünkü eylemin nesneler üzerinde gerçekleşen hareketi insanlar üzerinde gerçekleşir duruma gelmiştir. Evlendirmek, iki insanı birbirine bağlamaktır. Sözcüğün farklılaşan anlamlarının, sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiğini söylemek olasıdır.

dinmek sözcüğünün Türkiye ve Türkmen Türkçesi Sözlüklerinde geçen ilk anlamı *sona ermek, bitmek, durmak* şeklinde ortaktır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *konuşmak, söz söylemek* şeklinde geçmektedir. Diğer iki lehçe sözlüğünde geçen anlamın aksine burada sona eren, biten bir hareketin değil, devam eden bir hareketin söz konusu olduğu görülmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *yorulmak: gezmekten dinme* (yorulmak) şeklinde yer almaktadır.

Bu durumda sözcüğün farklılaşan ilk anlamlarından dolayı tam yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün, Türkiye ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde kesilmek, sona ermek şeklindeki ilk anlamı, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada yer almaktadır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(ses için) susmak* şeklinde 2. sırada yer alan bir anlamı mevcuttur: "Kulaklarımdaki uğultu hiç dinmiyordu"-Y. K. Karaosmanoğlu (I 1998: 595). Sözcüğün metafor yoluyla kazanıldığı görülen bu anlamına karşın Azeri Türkçesi Sözlüğünde *konuşmak, söz söylemek* şeklinde ilk anlamı ve de *seslenmek, duyulmak* şeklinde ikinci anlamı mevcuttur.
Sözcüğün bu anlamının açıklama bildiren mental bir süreci ifade ettiği söylenebilir. Çünkü zihinde tasarlanan düşünceler, konuşma ya da söyleme hareketiyle dışa vurulur.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğüyle diğer üç lehçenin sözlüğü arasında birbiriyle tamamen zıt bir hareketi karşıladığı görülmektedir. Eylemin diğer üç lehçe sözlüğündeki sona ermek, bitmek, durmak şeklindeki ortak anlamı düşünüldüğünde, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki anlamının daha sonradan kazanılmış yeni bir anlam olduğu söylenebilir.

Eylemin yine sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde konuşma eyleminin metaforlaşmasıyla oluşmuş *azarlamak, laf söylemek, keyfini bozmak* şeklinde bir anlamı da mevcuttur. Bir insan, karşısındakiyle kötü konuşursa, yani konuşma kötüye kayarsa, karşısındaki insanın moralini bozmuş olur. Böylece sözcük psikolojik bir anlam kazanmış olabilir. Kazanılan bu anlamların da sözcüğün tam yalancı eşdeğer olmasına neden olduğu söylenebilir.

dokunmak (doku-n-) sözcüğü, *tezgahta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak* şeklindeki *doku-* fiil köküne fiilden fiil yapma eki –n- getirilerek yapılmıştır.

Sözcüğün Türkiye ve Azeri Türkçesi Sözlüklerinde geçen ilk anlamı *el veya vücudun herhangi bir yeri ile bir şeye değmek, temas etmek, elini vurmak* şeklinde yer almaktayken, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlam *(karnı) doymak*, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise; *dövmek, vurmaktır*. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *-insan- döğülmek; çarpmak; döğülerek sertleştirmek; dokunmak* anlamlarıyla geçmektedir.

Eylemin Türkmen Türkçesi Sözlüğünde diğer üç lehçe sözlünde yer almayan *(karnı doymak*) şeklindeki ilk anlamı ilgi çekicidir. Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk ve tek anlamı incelenecek olursa, *tok* köküyle bir ilişki kurulabilir. Çünkü *tok* sözcüğünün DLT'de yer alan anlamlarından ilki *tok, aç olmayandır*. Dolayısıyla Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan karnı doymak anlamının *tok* köküyle ilişkisi olduğu söylenebilir. Zaten insanın karnının doyması artık aç olmaması demektir. Eylemin bu anlamının metaforlaşmasıyla oluşmuş mecazlı kullanımı da Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sağlığını bozmak:* "Bu yemek bana dokunur" şeklinde 4. sırada geçmektedir (I 1998: 616).

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3.sırada yer alan *üzerinde geçici olarak durmak, bahsetmek, konuşmak* şeklindeki mecaz anlamında dokunma hareketinin nesne üzerinde değil soyut bir durum üzerinde şemalanarak mental hareket bildiren anlam kazandığı söylenebilir. Bu durumun da sözcüğe metaforik bir anlam kazandırdığını söylemek olasıdır.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *tedirgin etmek, sataşmak* şeklindeki 5. anlamının ve de *onur, anlayış vb. ile uyuşmaz bir durum ortaya çıkmak* şeklindeki 10. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamlarında artık fiziksel anlamda dokunma eyleminin söz konusu olmadığı, psikolojik olarak dokunma eyleminin olduğu görülmektedir. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

düzeltmek (düz+el-t-) sözcüğü, *yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan* şeklindeki *düz* isim köküne isimden fiil yapma eki +Al- ve fiilden fiil yapma eki –t- getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün, Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüğündeki ilk anlamı *düzgün duruma getirmek, düzeltmek* şeklindeyken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *tamir etmek, çalışır hale getirmek, nizam vermek.// gereken şekli vermek, belirli bir düzene koymak.// noksanlarını vs. ortadan kaldırmak// ıslah etmek,*

iyileştirmek olarak yer almaktadır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde bulunan ilk anlamı ise *bayındır olmak* şeklinde geçmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *tamir etmek, çalışır hale getirmek, nizam vermek* şeklindeki ilk anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bozukluğunu gidermek, onarmak* şeklinde 2. sırada geçmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *düzeltmek* anlamında: *tüzlündi yér* "yer düzeldi", *iş tüzlündi* "iş düzeldi" anlamlarında geçmektedir (II 1999: 243–14). Bu durumda sözcüğün ilk anlamında bir farklılığın olduğu görülmektedir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *düşünüp hazırlamak (hile, tuzak)* ve de *bir yere (işe, okula vs.) girmesine yardımcı olmak, vasıta olmak* şeklindeki anlamının metafor yoluyla kazanılmış farklı bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük, bildirdiği somut anlamı kaybetmiş, tamamen soyut bir durumu ifade eder hale gelmiştir. Bir insana hile ya da tuzak kurmak doğru yoldan sapmayı anlatan törel sapma sözüdür. Çünkü bir insana hile kurarak kötülük yapmak Türk töresinde doğru karşılanmaz. Sözcüğün bu anlamının Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde *düzgün duruma getirmek, düzeltmek* anlamıyla tamamen zıtlık teşkil ettiği sözcüğü, tam yalancı eşdeğer haline getirdiği söylenebilir.

Yine sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *okşamak, sevmek* şeklinde mevcut olan anlamını da metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcük artık düzeltmek, düzene koymak anlamından tamamen uzaklaşmış yeni bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüğünde farklılaşan bu anlamlarının da sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

etmek sözcüğünün Türkiye ve Azeri Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir işi yapmak, yerine getirmek şeklindedir:* kahvaltı etmek. "Şemsi sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu" H. Taner (TS II 1998: 741) şeklindedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *bir durumu ortaya çıkarmak, etmektir; sen näme e.-diŋ?* Sen ne yaptın? şeklinde geçmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk anlamı *yetmek*: *eter bu sana* "bu sana

yeter" (1991: 93) olarak yer almaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *(yardımcı fiil) yapmak, etmek, eylemek; (Oğuzca) kılmak* anlamlarıyla geçmektedir.

Sözcüğün ilk anlamları incelendiğinde Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde *etmek* fiilinin hareket bildirdiği görülmekteyken, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde bir şeyin yeterli olması, kâfi gelmesi gibi hareket bildirmeyen bir anlamı karşıladığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamını iki şekilde yorumlamak olasıdır: "Aldığım para bana yetmiyor" dendiğinde sözcük, somut bir anlamı karşılar; ama "Bu iş için verdiğim emek yetmedi mi?" gibi bir cümlede sözcüğün artık soyut bir anlamda kullanıldığı, yani metaforlaştığı görülür. Bu durumda Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yetmek şeklinde verilen anlamın farklı şekildeki kullanımlarda değişik anlamlar bildirmesi mümkündür. Bu durumda da sözcük, kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar bildirebilir. Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde kullanılan ve farklılaşan ilk anlamının tam yalancı eşdeğerlik oluşturduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bulmak, erişmek: Akşamı etmek*. "Hemşerileri gelir, kemençe gibi bir çalgıyla sabahı ederlerdi." R. H. Karay şeklindeki 5. anlamını ve de (neler, çok, az gibi belgisiz sıfatlarla) *kötülükte bulunmak*: "Felek bana neler etti" (I 1998: 742) şeklindeki 10. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcük "kahvaltı etmek" şeklindeki 5. anlamında olduğu gibi fiziki bir hareketi bildirmemekte "aynı ortamı paylaşarak belli bir vakte erişme" anlamını ifade etmektedir. 10. anlamında ise insandan doğaya aktarma yapılmıştır. Felek burada kötülük yapan bir insan imajı çizmiş; yani kişileştirilmiştir.

getirmek (get-ir-) sözcüğünün Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi getirmek, gelmesini sağlamak:* Suyu dağdan köye getirmek. "Dün bir deri bir kemik halinde eve getirip bırakmışlar" – R. N. Güntekin (TS I 1998: 846) şeklinde ortakken, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının *bir şeyi eline alarak veya sırtına alarak bir*

yerden başka bir yere götürmek.// nakletmek.// ulaştırmak şeklinde farklılaştığı görülmektedir. Sözcüğün, Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamında yakınlaştırma anlamı varken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan "götürmek" anlamında uzaklaştırma söz konusudur. Sözcüğün yansıttığı bu farklı anlamın tam yalancı eşdeğerlik oluşturduğu söylenebilir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te de *getirmek "ol maŋa at keltürdi: "*o, bana at getirtti" (II 1999: 195–20) şeklinde yer almaktadır.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer alan *herhangi bir işte başarı kazanmak* şeklindeki mecaz anlamını, *telkin ederek, inandırarak veya tatlı dille birinin fikrini çelmek, bir şeye razı etmeye muvaffak olmak* şeklindeki 6. anlamını metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçiş olmuştur.

Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *erişmek veya eriştiğini sanmak*: "Baharı getirdik" şeklindeki üçüncü anlamının *gelir sağlamak*: "Haftada bir cuma günleri işleyen küçük bir kahve ayda ne kadar gelir getirirse" –Ö. Seyfettin. şeklindeki 7. anlamının ve de *bir makama atamak veya seçme* şeklindeki 8. anlamının da metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Bu anlamların üçünde de getirmek eyleminin hareket ifade eden fiziksel anlamının soyut durumları somutlaştırmak için kullanıldığı görülmektedir.

itmek sözcüğünün, Türkiye, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde ilk anlamı *bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek:* "Erzak yüklü arabayı arkadan iten iki uşak, sırtı tırmandılar"- H. E. Adıvar (TS I 1998: 1125) şeklinde ortaktır.
Oysa sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *kaybolmak, yok olmak.// şaşırmak, şaşırıp başka bir yere gitmek* olarak geçmektedir.[8] Bu durumda sözcüğün ilk anlamında bir farklılık olduğu, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde farklı bir anlamı yansıttığı görülmektedir. Sözcüğün anlamındaki farklılığın

[8] Azeri Türkçesinde kelime başındaki y ünsüzü düşer. Bu durumda *yitmek* sözcüğü Azeri Türkçesindeki *itmek* şekline gelmiştir (yit->it-). Anlam olarak da Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yok olmak, ortadan kalkmak, kaybolmak anlamlarını içeren *yitmek* sözcüğünün taşıdığı anlamı taşımaktadır.

sözcüğü, tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *itmek* anlamıyla geçmektedir *ol anı itti*: "o, onu itti, çarptı, eliyle veya ayağıyla itti, onu yere düşürdü" (I 1999: 171–14).

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *fiz. Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisinden uzaklaştırmaya zorlamak, çekmek karşıtı*: "Aynı cins elektrikli iki cisim birbirini iter" (I 1998:1125) şeklindeki anlamını, bilimsel alandaki yeni bir bilgilenmeyi ifade eden bir gelişmenin dile yansıması olarak görmek gerekir. Dolayısıyla sözcüğün terimsel bir anlam kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *heder olmak, zayi olmak* şeklindeki mecaz anlamının yönlendirmeyle ilgili metafor olduğu söylenebilir. Çünkü heder olmak, zayi olmak psikolojik olarak aşağıya doğru düşüştür. Bu durumda sözcüğün somuttan soyuta doğru bir anlam kazandığı ve metaforlaştığı görülmektedir.

ödemek sözcüğünün, Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde de yer alan ilk anlamı *başkasından aldığı borcu geri vermek, borcunu ödemek* şeklinde ortaktır: "Borç varsa benimkidir, onu ödemek ve teşekkür etmek lazım" –R. H. Karay. Sözcüğün bu ortak anlamı Divanü Lûgat- it Türk'teki *ödemek*: *o, anıŋ alımın ötedi* "o, onun alacağını ödedi" (III 1999: 251–6) şeklindeki anlamıyla da örtüşmektedir.

Oysa sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan anlamı *haklı çıkarmak, haklı göstermek, birinin güvenine layık olduğunu göstermektir: partiyanıŋ ve hökümetiŋ ınamını ö.-* "parti ve hükümetin güvenine layık olmak" şeklindedir. Bu durumda ödemek sözcüğünün ilk anlamında farklılığın olduğu görülmektedir. Sözcüğün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde başkasından aldığı *borcu geri vermek, borcunu ödemek* şeklindeki ilk anlamı Türkmence Sözlükte *ödemek, tazmin etmek* olarak ikinci sırada yer almaktadır. Sözcüğün, Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamının somut bir durumu bildirdiği, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan "haklı

çıkarmak, haklı olduğunu göstermek" anlamının soyut bir eylemi bildirdiği, sözcüğün anlamında somuttan soyuta doğru bir geçişin olduğu söylenebilir. Sözcüğün DLT'deki *o, anıŋ alımın ötedi*: "onun alacağını ödedi" şeklindeki kullanımı da incelendiğinde çekirdek anlamın "Bir alış veriş ilişkisinde, borçlu olunan şeyin karşılığını alacaklıya vermek" olduğu söylenebilir. Bu durumda sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamının daha sonradan kazanılmış bir anlam olduğu açıktır. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü, tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *(bir iş, bir kuruluş için) harcanan, yatırılan parayı çıkartmak, itfa etmek:* "Bu fabrika sermayesini beş yılda ödedi" şeklindeki 3. anlamının *bedelini vererek bir zararı karşılamak, tazmin etmek* şeklindeki 2. anlamından çıkarım yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün yine sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. sırada yer alan *bir şeye özveri ile, zahmetle kavuşmak: "*Kazandığımız zaferi kanımızla ödedik" şeklindeki mecaz anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük artık bir borcun geri ödenmesi şeklinde maddî bir anlam ifade etmekten sıyrılmış, soyutlama yoluyla psikolojik ve farklı bir anlam kazanmıştır. Bir kimseye olan borç geri verildiğinde nasıl o insana karşı bir sorumluluk yerine getirilmiş olunursa, zafer kazanmak için kan dökmekle de vatana olan borç ödenmiş olur. Buradaki ödeme, manevi ödeme olduğu için sözcüğe metaforik bir anlam kazandırmıştır.

salmak sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek*: "Annem beni dışarı salmıyor" şeklinde geçmektedir. Sözcüğün bu anlamının DLT'deki *göndermek, ol maŋa kişide altun saldı:* "o, bana bir kişi ile altın gönderdi" (II 1999: 24–18) anlamından metafor yoluyla kazanıldığı söylenebilir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyi yüksek bir yerden aşağı atmak, fırlatmak, bırakmak, düşürmek* olarak geçmektedir ki sözcüğün bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 9. sırada *sarkıtmak* şeklinde yer almaktadır. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer

alan ilk anlamı ise *yapmak, inşa etmek: içi- daşı mermerden cay s.-*"içi dışı mermerden ev yapmak" olarak yer almaktadır. Sözcüğün bu anlamı sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *tesis etmek, kurmak, yapmak* şeklinde 4. sırada yer almaktadır. Aynı sözcük Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise, eşadlı bir sözcük olarak geçmektedir. İlk madde başı olarak verilen *salmak* sözcüğünün anlamı *havlamak: köpek saler, lüzger* götürer (Ata s.): "köpek havlar, rüzgâr sesini götürür" (1991: 207) olarak geçerken, ikinci madde altında verilen anlamı *yardımcı fiil olarak: saldım vurma "* vurmağa yeltenmek" *2)birleşik fiil olarak: kök salmaa* "kök salmak" olarak yer almaktadır.

Bu durumda dört lehçe sözlüğünde de *salmak* sözcüğünün ilk anlamında farklılık olduğu görülmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir şeyi yüksek bir yerden aşağı atmak, fırlatmak, bırakmak, düşürmek* şeklindeki ilk anlamının; Divanü Lûgat-it Türk'te yer alan *başın alıp kudhı saldı*: "başını koparıp aşağıya saldı" (II 1999: 24–5) şeklindeki anlamıyla uygunlaştığı görülür. Çünkü sözcüğün her iki anlamında da yüksek bir yerden aşağıya doğru inme, düşme söz konusudur. Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *koymak, katmak: "*Pilavın pirincini salmak" şeklindeki 3. anlamında ve de *sarkıtmak:* "Soğutmak için kuyuya su kabı salmak" (II 1999: 1899) şeklinde yer alan 9. anlamında da yukarıdan aşağıya doğru bir inme söz konusudur. Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Bir şeyi yüksek bir yerden aşağı bırakmak, fırlatmak" olduğu söylenebilir.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yapmak, inşa etmek* şeklindeki 1. anlamı için şöyle diyebiliriz: Aslında bir bina yapılırken de aşağıya doğru gerçekleşen bir eylem vardır. Bu durumun sözcüğün çekirdek anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı altında verilen kök salmak anlamında toprağın altına doğru bir inme söz konusu olduğundan çekirdek anlamla örtüştüğü söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 11. sırada yer alan *bakmamak, ilgilenmemek, özen göstermemek* şeklindeki mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü bir insanın kendini salması, fiziksel anlamda aşağıya doğru salma değil; psikolojik olarak kendiyle

ilgilenmeme, kendine özen göstermemedir. Bu da o kişinin moral olarak aşağıya doğru indiğini gösterir. Bu durumda sözcüğün bu anlamının "Mutlu olan yukarıda, kederli olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 37) ifadesiyle de örtüşen yönelim metaforu olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde *yakalamak, hapsetmek* şeklinde mecaz anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamının Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek* şeklindeki anlamıyla zıt bir durum yansıttığı görülmektedir. Sözcüğün yine sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde 20. sırada yer alan *yaymak, bulaştırmak (hastalık)* şeklindeki mecaz anlamının metaforik anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün bu anlamında, 16. sırada yer alan "yaymak, yerleştirmek" anlamında olduğu gibi bir nesnenin bir yüzeye yayılması gibi fiziksel bir hareket değil, bir hastalığın bulaştırılması şeklinde farklı bir anlam yansıttığı görülmektedir.
Sözcüğün yine sadece Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan *devirmek, yıkmak, tahttan indirmek* şeklindeki 22. anlamının "Kontrol yahut güç sahibi yukarıda; kontrole yahut güce maruz kalan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson: 2005: 37) metaforuyla örtüşen bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü "devirmek, yıkmak, tahttan indirmek" anlamında aşağıya doğru soyut bir inme, düşme söz konusudur. Sözcüğün farklılık gösteren bu anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

sallamak (sal-la-) sözcüğünün Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyin yüzünü aşağı doğru tutmak, uzatmak, sarkık durumda tutmak, aşağı doğru indirmek*, *asmak: bedräni guya s.*- "kovayı suya sallamak" (TKM S. 1995: 558) şeklinde ortaktır. Sözcüğün Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *düzenli bir biçimde ve hep aynı doğrultuda hareket ettirmek:* "Sen yine anahtarını çıkar, salla, eğlendir" –H. E. Adıvar şeklinde yer almaktadır. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *sallamak, hareket ettirmek* anlamıyla *at kudhrukı sapıdı*: "atın kuyruğu sallandı" şeklinde geçmektedir (III 1999: 256–27).

Sözcüğün DLT'de ve dört lehçe sözlüğünde yer alan ilk anlamı incelendiğinde, çekirdek anlamının "Bir şeyi düzenli bir biçimde aynı doğrultuda hareket ettirmek" şeklinde olduğu söylenebilir. Bu durumda sözcüğün Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüklerinde farklılaşan ilk anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir. Çünkü sözcüğün Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüğündeki ilk anlamı salmak köküyle ilişkilendirilebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *bir işi sürekli olarak başka bir zamana ertelemek, savsaklamak:* "Ev sahibinin gözünü boyarım, kalan borcu bir müddet daha sallarım diyordu"-S. M. Alus şeklindeki mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük düzenli bir biçimde ve hep aynı doğrultuda hareket ettirmek şeklindeki somut anlamından uzaklaşarak, bir işi sürekli olarak başka zamana ertelemek şeklinde soyut bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün nesne üzerinde gerçekleşen hareketi iş üzerinde şemalanmıştır. Böylece sözcük somuttan soyut anlama doğru bir geçiş göstermiştir denebilir.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *sarsmak* şeklindeki 2. anlamının düzenli bir biçimde hep aynı doğrultuda hareket ettirmek şeklindeki 1. anlamından hareketle oluşmuş çıkarımsal bir anlam olduğu söylenebilir. Çünkü sarsmak eyleminin temelinde de sağa sola hareket ettirmek, yani sallamak işi vardır.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde 3. sırada yer alan *suratını asmak, ekşitmek, susup konuşmamak* şeklindeki mecaz anlamının metafor yoluyla kazanılmış, duygusal bir tepki fiili olduğu söylenebilir. Çünkü bu durum, bir olaya ya da kişiye karşı verilen olumsuz tepkiyi göstermektedir. Sözcüğün adı geçen lehçelerde çeşitli şekillerde kazandığı yeni ve farklı anlamların sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

sapmak sözcüğünün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *yön değiştirmek:* "Evvela kuşların bulunduğu tarafa saptım"- A. Haşim

(TS II 1998: 1908) şeklinde ortakken, sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının *bir şeyi başka bir şeye geçirmek: "iññä sapak s.- "* iğneye ip geçirmek" (1995: 561) şeklinde yer aldığı görülmektedir. Bu durumda sözcüğün bu anlamının DLT'deki *ipliği iğneye geçirmek, saplamak* şeklindeki anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün yine sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *birleştirmek, eklemek, sapaga uç s.-:* "kalın ipi iğneye geçirebilmek için, ucuna ince ip eklemek" şeklindeki 3. anlamının ise DLT'de yer alan *cinsinden eksik kalan bir şeyi başkasıyla tamamlamak* şeklindeki anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan ilk anlamının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *önceden belirlenmiş, tespit edilmiş görüş, düşünüş, amaç veya davranıştan ayrılmak: "*Amacından saptı" şeklindeki 2. anlamının metaforik bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak yön değiştirme değil soyut olarak yön değiştirme vardır. Sözcük soyutlama yoluyla yeni bir anlam kazanmıştır. Sözcüğün bu anlamından dolayı törel sapma söz olduğu söylenebilir. Çünkü doğru yol bir tanedir. Bundan sapmış olan kişi, toplumca belirlenen kuralların dışına çıkmış olacağı için hoş karşılanmaz. Bu da bir insan için, daha genel olarak ise insanın içinde bulunduğu toplum için aşağıya doğru inişi ifade eder. Bu durum: "Erdemli olan yukarıda; erdemsiz olan aşağıdadır" (Lakoff; Johnson 2005: 39) ifadesiyle de örtüşen yönlendirme metaforudur denebilir. Toplumsal temelli metaforlar kültürün parçası olduğundan, dikkate alınan şey daha çok o kültürü yaşayan insanların bakış açısıdır. Bu yüzden de erdemli olma yukarıyla, bu yoldan sapma ise aşağıyla ilişkilendirilebilir.

saplamak (sap+la-) sözcüğü *bitkinin dal, yaprak, çiçek gibi bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm* anlamındaki *sap* isim köküne isimden fiil yapma eki +lA-'nın getirilmesiyle oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *hızla batırmak:* "Bıçağı sapladı" (TS II 1998: 1908) şeklinde ortakken, Azeri Türkçesi

Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *iğneye iplik takmak, geçirmek* şeklindedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamında batırma anlamının olduğu görülürken sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *sap yapmak, sap oturtmak* şeklindedir. Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının DLT'de yer alan *adam kılıç sapladı*: "adam kılıca sap yaptı" anlamıyla uygunlaştığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde *sap yapmak, sap geçirmek* şeklinde 2. sırada yer almaktadır. Sözcüğün bu şekildeki anlamının oluşumunda Türklerin mücadeleci, savaşçı hayat tarzının, yaşamlarında ok, kılıç gibi ilkel silahların önemli bir yer tutmasının neden olduğu söylenebilir.

Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamının "Sap yapmak ya da sap geçirmek" şeklinde olduğunu söylemek olasıdır. Sözcüğün Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan hızla batırmak şeklindeki ilk anlamının da sap yapmak, sap geçirmek şeklindeki çekirdek anlamdan doğmuş yan anlam olduğu söylenebilir. Çünkü sözcüğün *sap* şeklindeki isim kökü DLT'de kılıç *veya bıçak sapı* olarak geçmektedir (IV 1999: 489–6). Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde farklı bir ilk anlam ifade etmesinden dolayı tam yalancı eşdeğerlik olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer alan *sokmak, ısırmak* şeklindeki ikinci anlamının metafor yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada saplama hareketinin çekirdek anlamından uzaklaşarak bir canlının ısırması ya da sokması anlamında kullanıldığı görülmektedir.

saymak sözcüğünün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ortak ve ilk anlamı *rakamları sırasıyla söylemek, okumak, miktarını bilmek için hesaplamak:* "Bahçedeki ağaçları saymak" (TS II 1998: 1924) şeklindeyken sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak yer aldığı görülmektedir. İlk madde başı altında verilen anlamı *saymak, öyle düşünmek, farz etmek, kabul etmek* şeklinde yer almaktayken, ikinci madde başı altında verilen anlamı *yün, pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek* şeklindedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Bu durumda sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ilk madde başı altında yer alan anlamının Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan "rakamları sırasıyla söylemek, okumak" gibi fiziksel anlamından tamamen farklı soyut bir anlamı olduğu görülmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan bu anlamın, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 9. sırada yer alan *var saymak, tutmak, farz etmek:* "Elimi uzatsam benim olacak bir vazoya sırt çevirip başkasına kaptırınca, onu benden çalınmış saymak neden?"-H. Taner şeklindeki anlamıyla ve de Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *sanmak, düşünmek*, *saymaa bir kimseyi aamak erine*: "Birini aptal yerine koymak" şeklindeki 2. anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan *saymak, düşünmek, farz etmek, kabul etmek, özüŋe dost s.*-: "kendine dost saymak" şeklindeki anlamının metafor yoluyla kazanılmış soyut anlam olduğu görülmektedir. Çünkü buradaki sayma anlamında, somut anlamda gerçekleşen sayma hareketi yoktur. Bu durumda sözcüğün ilk anlamındaki farklılığın sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.
Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde ikinci madde başı olarak verilen *yün, pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek, men hem goyunlarıŋ yüŋlerini gırkmalı bolarıŋ, sen onı s.ıp keçe etmeli bolarsıŋ: "*ben koyunların yünlerini kırkarken, sen de yünleri dövüp keçe yaparsın" şeklindeki anlamına Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Sözcüğün bu anlamının Türkmenlerin sosyal hayatında hayvancılığın ve hayvan yünlerinin değerlendirilmesi gibi eylemlerin dilde karşılığını bulması şeklinde kazandığı söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan *arka arkaya söylemek, sıralamak:* "Birinin iyiliklerini saymak" şeklindeki 10. anlamını, metafor yoluyla kazandığı görülmektedir. Çünkü burada, nesneleri birer birer gözden geçirme gibi somut bir anlam yoktur. Buradaki sayma eyleminin, soyut bir kavram üzerinde şemalandığı görülmektedir. Bunun da sözcüğün metaforik bir anlam kazanmasına neden olduğu söylenebilir. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlünde yer alan *ödemek, peşin vermek:* "İki bin lira saydı, bana bir küpe aldı."-M. Ş. Esendal şeklindeki 12. anlamının ise nesne üzerinde gerçekleşen metaforik bir anlam

olduğu görülmektedir. Burada eylem, somut bir anlam bildirmektedir. Fakat buradaki somut anlam, sözcüğün çekirdek anlamda olduğu gibi rakamları sırasıyla söylemek, okumak gibi bir anlam değildir.

serpmek sözcüğünün Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *bir şeyi dağılacak biçimde dökmek, saçmak* şeklinde ortakken, sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak yer aldığı görülmektedir. Bunlardan ilk madde başı altında yer alan ilk anlamı *ağır bir yükü kaldırmadan dolayı belde ağrı meydana gelmek* şeklindeyken, ikinci madde başı altında yer alan anlamı *tiksinerek yoldan çıkmak (at)* şeklinde yer almaktadır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu iki anlamından hiçbiri Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamla örtüşmemektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde farklılaşan bu ilk anlamının tam yalancı eşdeğerlik oluşturduğu söylenebilir.
Bu durumda sözcüğün çekirdek anlamı "Bir nesneyi bulunduğu bir yerden başka bir yere doğru hareket ettirmek" olarak belirlenebilir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan mecaz anlamı mevcuttur. Sözcüğün *vermek, saçmak* şeklindeki 3. anlamının metafor yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Sözcüğün *azar azar, ince ince yağmak:* "Yağmur serpiyor" (II 1998: 1947) şeklindeki 4. anlamında ise, insanın gerçekleştirdiği bir eylemin, doğaya aktarıldığı görülmektedir. Böylece sözcük, yeni bir anlam kazanmıştır.
Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *açmak, açıp bırakmak*: şeklindeki 3. anlamının diğer üç lehçenin sözlüğünde yer alan *bir şeyi dağılacak biçimde dökmek* şeklindeki ilk anlamla farklılaştığı görülmektedir. Çünkü bir şeyi bir yüzeye serptiğimizde o yüzeyin üstünü, serptiğimiz şey kaplar; ama Türkmen Türkçesi Sözlüğünde serpmek, açmak anlamında kullanılmıştır *üstlerindäki yorganı s.-dim:* "üstlerindeki yorganı serptim." Ancak hem sözcüğün Türkiye, Azeri ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerindeki *bir şeyi dağılacak biçimde dökmek açmak, açıp bırakmak* şeklindeki birinci anlamında hem de Türkmen Türkçesi

Sözlüğünde yorganı serpmek anlamında bir nesnenin bulunduğu yerden başka bir yöne doğru hareket etme söz konusu olduğu için çekirdek anlamla uygunlaşmanın olduğu da söylenebilir.

susmak sözcüğünün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *konuşmamak, sessiz sedasız durmak*: "Kadın bu defa büsbütün susuyor ve başını önüne eğiyor" –R. N. Güntekin (TS II 1998: 2045) şeklinde ortakken, sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk ve tek anlamı *almak, çekmek (kepçe ile) magdanı s.-up al-* "madeni kepçe ile çekip almak" şeklindedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te ise geçmemektedir.
Bu durumda sözcüğün Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde, bir duruma karşı verilen tepkiyi dile getiren mental bir hareketin ifadesi olduğu söylenebilir. Çünkü bir insana ya da olaya sinirlenildiğinde konuşmamak, sessiz kalmak gibi bir tepki de gösterilebilir. Oysa sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan anlamının zihnî bir süreci değil, fiziksel hareketi karşıladığı görülmektedir. Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamından tamamen farklı olduğu için sözcüğün tam yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye ve Azeri Türkçesi sözlüklerinde *etkisini göstermemek, tepki göstermemek* şeklinde mecaz anlamı mevcuttur. "Adaletin sustuğu yerde haksızlık başlar" (TS II 1998: 2054) cümlesinde adaletin bir insan gibi susması ya da tepki göstermemesi mümkün değildir. Burada adalet kavramının kişileştirildiği ve sözcüğün metaforik bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi sözlüğünde 3. sırada yer alan anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde 2. sırada geçtiği görülmektedir.

tutuşturmak (tut-uş-tur-) sözcüğü, *elde bulundurmak, ele almak* şeklindeki *tut-* fiil köküne önce –uş- fiilden fiil yapma eki, daha sonra da –tur- fiilden fiil yapma eki getirilerek oluşmuştur.

Sözcüğün Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *tutuşmasını sağlamak, yakmak şeklinde* ortaktır: "Mutfakta maltız zaten yanmaktadır; anne iki gözlü ocağı da tutuşturuyor" –T. Buğra (TS II 1998: 2260). Oysa sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının *karşılaştırmak, mukayese etmek* şeklinde farklılaştığı görülmektedir. Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te geçmemektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamının diğer üç lehçe sözlüğünde yer alan ilk anlamla benzerliğinin olmadığı, daha soyut bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Sözcüğün bu yüzden tam yalancı eşdeğer olduğu söylenebilir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *coşturmak, çok heyecanlandırmak:* "Gönlünü tutuşturmak" şeklindeki 3. anlamının ise somutlaştırma yoluyla kazanılmış yeni bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada soyut bir durumu anlatmak için, sözcüğün tutuşturmak, yakmak şeklindeki fiziki hareketinden yararlanılmıştır.

ulamak sözcüğü Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde *eklemek, katmak, ilave etmek* anlamıyla yer alırken sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde geçen ilk anlamı *ulumak, uzun ve iniltili bir şekilde bağırmak, ürümek.// ulumaya benzer ses çıkarmak* şeklinde farklılaşmıştır. Sözcüğün bu anlamının Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan anlamlarıyla ilişkili olmadığı ve tamamen farklı bir anlamı yansıttığı görülmektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan bu farklı anlamının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almayan, DLT'de *ulaşmak ve bulaşmak: ol yaguk uladu* "o, hısımını gördü, yurduna ulaştı, hısımlarıyla buluştu" şeklindeki anlamının yine DLT'de *ulamak, eklemek* anlamıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü birbirine ulanan şeyler, birbirine ulaşmış olur *ol yaguk uladu:* "o, hısımını gördü, yurduna ulaştı, hısımlarıyla buluştu". Burada da soyut olarak ulanma eyleminin gerçekleştiği ve sözcüğün metaforik bir anlamda kullanıldığı söylenebilir. Sözcüğün bu

anlamlarının diğer üç lehçe sözlüklerinde yer almaması, sözcüğün anlamında daralma meydana geldiğini göstermektedir. Çünkü: "Anlam daralması, göstergenin eskiden anlattığı kavramlardan ancak bir bölümünü anlatır duruma gelmesi, ilk biçimine göre anlamında bir daralma görülmesidir" (Aydın 2007: 83).

üzmek sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *üzüntü vermek:* "Hayal içinde yüzen insanlar etrafındakileri üzerler" – A. Ş. Hisar (II 1998: 2323) şeklinde geçerken, sözcük Türkmen Türkçesi Sözlüğünde eşadlı bir sözcük olarak yer almaktadır. İlk madde başı altında *bir şeyi koparmak, parçalamak (iplik vb.)* şeklindeki anlamının DLT'deki *ip ve benzeri şeyleri-kesmek, ol yıp üzdi*: "o, ipi kesti" (I 1999: 165–15) anlamıyla örtüştüğü görülürken, ikinci madde başı altında *borcunu ödemek, hesabını kapatmak* şeklindeki anlamının Azeri Türkçesi Sözlüğünde *borcunu ödemek, ödeyip bitirmek, ayırmak* şeklindeki 4. anlamla örtüştüğü görülmektedir. Sözcüğün, Azeri Türkçesi Sözlüğünde, ikinci madde başı altında geçen *kırmak, koparmak anlamının* da DLT'deki anlamıyla örtüştüğü, *takatini kesmek, yormak, üzüntü vermek* şeklindeki ayrı madde başı altında yer alan anlamının ise Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamıyla benzeştiği dikkat çekmektedir. Sözcüğün Gagauz Türkçesi Sözlüğünde geçen tek anlamı ise *yüzmektir.*

Bu durumda sözcüğün DLT'deki *kesmek* şeklindeki somut anlamının sadece Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüğünde devam ettiğini gösterir. Türkiye ve Gagauz Türkçesi sözlüğünde sözcüğün anlamının değiştiği ya da sözcüğün anlamında kayma olduğu söylenebilir.[9] Çünkü: "Anlam kayması, kelimenin eskiden yansıttığı kavramlardan büsbütün koparak yeni kavramları anlatması biçiminde tanımlanabilir" (Aydın 2007: 84). Sözcüğün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde üzüntü vermek şeklindeki ilk anlamının daha sonradan kazanılmış soyut bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel olarak koparmak, kesmek anlamı yoktur. Sözcüğün farklılık arz eden birinci anlamları için tam yalancı eşdeğerliğin söz konusu olduğu söylenebilir. Doğan Aksan, sözcüğün

[9] *Üzmek* sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer almayan bu anlamı Derleme Sözlüğünde 1.koparmak, ayırmak 2.kopacak duruma getirmek anlamıyla yer alırken, sözcüğün yüzmek şeklinde farklılaşan anlamı da bulunmaktadır (XI 1993: 4085). Sözcüğün yüzmek anlamı sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde yer almaktadır. Gagauz Türkçesinde sözcük başında y ünsüzü düşmektedir. Bu da sözcüğün *yüz->üz-* şekline gelmesine neden olmuştur.

Türkiye Türkçesi Sözlüğünde aktarmalı bir anlamla insan için kullanılmasının, bir kimseye dert, üzüntü vermeyi anlatmasının bir insana dert olacak bir davranışı, bir tutumu, bir nesneyi kırmaya, koparmaya, aşındırmaya benzetilerek bir somutlaştırmaya gidildiğini, bu somutlaştırmanın genelleşince anlam değişmesine yol açtığını söylemektedir (II 1998: 215).
Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak: "* …zaten semersiz hoşuma gitmiyordu. Odunlar eşeğin sırtını üzüyordu"- Halikarnas Balıkçısı şeklindeki 2. anlamının Derleme Sözlüğünde de yer alan *kopacak duruma getirmek* anlamıyla da ilişkili somut bir hareket olduğu görülmektedir. Çünkü sözcüğün insana ait duygu durumunu anlatan hareketinin, nesne üzerinde şemalandığı görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *kesmek, kesilmek, dinmek: sözünü ü.-* "sözünü kesmek", *umudıŋı ü.-* "umudunu kesmek" şeklinde anlamları mevcuttur. Sözcüğün burada somut anlamından uzaklaştığı, kesmek eyleminin bir nesne üzerinde değil; söz, umut gibi soyut kavramlar üzerinde gerçekleştiği ve sözcüğün böylece metaforik anlam kazandığı görülmektedir.
Sözcüğün dört lehçe sözlüğünde yer alan anlamları incelendiğinde anlamındaki değişmenin yanı sıra, bu değişme sonucunda sözcüğün, Azeri ve Türkmen Türkçesi sözlüğünde eşadlı duruma geldiği de dikkat çekicidir.

yapmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi ve Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer alan ilk anlamı *ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek: "*Resim yapmak, ev yapmak, yemek yapmak" (TS II 1998: 2390) şeklinde ortaktır. Sözcüğün bu anlamı, DLT'deki *er tam yaptı: "*adam duvar yaptı" (III 1999: 57–19) anlamıyla örtüşmektedir.

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *pişirmek için tandırın duvarına yapıştırmak/ genelde yapıştırmak* şeklinde farklılık göstermektedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamının DLT'deki *işler ötmek yaptı:* "kadın ekmek yapıştırdı (kadın tandıra ekmek yapıştırdı)" (III 1999: 57–17) şeklindeki anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda Azeri

kültüründe tandır denilen, yere çukur kazılarak yapılan fırınlarda ekmek pişirme kültürünün devam ettiğini ve sözcüğün DLT'deki anlamının korunduğu söylenebilir. Sözcüğün bu şekildeki anlamı Türkiye, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi Sözlüklerinde yer almamaktadır. Tandır denilen fırınların duvarlarına hamurların yapıştırılmasıyla elde edilen tandır ekmeği Anadolu kültürünün de bir parçasıdır.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan "örtmek"*: stoluŋ üstüne skatert y.* "masanın üstüne örtü örttü" şeklindeki ilk anlamının Türkiye, Azeri ve Gagauz Türkçesi sözlüklerindeki ilk anlamla farklılaştığı görülmektedir. Sözcüğün ikinci sırada yer alan *kapamak: şkafı y.*- "dolabı kapamak" şeklindeki anlamı DLT'deki *er kapug yaptı* "adam kapıyı kapadı" anlamıyla örtüşmektedir. Sözcüğün ilk anlamlarındaki bu farklılığın sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

Sözcüğün DLT'de tek madde başı altında yer alan *örtmek, kapamak; kurmak, yapmak* anlamlarının dört lehçe sözlüğünde de bir tanesi temel alınarak çeşitli şekillerde devam ettirildiği görülmektedir.

Sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *gerçek niteliği vermek:* "İnsanı insan yapan iyi ahlakıdır" (II 1998: 2391) şeklindeki 5. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış bir anlam olduğu görülmektedir. Çünkü burada fiziksel bir hareketi bildiren yapmak sözcüğünün ahlak gibi soyut bir kavram üzerine şemalandığı görülmektedir. Bu şemalanma sonucu sözcük soyut ve metaforik bir anlam kazanmıştır. Yine sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek:* "İyilik yapmak, şantaj yapmak" şeklindeki 7. anlamında iyilik ve şantaj gibi iki soyut kavramın *yapmak* sözcüğünün fiziksel hareketinden faydalanılarak somutlaştırıldığı ve sözcüğün yeni bir anlama büründüğü görülmektedir. Sözcüğün *evlendirmek:* "Bu kızı sana yapacağız" şeklindeki 17. anlamında yapmak eyleminin iki insanın arasını yapmak, evlendirmek şeklindeki soyut bir kavram üzerinde şemalandığı ve sözcüğün yapmak eyleminin fiziksel anlamından

yola çıkarak somut bir anlamı ifade eder hale geldiği görülmektedir. Sözcüğün *olmak:* "Bu kış çok soğuk yaptı" şeklindeki 22. anlamında ise, insana ait somut bir hareketin doğa olayına aktarıldığı ve kişileştirme yapıldığı görülmektedir.

Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *bitirmek, yıgnagı y.* "toplantıyı bitirmek" şeklindeki 5. anlamında somut anlamda bir kapama eylemi değil, soyut olarak bitirme eylemi söz konusudur. Bu da sözcüğe somut anlamlarının yanında soyut bir anlam daha kazandırmıştır.

Sözcük Gagauz Türkçesi Sözlüğünde iki ayrı madde başı altında yer almaktadır. Sözcüğün ikinci madde başı altında *yapma ürene:* "gönlüne göre yapmak" (1991: 257) şeklindeki anlamı *ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek* ilk madde başı altında yer alan anlamından tamamen farklı bir anlam değildir. Bir şeyi gönlüne göre yapmak, istediği gibi yapmaktır; fakat buradaki yapma eylemi soyut bir eylemdir. Bu nedenle sözcüğün eşadlı değil, çok anlamlı olduğunu söylemek daha doğrudur. Sözcüğün farklılık gösteren anlamlarının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir.

yoklamak (yok+la-) sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *el ile dokunarak incelemek: "*Hem kendimi, hem etrafımda gördüğüm eşyayı elimle yokladım"- R. H. Karay (II 1998: 2457) şeklindedir. Sözcüğün bu anlamı Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir şeye el ile dokunmak, belirlemek* şeklinde 2. sırada yer almaktadır. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı *bir şeyi araştırmak, incelemek, gözden geçirmek, muayene etmek.// gözetleme gayesiyle incelemek, teftiş etmek, yoklamak.// bir şeyin düzgün olup olmadığını belirlemek için gözden geçirmek* şeklindedir. Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğündeki bu anlamın Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *bakmak, gözden geçirmek, kontrol etmek* şeklinde 2. sırada yer aldığı görülmektedir.
Sözcüğün Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan ilk anlamı ise *hatırlamak, aklına getirmek, yâd etmek: Gırat Göroglını y.-p bir kişnedi "*Kırat Köroğlu'nu hatırlayarak bir kişnedi" (1995: 704) şeklindedir. Sözcüğün bu anlamında zihnin yoklanması gibi soyut bir eylem söz konusudur. Sözcüğün diğer üç lehçenin

sözlüğünde yer almayan bu anlamının sözcüğü tam yalancı eşdeğer durumuna getirdiğini söylemek olasıdır.

Sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te *yükselmek, çıkmak, tagka yokla:* "dağa çık" (III 1999: 212–1). *Töre yokladı* "sedire çıktı, sedire oturdu" (III 1999: 221–5) anlamıyla yer almaktadır.

Sözcüğün bu anlamı Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer almazken Sagay, Şor, Uygur, Tuva gibi bazı lehçelerde "yükselmek, çıkmak" anlamı mevcuttur (Clauson 1972: 902).

Bu durumda aynı yazılışa sahip fakat anlamsal açıdan bir ilişkisi bulunmayan *yoklamak* sözcüğünün eşadlı olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü: "Eşadlılık, gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliğidir" (Vardar 2002: 93).

Sözcüklerin anlamları incelendiğinde çekirdek anlamı "Bir şeyi araştırmak veya incelemek amacıyla el veya göz ile muayene etmek" olarak belirlenebilir.

Bu durumda sözcüğün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde ara sıra etkisini göstermek: "İlaç aldığım halde ağrılarım yine beni yokluyor" şeklindeki 5. anlamında insana ait somut bir hareketin ağrı gibi soyut bir kavrama aktarıldığı, sözcüğün anlamının somutlaştırıldığı görülmektedir. Sözcüğün böylece yeni bir anlam kazandığı söylenebilir.[10]

Sözcüğün Azeri Türkçesi Sözlüğünde *bir şey hakkında etraflı düşünmek* şeklindeki 4. anlamının ve *hatırlamak, aklına getirmek, yâd etmek* şeklindeki 1. anlamının soyutlama yoluyla kazanılmış metaforik anlamlar olduğu görülmektedir. Sözcüğün bu iki anlamında da somut olarak yoklama eyleminin değil, zihnî bir yoklama eyleminin olduğu görülmektedir. Çünkü sözcük hem düşünmek hem de hatırlamak şeklinde mental bir süreci ifade etmektedir. Bir şey önce düşünülür daha sonra hatırlamaya çalışılır. Bu durumda da zihin yoklanmış olur. Bu da soyut olarak yoklamaktır.

Sözcüğün sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan *harcamak, sarf etmek* şeklinde 2. anlamı *kaybetmek, yitirmek* şeklinde 3. anlamı ve *öldürmek, yok etmek*

---

[10] *Yoklamak* sözcüğü bu anlamıyla Derleme Sözlüğünde de hastalık ara ara belirlemek anlamıyla geçmektedir. Bunun dışında sözcüğün nişanlılar birbirine armağan vermek ve de hasta, loğusa görmek, armağan vermek şeklinde farklı anlamları da yer almaktadır (XI 1993: 4287).

şeklinde 4. anlamı mevcuttur. Sözcüğün bu anlamlarının bir şeyi araştırmak veya incelemek için el veya göz ile muayene etme şeklinde belirlediğimiz çekirdek anlamla ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Sözcüğün bu anlamları *yok* "Bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse" isim köküne indirilebilir. Çünkü bir şeyi harcamak, sarf etmek; kaybetmek, yitirmek; öldürmek, yok etmek anlamlarının üçünde de var olan bir varlığın ortadan kaybolması ya da ortadan kaldırılması söz konusudur. Bunun da sözcüğün tam yalancı eşdeğer olmasına neden olduğu söylenebilir.

Şema I. Tam Yalancı Eşdeğerler Şeması

an-

1. hatırlamak (TS, ATS, GTS.)

1. anlamak (TKM S.)
2. sezmek, duymak, bilmek (TKM S.)

becer-

1. çözüm bulmak, üstesinden gelmek (TS, GTS)
2. bozmak (TS)
3. ırzına geçmek (TS)
4. öldürmek (TS)

1. terbiye edip yetiştirmek (ATS)

1. işlemek (TKM S.)
2. tamir etmek (TKM S.)

besle-

1. yiyecek içeceğini sağlamak (TS)

1. süslemek (TKM S.)
2. giydirmek (TKM S.)
3. hazırlamak, hazır etmek (TKM S., GTS)

çal-

1. başkasının malını gizlice almak (TS)
11.madeni oymak (TS)

1. müzik aletinde bir şey çalmak (ATS)
4. biçmek (ATS)
5. sokmak (ATS)
11.pişirmek (ATS)

1. bilemek (TKM S.)
5. başını kesmek (TKM S.)

1. mayalamak (GTS)

çalış-

1. bir şey oluşturmak için emek harcamak (TS, ATS, GTS)
4. (makine veya aletler için) işlemekte bulunmak (TS)

1. değişmek, değiştirmek (TKM S.)
2. çalışmak, çabalamak (TKM S.)

çat-

1.değnek, tüfek gibi nesneleri tepelerinden dayayarak durdurmak (TS)
4. hayvana yük yüklemek (TS)
6. (kaş, yüz için) sertlik bildiren bir duruma sokmak (TS)
7. üzücü olaylarla karşılaşmak (TS)

1. belli bir yönde gitmek, varmak (ATS)

1. dikmek (TKM S.)
4. evlendirmek (TKM S.)

1. kaş çatmak, belaya çatmak (GTS)

din-

1. sona ermek, bitmek (TS, TKM S.)
2. (ses için) susmak (TS)

1. konuşmak, söz söylemek (ATS)
3. azarlamak, keyfini bozmak (ATS)

1. yorulmak, gezmekten yorulmak (GTS)
2. sona ermek, kesilmek (GTS)

dokun-

1. değmek, temas etmek (TS, ATS)
2. sağlığını bozmak (TS)
3. sataşmak (TS)

1. karnı doymak (TKM S.)

1. dövmek, vurmak (GTS)

düzelt-

1. düzgün duruma getirmek, düzeltmek (TS, GTS)
2. bozukluğunu gidermek, onarmak (TS)

1. tamir etmek, çalışır duruma getirmek (ATS)

1. bayındır olmak (TKM S.)

et-

1. bir işi yapmak (TS, ATS)
5. bulmak, erişmek (TS)
10.kötülükte bulunmak (TS)

1. bir durumu ortaya çıkarmak (TKM S.)

1. yetmek (GTS)

getir-

1. bir şeyi getirmek, gelmesini sağlamak (TS, TKM S. GTS)
7. erişmek (TS)
8. bir makama atamak (TS)

1. bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek (ATS)
5. başarı kazanmak (ATS)
6. bir kişiyi bir şeye razı etmek (ATS)

İt-

1. bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek (TS, TKM S. GTS)

1. kaybolmak, yok olmak, şaşırmak, şaşırıp başka bir yere gitmek (ATS)
2. zayi olmak (ATS)

öde-

1. başkasından aldığı borcu geri vermek (TS, ATS, GTS)

5. bir şeye zahmetle kavuşmak (TS)

1. haklı çıkarmak, haklı göstermek (TKM S.)
2. ödemek, tanzim etmek (TKM S.)

sal-

1. serbest bırakmak (TS)
9. sarkıtmak (TS)
11.özen göstermemek (TS)

1. yüksekten aşağı atmak, fırlatmak (ATS)
4. tesis etmek, kurmak (ATS)
21.yakalamak, hapsetmek (mec.) (ATS)
22.devirmek, yıkmak (ATS)

1. yapmak, inşa etmek (TKM S.)

1. havlamak (GTS)
1. yardımcı fiil olarak: saldım vurma "vurmaya yeltenmek" (GTS)
2. birleşik fiil olarak: kök salma "kök salmak" (GTS)

salla-

1. bir şeyin yönünü aşağı doğrultmak (ATS, TKM S.)
3. suratını asmak (ATS)

1. düzenli bir biçimde ve hep aynı doğrultuda hareket ettirmek (TS, GTS)
2. bir işi ertelemek, savsaklamak (TS)
3. sarsmak (GTS)

sap-

1. yön değiştirmek (TS, ATS, GTS)
2. önceden belirlenmiş bir amaçtan ayrılmak (TS)

1. bir şeyi başka bir şeye geçirmek (TKM S.)
3. birleştirmek, eklemek (TKM S.)

sapla-

1. hızla batırmak (TS, GTS)

1. iğneye iplik takmak (ATS)
2. sap yapmak, sap geçirmek (ATS, GTS)

1. oturtmak (GTS)
2. sokmak, ısırmak (GTS)

say-

1. rakamları sırasıyla söylemek (TS, ATS, GTS)
9. var saymak, tutmak, farz etmek (TS)
10.arka arkaya söylemek, sıralamak (TS)
12.ödemek, peşin vermek (TS)

1.öyle düşünmek, farz etmek (TKM S.)
1.yün, pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek (TKM S.)

serp-

1.bir şeyi dağılacak biçimde dökmek (TS, TKM S. GTS)
3.vermek, saçmak (TS)

1.ağır bir yükü kaldırmadan dolayı belde ağrı meydana gelmek (ATS)
1.(at) tiksinerek yoldan çıkmak (ATS)

sus-

1.konuşmak (TS, ATS, GTS)
2.tepki göstermemek (mec.) (ATS, TS)

1.almak, çekmek (kepçe ile) (TKM S.)

tutuştur-

1.tutuşmasını sağlamak, yakmak (TS, TKM S. GTS)
3.coşturmak, çok heyecanlandırmak (TS)

1.karşılaştırmak, mukayese etmek (ATS)

ula-

1.eklemek, ilave etmek (TS, TKM S. GTS)

1.ulamak, bağırmak (ATS)

üz-

1.üzüntü vermek (TS, ATS)
2.sürterek aşındırmak (TS)

1.borcunu ödemek (TKM S.)
2.kesmek, kesilmek, dinmek (TKM S.)
4.borcunu ödemek (ATS)

1.yüzmek (GTS)

yap-

1.ortaya koymak, gerçekleştirmek (TS, GTS)
5.gerçek niteliği vermek (TS)
7.bir düşünceyi, davranışı işe dönüştürmek (TS)
17.evlendirmek (TS)

1.yapıştırmak (ATS)

1.örtmek (TKM S.)
5.bitirmek (TKM S.)

yokla

1.el ile dokunarak incelemek (TS)
2.bakmak, gözden geçirmek (TS)
5.ara sıra etkisini göstermek (TS)

1.bir şeyi araştırmak, incelemek (ATS)
2.bir şeye el ile dokunmak (ATS)
4.bir konu hakkında etraflı düşünmek (ATS)

1.hatırlamak, aklına getirmek (TKM S.)
2.harcamak, sarf etmek (TKM S.)
3.kaybetmek, yitirmek (TKM S.)
4.öldürmek, yok etmek (TKM S.)

SONUÇ

Oğuz Grubu Türk Lehçeleri olarak adlandırılan Türkiye, Azeri, Türkmen ve Gagauz Türkçesi sözlüklerinde yer alan hareket fiillerindeki yalancı eşdeğerliklerin incelendiği bu çalışmada adı geçen dört lehçe sözlüğünün karşılaştırılması sonucunda 132 hareket fiili tespit edilmiştir. Bu fiiller çalışmanın inceleme bölümünde alfabetik sıraya göre ele alınmıştır. Tespit edilen bu hareket fiilleri arasında yapılan tasnif çalışması sonucunda ise 12 hareket fiilinin Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinde eşdeğer olduğu görülürken 95'inin kısmî yalancı eşdeğerlik özelliği taşıdığı, 25'inin ise tam yalancı eşdeğer olduğu belirlenmiştir.

Hareket fiillerinin, adı geçen lehçelerde farklı anlam kazanarak gerek kısmî gerekse tam yalancı eşdeğerlik durumuna gelmesinde çeşitli etkenlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu etkenler şu şekilde sınıflandırılabilir:

a. *Metafor:* Sözcüklerin anlamlarının değişerek yalancı eşdeğerlik durumuna gelmesinin başında, özü bir şeyi başka bir tür şeye göre anlamaya ve tecrübe etmeye dayandırılan metaforun olduğu görülmektedir. Kısmî yalancı eşdeğer olarak gruplandırdığımız fiillerin hemen hepsinde metafor yoluyla kazanılmış bir anlama rastlanmaktadır. Örneğin *açmak* sözcüğünün sadece Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *rengin koyuluğunu azaltmak:* "Bu boyayı biraz daha açmalı" şeklindeki 14. anlamını, *yakışmak, güzel göstermek:* "Bu renk odayı açtı" şeklindeki 15. anlamını ve de ferahlık *vermek:* "Burası beni açmadı, başka yere gidelim" şeklindeki 16. anlamlarında olduğu gibi. (bk. açmak)
Bunların dışında *asmak, bağlamak, bakmak, basmak, batmak, biçmek* vb. fillerde de metafor yoluyla kazanılmış farklı anlamlar sözcükleri kısmî yalancı eşdeğer durumuna getirmiştir.

Tam yalancı eşdeğer olarak gruplandırdığımız hareket fiillerinin de yalancı eş değer hale gelmesinde çok büyük oranda metaforların etkili olduğu görülmüştür. Örneğin, *becermek* eyleminin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde yer alan 2. anlamı *bir*

şeyi kullanılmaz duruma getirmek, bozmak, kirletmek şeklinde yer alan ikinci anlam, Türkmen Türkçesi sözlüğünde: *Onarmak, tamir etmek* şeklinde geçmektedir. Bu durum sözcüğün anlamındaki farklılaşmayı ortaya koymaktadır.

Yine *beslemek* sözcüğünün, Türkiye Türkçesi Sözlüğünde geçen birinci anlamı, *Yiyecek ve içeceğini sağlamaktır*. Eylemin Azeri Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise *terbiye edip büyütmek, yetiştirmek.// Yetiştirmek, becermek* şeklindedir. Eylemin bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 6. anlam olarak "yetiştirmek" şeklinde geçmektedir. Eylemin Gagauz Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı ise: *Yaz kışı besleer (Ata s.)* "Yaz kışı besler" şeklinde metaforiktir. Sözcüğün bu anlamı Türkiye Türkçesi Sözlüğünde 5. anlam olarak geçmektedir (bk. beslemek).

Çatmak sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki ilk anlamı *değnek, kılıç, tüfek gibi uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak* iken, Azeri Türkçesi Sözlüğünde *belirli bir yönde giderek varılmak istenen yere ulaşmak, varmak*tır. *Bir şey yollanan adrese, yere, şahsa, sahibine ulaşmak* anlamında, Türkmen Türkçesi Sözlüğünde *yırtılan ya da sökülen yeri dikmek*, Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ise *çatmak*: *Kaş çatma (çatmak), belaya çatma (çatmak*) anlamlarında görülür. Ayrıca sadece Türkmen Türkçesi Sözlüğünde yer alan evlendirmek şeklindeki anlamı da metaforiktir. *Dokunmak, düzeltmek, etmek, itmek, ödemek, salmak, saplamak, üzmek* vb. fiillerde de metaforik anlamlar sonucu tam yalancı eşdeğer olma söz konusudur.

b. Somutlaştırma: Yine fiillerin kısmî yalancı eşdeğer durumuna gelmesinde somutlaştırma yoluyla kazanılan farklı anlamların da etkili olduğu görülmektedir. *Bitmek fiilinin* sadece Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *çok yorulmak, güçsüz kalmak, çok zayıflamak* anlamında olduğu gibi (bk. bitmek). Yine *boyamak fiilinin* Gagauz Türkçesi Sözlüğünde ilk sırada yer alan *göz boyamak* şeklindeki anlamında da somutlaştırma görülmektedir.(bk. boyamak)

c. Metonomi: Bir kavramın, onunla ilgili başka bir kavramla anlatılması esasına dayandırılan metonominin fiillerin yalancı eşdeğerlik durumuna gelmesinde etkili

olduğu görülmektedir. Örneğin, *akmak* filinin Gagauz Türkçesi Sözlüğünde *yaşlarım akeer* şeklindeki farklı anlamında olduğu gibi. Yine *atmak* fiilinin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *nara atmak* şeklindeki anlamı da buraya dâhil edilebilir.

d. Terimsel anlam: Bir alandaki yeni bilgilenmeler ya da gelişmeler sözcüklere diğer lehçelerde yer almayan terimsel anlamlar kazandırırken sözcüklerin aynı zamanda yalancı eşdeğerlik durumuna gelmesine de neden olmuştur. Bilim, spor ya da sanat alanındaki terim anlamlı sözcüklerde olduğu gibi. Örneğin, *çırpmak* fiilinin Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *sp. güreşte rakibinin kollarını beli hizasında sımsıkı kavrayarak minderde kendi üzerinden sağa ve sola sırt üstü savurmak* şeklindeki 5. anlamı. Yine *oturmak* sözcüğünün Türkiye Türkçesi Sözlüğünde *belli bir yörüngede dönmeye başlamak* şeklindeki 12. anlamında olduğu gibi.

e. Çıkarımsal anlam: Fiillerin çıkarım yoluyla kazanılmış anlamlarının fiilleri, yalancı eşdeğerlik durumuna getirdiği görülmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesi Sözlünde *döşemek fiilinin açarak yaymak veya döşemek* şeklindeki 4. anlamında olduğu gibi (bk. sermek).

f. *Sosyal çevredeki özelleşme:* Bazı hareket fiillerinin anlamlarının sosyal çevreye göre farklılık kazanarak sözcüğü yalancı eşdeğer durumuna getirdiği söylenebilir. Örneğin ikilemek sözcüğünün toprakla uğraşan kişi için anlamı *tarlayı iki kez sürmektir.* Çünkü sözcüklerin insanların zihninde canlandırdığı anlam, insanların içinde bulunduğu sosyal çevreye göre değişir (bk. temizlemek).

Her dil, dil dışı gerçekliği başka şekilde anlamlandırır ve dile getirir. Özellikle metaforlar, insanın dünyayı nasıl algıladığının, nesneler, olaylar ya da hareketler hakkında ne düşündüğünün göstergesidir. Bu durumda birbirine yakın olan Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz lehçelerinin bile anlamsal açıdan farklılıklar ortaya koyduğu görülmüştür. Çünkü her dilin, kendisine özgü bir kelime hazinesi vardır. Türkiye, Azeri, Türkmen ve de Gagauz Türkçesi sözlüklerinin birinden diğerine başarılı bir aktarma yapmak, kaynak alandaki bir

sözcüğün, hedef alandaki eşdeğerinin bilinmesiyle mümkündür. Çünkü yalancı eşdeğerlik olarak adlandırılan sözcükler akraba diller ve lehçeler için tuzak olabilir. Bu nedenle bu çalışmada ortaya konmaya çalışılan eşdeğer, kısmî ya da tam yalancı eşdeğer durumundaki sözcüklerin iyi bilinip çevirilerde buna göre kullanılması gerektiği söylenebilir. Ancak bu şekilde çeviri hataları engellenebilir ya da en az seviyeye indirilebilir.

HAREKET FİİLLERİ

EŞDEĞERLER

1. anlatmak
2. azaltmak
3. çağırtmak
4. dilimlemek
5. düşünmek
6. düzlemek
7. otlatmak
8. öpmek
9. paylaştırmak
10. sormak
11. tamamlamak
12. yumruklamak

YALANCI EŞDEĞERLER

KISMÎ YALANCI EŞDEĞERLER

1. açmak
2. akmak
3. anlamak
4. asmak
5. atmak
6. ayırmak
7. bağlamak
8. bakmak
9. basmak
10. batmak
11. bellemek
12. biçmek
13. bitmek
14. bollatmak
15. boşaltmak
16. boyamak
17. bölmek
18. bulamak
19. bulaşmak
20. burmak
21. çatlamak
22. çekmek
23. çıkarmak
24. çıkmak
25. çırpmak
26. dalamak
27. dalaşmak
28. dayamak
29. dayanmak
30. demek
31. dikmek
32. diriltmek
33. doldurmak
34. düşmek
35. ekmek
36 ellemek
37. gezmek
38. ikilemek
39. kesmek
40. kilitlemek
41.nallamak
42. noktalamak
43. okumak
44. oturmak
45. oynamak
46. ölçmek
47. ölmek
48. ötmek
49. parçalamak
50. patlamak
51. rendelemek
52. sabunlamak
53. saçmak
54. sağmak
55. sarmak
56. satmak
57. seçmek
58. sermek
59. sızmak
60. silkmek
61. sinmek
62. sokmak
63. sormak
64. sökmek
65. sönmek
66. söylemek
67. süpürmek
68. sürmek
69. sürtmek
70. süzmek
71. tanımak
72. temizlemek
73. tutmak
74. tutuşmak
75. tükürmek
76. uçmak
77. ulaşmak
78. unutmak
79. uzanmak
80. uzatmak
81. yakmak
82. yalamak
83. yamamak
84. yanmak
85. yaratmak
86. yatmak
87. yatırmak
88. yaymak
89. yayılmak
90. yazmak
91. yıkmak
92. yıkılmak
93. yolmak
94. yontmak
95. zorlamak

TAM YALANCI EŞ DEĞERLER

1. anmak
2. becermek
3. beslemek
4. çalmak
5. çalışmak
6. çatmak
7. dinmek
8. dokunmak
9. düzeltmek
10. etmek
11. getirmek
12. itmek
13. ödemek
14. salmak
15. sallamak
16. sapmak
17. saplamak
18. saymak
19. serpmek
20. susmak
21. tutuşturmak
22. ulamak
23. üzmek
24. yapmak
25. yoklamak

Şema II. Hareket Fiilleri Eşdeğerlik-Yalancı Eşdeğerlik Şeması

KAYNAKÇA

AKÇATAŞ, Ahmet. 2003. "Türk Dilinde Ödünç Anlam Alımı". **Türk Dili Dergisi.** Ocak, S.613, s.46–50.

AKSAN, Doğan. 2006. **Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi).** Ankara: Engin Yayın evi.

_____. 1998. **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim).** Ankara: TDK Yayınları.

_____. 1997. **Türkçenin Gücü.** Ankara: Bilgi Yayın evi.

_____. 1996. **Türkçenin Sözvarlığı.** Ankara: Engin Yayın evi.

ALYAYLI, Seyfettin. 1994. **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü.** C.I-II. İstanbul: MEB Yayınları.

ARNAZAROV, Seyit Nazar. 2004. "Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi". **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri.** Ankara: TDK Yayınları, s.193–219.

_____.2003. "Çalmak fiilinin Türken ve Türkiye Türkçesindeki Anlam Farklılıkları Üzerine". **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Ocak, C.2, s.154- 165.

AYDIN, Mehmet. 2007. **Dilbilim El Kitabı.** İstanbul: 3F Yayın evi.

BANGUOĞLU, Tahsin. 1990. **Türkçenin Grameri.** Ankara. TDK Yayınları.

BASKAKOV, N.A. 1991. **Gagauz Türkçesinin Sözlüğü.** Çev. Abdülmecit Doğru, İsmail, Kaynak. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BİLGEGİL, Mehmet Kaya. 1984. **Türkçe Dilbilgisi.** İstanbul: Dergâh Yayınları.

BİLGİN, Muhittin. 2002. **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

CLAUSUON, Sir Gerard. 1972. **An Etimological of Pre-Thirteenth-Century Turkish.** London: Oxford University Pres.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. 1993. Ankara: TDK Yayınları.

DENY, Jean. 1941. **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)** Çev. Ali Ulvi, Elove İstanbul: Maarif Matbaası.

Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi. 1998. Çev. Besim, Atalay. Ankara: TDK Yayınları.

DİZDAROĞLU, Hikmet. 1963. **Türkçede Fiiller.** Ankara: TDK Yayınları.

EMRE, Ahmet Cevat. 1945. **Türk Dilbilgisi.** İstanbul: TDK Yayınları

ERCİLASUN, Ahmet Bican.1990. "Türk Dilinin Dünü Bugünü Geleceği". **Türk Kültürü.** Ocak, C.28, S.321, s.4–15**.**

_____.1993. "Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar". **Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler.** Ankara: Akçağ Yayınları

_____v.d. 1991. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERDEM, Melek. 2000. "Kültürel Dil Bilimi ve Türkmen Türkçesinde Deyim Aktarmaları". **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı.** Eylül, s.1–10.

_____. 2004. "Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonomi". **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Kasım, C.1, S.1, s.55–63.

_____. 2006. “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin “İstem”e Göre Anlam Değişmeleri”. **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Haziran, C.3, S.2, s.38–50.

_____. 2003. **Türkmen Türkçesinde Metaforlar.** Ankara: Köksav EREN, Hasan. 1999. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.** Ankara.

ERGİN, Muharrem. 1993. **Türk Dil Bilgisi.** İstanbul: Bayrak Yayın evi.

FİLİZOK, Rıza. 2001. **Anlam Analizine Giriş.** İzmir: Ege Üniv. Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat.1978. **Dilbilgisi.** İstanbul: Kanaat Yayınları.

GUİRAUD, Pierre. 1999. **Anlambilim.** Çev. Berke, Vardar. İstanbul Multılıngual.

HAMZAYEV, M. Y. 1962. **Türkmen Dilinin Sözliği.** Aşgabat. Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.

HENGİRMEN, Mehmet. 1999. **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü.** Ankara: Engin Yayın evi.

İLKER, Ayşe. 1997. **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil.** Ankara: TDK Yayınları.

İslam Ansiklopedisi. 1988. C.12/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KARAAĞAÇ, Günay. 1994. “Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık” . **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.** S. VIII, s. 31–55.

KARA, Mehmet. 2001. **Türkmence.** Ankara: Akçağ Yayınları.

KARADOĞAN, Ahmet. 2004. “Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği veYalancı Eş Değer Yapılar”. **V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri.** Ankara: TDK Yayınları. s.1591–1602.

KIRAN, Zeynel, Ayşe Eziler. 2002. **Dilbilime Giriş.** Ankara: Seçkin Yayınevi.

KORKMAZ, Zeynep. 2003. **Gramer Terimleri Sözlüğü.** Ankara: TDK Yayınları.

_____ vd. 2001. **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri.** Ankara: Yargı Yayınevi.

_____. 2003. **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).** Ankara: TDK Yayın evi.

KÜKEY, Mazhar. 2007. **Türkiye Türkçesinde Bütün Yönleriyle Eylemler (Fiiller).** Samsun: Cem Yayıncılık.

LAKOFF, George, Mark Johnson. 2005. **Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil).** Çev. Gökhan Yavuz, Demir. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

ÖZEL, Sevgi, Neşe Atabay. 1983. **Sözcük Türleri.** Ankara: TDK Yayınları.

ÖZÖNDER BARUTÇU, Sema. "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi". **Türk Gramerinin Sorunları II.** Ankara: TDK Yayınları, s.56–64.

ÖZKIRIMLI, Atilla. 2002. **Türk Dili ve Anlatım.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

PORZİG, Walter. 1995. **Dil Denen Mucize.** Çev. Vural Ülkü. Ankara: Yayınları.

RESULOV, Asker. 1995. "Akraba Diler ve Yalancı Eş Değerler Sorunu". **Türk Dili Dergisi.** Ağustos, S.24, s.916–924.

SARI, Berdi, Nurcan, Güder. 1998. **Türkmencenin Grameri (II Morfologiya: Şekil Bilgisi)** Ankara: MYB.

TEKİN, Talat. 1989. "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi". **Erdem Dergisi.** Ocak, S.13, s.141- 168.

_____ v.d. 1995.**Türkmence-Türkçe Sözlük.** Ankara: Simurg Yayıncılık.

TOKLU, Osman. 2003. **Dilbilime Giriş.** Ankara: Akçağ Yayın evi.

Türk Dil Kurumu. 1999. **Türk Gramerinin Sorunları II.** Ankara: TDK Yayınları

Türk Ansiklopedisi. 1974.C.34. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Türkçe Sözlük. 1998. C.I-II. Ankara: TDK Yayınları.

UĞURLU, Mustafa. 2004. "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği". **Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi.** Bahar, S.29, s.29–40.

VARDAR, Berke. 2002. **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü.** İstanbul Multılıngual Yabancı Dil Yayınları.

YAYLAGÜL, Özen. 2004. "Türk Dilinde Moral Sapma Kelimeleri", **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2004**, Ankara, 4–7 Mayıs 2004, A.Ü.D.T.C.F. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.

_____. 2005. "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller". **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Mart, C.2, S.1. s.17–51.

_____. 2006. "Divanü Lûgati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic)Yapılar". **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Mart, C.3, S.1, s.77–88.

_____. 2006. "Türkiye Türkçesinde Duygusal Tepki Fiilleri", **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2006**, A.Ü.D.T.C.F. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.

YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal. 2006. "Türkiye Türkçesi Bilgisayar Metaforları". **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Haziran, C.3, S.2, s.5160.

_____. 2003. "Buddhist Türk Çevresi Türk Metinlerine Göre Buddhizmin 'Işık' İmajı. **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.** Ocak, C.2, S.154- 165.

Türk Dil Kurumu. 2004. "Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Eş Anlamlılık (Synoymy). **Zeynep Korkmaz Armağanı.** Melek, Erdem. Ankara: TDK Yayınları, s.147–162.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Sadiye ERTUĞ
Doğum Yeri ve Tarihi:	Havza 1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
Uygulamalar:	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	Ankara Kanuni Lisesi. Hasanoğlan Öğretmenler İlköğretim Okulu. Artvin/Arhavi Ertuğrul Kurdoğlu P.İ.O. Samsun/Ondokuzmayıs 75.Yıl İlköğretim Okulu. Samsun Anadolu Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi
İletişim	
E-Posta Adresi:	sadiye ertug@hotmail.com
Telefon: İş: Ev: Cep:	 0362 457 68 15 0362 438 35 08 0505 750 09 12
Tarih:	24/ 07/ 2007